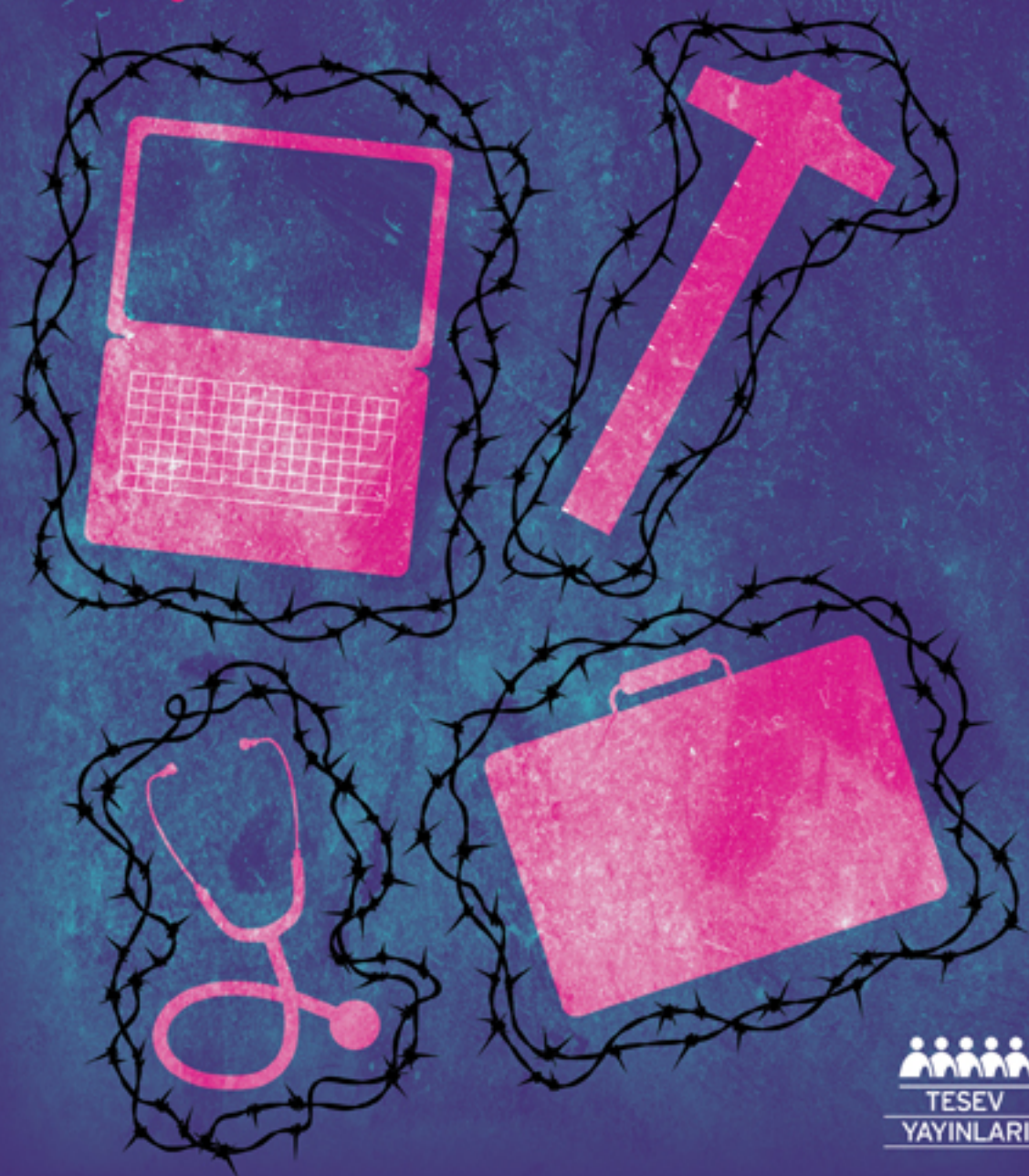

BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI ve AYRIMCILIK:

UZMAN MESLEK SAHİBİ BAŞÖRTÜLÜ KADINLAR

Dilek Cindoğlu

TESEV
YAYINLARI

BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI ve AYRIMCILIK : İŞ HAYATINDA MESLEK SAHİBİ BAŞÖRTÜLÜ KADINLAR

DİLEK CİNDÖĞLU

EKİM 2010

**TESEV
YAYINLARI**

BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI VE AYRIMCILIK : İŞ HAYATINDA MESLEK SAHİBİ BAŞÖRTÜLÜ KADINLAR

ISBN 978-605-5832-49-0

TESEV YAYINLARI

Yayına hazırlayan: Özge Genç, Ebru İlhan

Düzeltili: Elçin Gen

Basıma Hazırlayan: Myra

Baskı: Artpres

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı**

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3

Karaköy 34420, İstanbul

Tel: +90 212 292 89 03 PBX

Fax: +90 212 292 90 46

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

Copyright © 2010

Tüm hakları saklıdır. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'in izni olmadan bu yayının hiç bir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla (fotokopi, kayıtların ya da bilgilerin arşivlenmesi, vs.) çoğaltılamaz.

Bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazarlara aittir ve TESEV'in kurumsal görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

TESEV Demokratikleşme Programı, Açık Toplum Vakfı'na, Friedrich Ebert Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği'ne, İsveç İstanbul Başkonsolosluğu'na ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na bu yayının hazırlanması ve tanıtımı için katkılarından ötürü teşekkür eder.

İçindekiler

GİRİŞ, 7

1. BÖLÜM

1. Araştırma Planı ve Metodolojisi, 13
 - 1.1 Araştırma Sorusu, 13
 - 1.2. Saha Çalışması, 15
 - 1.3. Araştırmanın Sınırları, 27
 - 1.4. Araştırma Etiği Açısından Eklemek Gerekenler, 28

2. BÖLÜM

2. Sosyal ve Siyasal Bağlam: 2010 Türkiye’inde İş Piyasalarında Başörtüsü ve “Türkiye Bulmacası”, 29
 - 2.1 Uzman Mesleklerde Başörtülü Kadınlar: Bulmacanın Eksik Parçası Olarak “Başörtüsü Yasağı”, 31
 - 2.2. Başörtüsü Yasağının Kısa Tarihi, 33
 - 2.3. Öğrencilere Sicil Affı, 35
 - 2.4. Memurlara Sicil Affı, 35

3. BÖLÜM

3. Beklentiler, Önyargılar ve Engeller: Kamusal Alanda Başörtüsü, 38
 - 3.1. Dindarlık Kadınların Çalışmasına Engel mi?, 38
 - 3.2. Okuldayken Başörtüsü, 41
 - 3.3. İş Ararken ve Çalışırken Başörtüsü , 43
 - 3.3.1. İş Başvuruları Sürecinde Yaşananlar..., 43
 - 3.3.2. İşe Girebilenlerin Karşılaştıkları..., 46
 - 3.4. Ücret Politikaları, 48
 - 3.5. Çalışma Hayatında Taciz ve “Sakinme”：“Kendimi sakınabileceğim ortamlarda çalışmayı tercih ederim”, 49

4. BÖLÜM

4. Beklentiler, Önyargılar ve Engeller: Aile İçinde Meslek Sahibi Başörtülü Kadın Olmak, 52
 - 4.1. Ailelerin Kızlarının Başörtüsüne Tepkisi, 52
 - 4.1.1. “Bizimkiler Algılayamadılar”, 52

- 4.1.2. “Ailede Herkes Çalışmamızı Bekliyor Aslında”, 53
- 4.1.3. “Örtünmemi Hiç İstemediler”, 54
- 4.1.4. “Ailem Destek Oldu Ama Doğrusu Çalışmamı, Emeğimin Karşılığını Almamı İstiyorlar”, 55
- 4.1.5. “Çalışmadığımız İçin Aile İçinde de Fazla Ciddiye Alınmıyoruz”, 56
- 4.2. Annelik, 57
 - 4.2.1. Düşler: Kız Çocukları İçin Neler Düşleniyor?, 57
 - 4.2.2. “Kızım İçin Nasıl Bir Hayat Düşünüyorum: Okuyacak ve Mecbur O da Katlanacak”, 60
 - 4.2.3. “Örtülü Çalışabileceği Bir Meslek Seçmesini İsterim”, 63
- 4.3. Dindar Bir Aile İçinde Kadının ve Erkeğin Sorumlulukları , 63
 - 4.3.1. “Erkek Evi Geçindirmekle Sorumludur”, 63
 - 4.3.2. “Benim Çalışmamı Eşim Neden İstemez... Evdeki Saltanatı Sarsılacak Tabii...”, 66

5. BÖLÜM

- 5. İş Piyasalarının Başörtüsü ile Karşılaşması: Başörtüsü Yasağının Yayılma Etkisi, 67
 - 5.1. Yayılma Etkisinin Mekanizması: Özel Şirketlerin Devlet Daireleriyle İlişkisi, 68
 - 5.1.1. Bazı Mesleklerden Örnekler, 69
 - 5.1.1.1. Avukatlar, 69
 - 5.1.1.2. Eczacılar, 71
 - 5.1.1.3 Öğretmenler, 73
 - 5.1.1.4. Gazeteciler ve Televizyoncular, 75
 - 5.1.1.5. Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, 77
 - 5.1.1.6. Mali Müşavirlik, 78
 - 5.1.1.7. Mühendisler, 79
 - 5.1.1.8 Diğer Meslekler, 80
 - 5.2. İşe Alınırken Başörtüsünün Etkisi, 81
 - 5.3. Ücret Politikalarında Başörtüsünün Etkisi, 82
 - 5.4. Çalışırken Başörtüsünün Etkisi, 83
 - 5.4.1. Hamilelik, 83
 - 5.4.2. Takdir ve Yükselmelerde Başörtüsü, 84
 - 5.5. İşten Çıkarılırken Başörtüsü, 86
 - 5.6. Dindar -Muhafazakar İş Çevreleri ve Başörtülü Kadın Çalışanlar, 86

SONUÇ YERİNE, 90

KAYNAKÇA, 93

YAZAR HAKKINDA, 96

Önsöz

Türkiye’de yüksek öğrenimde, kamu kurumlarında ve bu araştırmanın gösterdiği üzere fiilen özel sektörde uygulanmakta olan başörtüsü yasağı, sadece devletin ve kurumlarının değil, aynı zamanda toplumun insan, kadın ve vatandaşlık haklarına bakışını ele veriyor. Kadınların başörtüsü takmalarını bir din ve inanç özgürlüğü meselesi olarak değil, laiklik rejimini tehlikeye atacak bir kamu güvenliği meselesi olarak gören zihniyet, 1960’lardan bu yana başörtülü kadınların yüksek öğretim kurumlarında ve kamu kuruluşlarında eğitim görme ve çalışma haklarını kısıtlamış, engellemiştir. Böylece, bir inanç özgürlüğü ihlali olarak başlayan uygulamalar, kısa sürede eğitim hakkı, çalışma hakkı, toplumsal hayata katılma hakkı ve tabii eşitlik hakkı gibi temel vatandaşlık haklarının ihlaline dek uzanmıştır.

Yüksek öğrenim kurumlarındaki başörtüsü yasağı uzun süredir büyük bir tartışma konusu. Konuyla ilgili epey yazılıp çizildi, konuşulduysa da, tartışma ve araştırmaların odağı, büyük ölçüde, yükseköğrenimde başörtüsü yasağının doğru olup olmadığıyla sınırlı kaldı. Yasağın başörtülü kadınların hayatlarında ne gibi sonuçlara yol açtığı ise tartışmaların dışında bırakıldı. Başörtüsünün kamu kurumlarında yasak olduğu, başörtülü kadınlarınsa dini inançları gereği taktıkları örtüden vazgeçemedikleri bir durumda, bir şekilde üniversiteyi bitirmeyi başarmış meslek sahibi kadınların çalışma hayatlarında ne yaşadıkları sorusu, bugüne dek bir araştırma ve hatta tartışma konusu olmadı. Bir başka deyişle, kamudaki başörtüsü yasağının yüksek öğrenimli ve meslek sahibi başörtülü kadınların çalışma hayatları üzerindeki etkisi nedir? Sadece kamu kurumlarında geçerli olan yasak, bu gruptaki başörtülü kadınların özel sektörde iş bulmaları ve çalışmalarını da engelliyor veya kısıtlıyor mu? Yine aynı gruptaki başörtülü kadınların çalışma hayatına katılımları ve seçtiği mesleklerde ilerlemelerinin önünde ne tür engeller bulunuyor?

Elinizdeki rapor, TESEV Demokratikleşme Programı’nın bu sorulara yanıt bulmak amacıyla yola çıktığı araştırmasının ürünüdür. Türkiye’nin demokratikleşmesi önündeki başlıca engellerden biri olan başörtüsü yasağının kamu ve özel sektördeki çalışma hayatındaki yansımalarını inceleyen çalışma, başörtülü kadınların çalışma hayatına katılmaya karar verdikleri andan itibaren, çeşitli ayrımcılık ve hak ihlallerine uğradıklarını göstermektedir. Bunlardan kimisi, kendileriyle benzer sosyo-ekonomik konumda olan ancak başörtülü olmayan kadınların da karşı karşıya kaldığı ayrımcılıklarken, birçoğu başörtülü olmalarından kaynaklanan ayrımcılıklardır. Yine araştırmanın ortaya koyduğu üzere, kamudaki başörtüsü yasağı

özel sektöre de sızmış, Ak Parti'nin iktidarı sırasında hafiflediği hatta başörtülü kadınlar lehine çevrildiği öne sürülen ayrımcılıklar ve hak ihlalleri bilhassa özel sektörde keskinleşerek devam etmektedir.

Vurgulamak gerekir ki, bu araştırma bir kadın istihdamı araştırması değildir. Çıkış noktası, kadınların iş hayatında karşılaştıkları ayrımcılıkları tespit etmek olan bir araştırma da değildir. Türkiye'de nitelikli ve niteliksiz kadın iş gücünün istihdamda karşı karşıya olduğu çeşitli ayrımcılıklar olduğu muhakkak olmakla birlikte, bu konuda yapılmış ve yapılmakta olan çok sayıda araştırma, bu ayrımcılıkları ortaya koymuş bulunmaktadır. TESEV Demokratikleşme Programı'nın din-devlet-toplum çalışmaları kapsamında yapılan bu araştırmanın çıkış noktası, yüksek öğrenimli uzman meslek sahibi *başörtülü* kadınların iş hayatında *başörtüsü yasağından dolayı* yaşadıkları sorunları, karşılaştıkları ayrımcılıkları ve engelleri tespit etmektir.

TESEV Demokratikleşme Programı, elinizdeki raporun bulgularından hareketle *başörtüsü yasağı*nın eşit ve demokratik vatandaşlık temelinde çözümü için bir yol haritasını önümüzdeki aylarda kamuoyuna sunacaktır.

TESEV Demokratikleşme Programı

Giriş

Bu araştırma, temel olarak, 2010 Türkiye’inde uzman meslek sahibi başörtülü kadınların iş piyasalarına girerken ve iş piyasalarında var olurken yaşadıkları süreçleri sosyolojik bir çerçevede kavramayı amaçlamaktadır. Başörtüsü yasağı, 1980’lerden bu yana hem yüksek öğrenimde, hem de çalışma hayatında başörtülü kadınların hayatlarını doğrudan ve dolaylı yollardan etkilemektedir. Öte yandan, Türkiye’de kadın ve istihdam konulu araştırmalara başörtüsü yasağının etkisi henüz konu edilmemiştir. Eğitim ve çalışma hakkı, modern toplumlarda en temel anayasal vatandaşlık hakkıdır. Başörtüsü yasağı nedeniyle sadece en temel vatandaşlık hakkına ulaşım engellenmekle kalmamakta, başörtülü kadınların çalışma hayatına katılımı da kısıtlanmaktadır. Elinizdeki bu araştırma, başörtüsü yasağının kadınların iş hayatına katılımına etkilerini anlamak üzere yola çıkmıştır.

Bu çalışmada, başörtüsü yasağın iş hayatındaki etkilerini ele alan az sayıdaki başka araştırmaların yolundan gidilerek kesişimsellik (*intersectionality*) yaklaşımı ve temellendirilmiş teori (*grounded theory*) metodolojisi benimsenmiştir. Çalışmada, 2010 Türkiye’inde yaşayan uzman meslek sahibi başörtülü kadınların iş piyasalarında yaşadıkları deneyimlere odaklanmıştır. Hedef, başörtüsü yasağının yarattığı etkileri teorik ve metodolojik bir bütünsellik içinde anlamaya çalışmaktır.

Kesişimsellikler yaklaşımı, sosyolojide, toplumsal katmanlar arasındaki, farklı sosyal durumlarla ilgili kesişimleri dikkate almayı ve toptancı sosyal analizlerden kaçınmayı salık veren yeni bir yaklaşımdır. Metodoloji olarak ise, durumun tamamına ilişkin bütüncül bir analizin ancak temellendirilmiş teori yaklaşımıyla mümkün olabileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla raporun örgüsünü, temellendirilmiş teori yaklaşımı ve saha çalışması oluşturmaktadır.

Aralık 2009-Haziran 2010 tarihleri arasında, Ankara, İstanbul ve Konya şehir merkezlerinde gerçekleştirilen saha çalışması, STK’lar ve enformel ilişkiler yoluyla ulaşılan kadın ve erkek kanaat önderleriyle, meslek sahibi ve başörtülü evli/bekâr/çalışan/çalışmayan kadınlarla ve meslek sahibi başörtülü kadınlarla evli olan erkeklerle yüz yüze yapılmış mülakatlardan (12 adet), grup mülakatlarından (5 adet) ve odak grup çalışmalarından (10 adet) oluşmaktadır. Bu çerçevede, toplam 79 kadın ve 25 erkekle görüşülmüştür.

Bu araştırmada, başörtüsü yasağının başörtülü kadınların istihdamını doğrudan olumsuz etkilediği tespit edilmekle birlikte, bu süreçteki tek engelin, başörtüsü

yasağı nedeni ile kamuya ait işyerlerinde çalışmalarının önündeki engel olmadığı anlaşılmıştır. Aksine, başörtüsü yasağının çeşitli katmanlara yayılarak dalgalar halinde iş piyasalarını etkilediği; özel şirketlerde de başörtülü kadınların “görünür” durumda olmalarının, (1) işe alınmalarında, (2) ücret politikalarında, (3) çalışırken ve (4) terfilerde engelleyici bir faktör olduğu ortaya konmuştur. Öte yandan, özellikle kadın istihdamı düşünüldüğünde, kamusal alan ile özel alan birbiriyle çok yakın etkileşim içindedir. Gerek iş piyasalarından, gerekse ev içindeki geleneksel iş bölümüne dayalı rollerden ve ataerkil örüntülerden beslenen aile anlayışından kaynaklanan farklı baskılar ve beklentiler de uzman meslek sahibi başörtülü kadınların iş piyasalarında var olmalarını engellemekte veya zorlaştırmaktadır. Uzman meslek sahibi olduğu halde iş bulamadığı için çalışamayan kadın, aile içinde gereken saygı ve itibarı görmediğini düşünmekte, kamusal alana katılma arzusu törpülenmek yerine artmaktadır.

Başörtülü bir gazeteci kadın, siyaset haberleri yapmak istiyorsa, girebileceği ortamlar başörtüsü yüzünden sınırlıdır. Ya da kendi eczanesinin sahibi olan bir kadın eczacı, kamu kuruluşlarıyla iş yapacaksa, görüşmelere başörtüsüyle gitmesi sorun olacaktır. Ya da bir düşünce kuruluşunda çalışan başörtülü bir sosyoloğun, toplantılara gitmek yerine kurumda kalması tercih edilebilmektedir.

Bu çalışmanın en temel bulgusu, kamudaki başörtüsü yasağının, özel sektördeki uygulamaları da doğrudan ve dolaylı yollarla etkilediğidir. Uzman mesleklerde çalışma koşulları, mavi yakalı ve pembe yakalı işlere kıyasla çok farklıdır. Uzman mesleklerde çalışanların, belli bir mekân ve belirli sayıda kişi ve kurumla değil, iş süreci içinde farklı kişi ve kurumlarla ilişki içinde çalışması gerekmektedir. Dolayısıyla kamudaki yasak, özel sektörü de etkilemektedir. Örneğin, başörtülü bir gazeteci kadın, siyaset haberleri yapmak istiyorsa, girebileceği ortamlar başörtüsü yüzünden sınırlıdır. Ya da kendi eczanesinin sahibi olan bir kadın eczacı, kamu kuruluşlarıyla iş yapacaksa, görüşmelere başörtüsüyle gitmesi sorun olacaktır. Ya da bir düşünce kuruluşunda çalışan başörtülü bir sosyoloğun, toplantılara gitmek yerine kurumda kalması tercih edilebilmektedir. Bu durumu, yasağın “yayılma etkisi” diye tanımlamak mümkündür.

Öte yandan uzman mesleklerde çalışan başörtülü kadınların, iş bulduklarında da, çalışma ortamlarında yine bu yasağın “yayılma etkisi” yüzünden “görünmez” olmaları istenmektedir.

Bu araştırmanın yasağa ve yayılma etkisine dair bulgularının belli düzeylerde sonuçları vardır:

Başörtülü kadınlar düzeyinde baktığımızda, başörtüsü yasağı nedeni ile kamuda işe girmek, var olan işlerde çalışmak, özel sektörde işe girmek, ilerlemek ve yükselmek sıkıntılıdır. Kamudaki yasağın, “yayılma etkisi”yle özel sektöre de yansıdığı durumda, uzman meslek sahibi başörtülü kadınların iş piyasalarına katılımları düşmektedir. Eğitimli kadınların işgücü piyasalarına katılamadığı bir toplumda, kadın işgücünün yaratıcılığından, üretkenliğinden, çözüm odaklı düşünme sisteminden yararlanılmamaktadır. Ayrıca kadınların iş piyasalarına katılamadığı bir dünyada, erkeğin rolünün evi geçindirmek, kadının rolünün de ev içi işleri yaparak erkeğe destek olmak olarak ayrıldığı erkek egemen, geleneksel, aile içi işbölümünün kadınların lehine değişmesi söz konusu olamamaktadır.

Öte yandan şu da açıktır ki, özel sektör başörtülü kadınları işgücü piyasalarının dışında tutarak, ya da görünmez pozisyonlarda düşük ücretlerle çalıştırarak, ücretleri genel olarak kadınların aleyhine, özel olarak da başörtülü kadınların aleyhine kontrol edebilmektedir. Ayrıca, kadın işgücünün –eşit işe eşit ücret, kreş, iş bölüşümü (*half-time*), doğum izni gibi– olası sosyal talepleri, kadınların iş piyasalarında giderek daha az yer alması nedeniyle çok daha rahatça göz ardı edilebilmektedir. Bu tür sosyal haklar, kamuda, ya da kurumsal şirketlerde daha kolay gündeme gelebileceği için, başörtülü kadınlar da çoğunlukla küçük işletmelerde ya da kendi başlarına çalışabildikleri için onları iş piyasalarında tutacak sosyal haklara erişmekte zorlanabilmektedir.

Türkiye’de kadın istihdamı ve kadınların işgücüne ve istihdama katılımındaki azalma üzerine pek çok çalışma yapılmış olsa da, bu çalışmalar söz konusu azalmayı niteliksel olarak açıklamakta zorlanmaktadırlar (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası Raporu, 2009). Öte yandan, başörtüsü üzerine farklı kuruluşlar tarafından tekrarlanan alan araştırmalarında ortaya çıkan ortak payda, en muhafazakâr rakamlarla, Türkiye’de kadınların en az yüzde 60’ının bir tür başörtüsü örttüğünü, bu oranın üniversite mezunu kadınlar düzeyinde de yüzde 16’yı bulduğunu göstermektedir (Çarkoğlu, 2009; KONDA, 2008; METROPOLL, 2008).

Elinizdeki bu çalışma ise, başörtüsü yasağının sadece kadının insan hakları açısından değil, çalışma hayatında kadın temsili çerçevesinde de düşünülmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Birinci bölümde, bu araştırmanın saha çalışması ve araştırma sorusunun temel aldığı kuramsal ve metodolojik çerçeve anlatılmaktadır. Kasım 2009 tarihine kadar gerçekleştirilen bu çalışmanın aşamaları, evreni, örnekleme, temellendirilmiş teori yaklaşımıyla birlikte ayrıntılı bir biçimde tartışılacaktır. Görüşülen

başörtülü kadınların ve erkeklerin profilleri de, gizlilik ilkelerine bağlı kalınarak anlatılacaktır.

İkinci bölüm, araştırmanın yürütüldüğü sosyal ve siyasal bağlamın meslek sahibi başörtülü kadınlar açısından analizine ayrılmıştır. Kadınların çalışma hayatına katılım süreçleri ve başörtüsü yasağının tarihçesi ayrı ayrı ele alınıyor.

Üçüncü bölümde, meslek sahibi başörtülü kadınların kamusal alana girerken ve girdikten sonra maruz kaldıkları ayrımcılıklar ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Başörtülü kadınlar iş hayatında çok farklı düzeylerde ayrımcılıklara maruz kalabilmektedirler. Bu ayrımcılıklar, sırasıyla, işe alınmada, meslek örgütlerine üyelikte, mesleklerini yaparken ve yükselmelerde şeklinde devam etmektedir.

Dördüncü bölümde, meslek sahibi başörtülü kadınların anne ve babalarının, eşlerinin ve yakın çevrelerinin sosyal beklentileri tartışılmıştır. Beklentilerimizin aksine, görüştüğümüz kadınların önemli bir kısmı başörtüsü takmalarının özellikle yeri ve zamanlaması üzerine aileleriyle çatışmalara girmişlerdir. Aileler, kızlarının okumaları ve çalışmaları önünde bir engel olarak gördükleri başörtüsü konusunda kızlarından eğitimlerine öncelik vermelerini istemişler ve başörtüsünü takmayı ertelemelerini beklemişlerdir. Öte yandan, meslek sahibi başörtülü kadınların annelik rolünü de öne çıkarmalarına rağmen, anneliğin kadın olarak çalışmalarının önünde bir engel olarak görmediklerini belirtmişlerdir.

Öte yandan, meslek sahibi kadınlar “evde oturmayı hiç düşünmediklerini” defalarca belirttikleri halde, aile içindeki toplumsal cinsiyet rollerinde başörtülü kadınların dindarlıkları üzerinden üretilen retorik aracılığıyla “evi geçindirmekle sorumlu olmadıkları” ve “anneliğin en önemli kadınlık görevi” olduğu gibi gerekçelerle çalışmaktan caydırıcı söylemlerle karşılaşabilmektedirler. Ancak, görüşme yaptığımız çalışmayan meslek sahibi başörtülü kadınların hemen hemen tamamı, en az bir gönüllü kuruluşta aktif olarak çalışmaktadır; bu durum, söz konusu kadınların geleneksel ev kadınlığı ideolojisini benimsemekte zorlandıklarını göstermektedir.

Bu çalışmanın, bu bölümde ele alınan en temel bulgularından biri, özellikle uzman mesleklerde çalışırken kamu-özel sektör ayrımı yapmanın ne kadar zor olduğudur. Kamu ve özel sektörün birbirinden bağımsız sektörler olmadığı, bazı örnek meslekler çerçevesinde tartışılmıştır. Kamudaki başörtüsü yasağının özel sektöre yayılma etkisinden söz edilmiştir.

Beşinci bölümde, iş hayatının yapısından kaynaklanan başörtüsü yasağının özel sektördeki yayılma etkisi tartışılmaktadır. Bu çalışmanın, bu bölümde ele alınan en temel bulgularından biri, özellikle uzman mesleklerde çalışırken kamu-özel sektör ayrımı yapmanın ne kadar zor olduğudur. Kamu ve özel sektörün birbirinden bağımsız sektörler olmadığı, bazı örnek meslekler çerçevesinde tartışılmıştır. Kamudaki başörtüsü yasağının özel sektöre yayılma etkisinden söz edilmiştir. Bu çalışmada, başörtülü kadınların istihdam süreçlerinde yaşadıkları engellerin, sadece kamuya ait iş yerlerinde çalışmamakla sınırlı olmadığı, özel şirketlerde de başörtülü kadınların “yasaklı” olma durumlarının (1) işe alınmada, (2) ücret politikalarında, (3) çalışırken ve (4) yükselmelerde önemli rol oynadığı ortaya çıkmıştır.

Her araştırma gibi, bu araştırmada da, yapılan çalışmanın saygınlığına ve öneme inanç ve güven duyan kurum ve kuruluşların, kişilerin, kişisel dostlukların ve STK’ların büyük katkısı var; onların katkısı olmasa, bu rapor da ortaya çıkmazdı. Bu çerçevede, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) Yönetim Kurulu’na, Yüksek Danışma Kurulu’na ve Yönetim Kurulu Başkanı Can Paker’e, Açık Toplum Vakfı’na, Friedrich Ebert Stiftung Vakfı Türkiye Temsilciliği’ne, Başkent Kadın Platformu’na, Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği’ne (AKDER), İnsan Hakları Araştırma Derneği’ne (İHAD), İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği’ne (MAZLUM-DER), İlke İlim Kültür Dayanışma Derneği’ne (İLKDER), Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı’na (SETA), AK Parti Genel Merkez Kadın Kolları Başkanlığı’na, AK Parti İstanbul İl Gençlik Kolları’na, Saadet Partisi Kadın Kolları’na, Özgür Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği’ne (ÖZGÜR-DER), Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği’ne (MÜSİAD), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı’na (GVY), Kadınlara Hukuki Destek Merkezi’ne (KAHDEM), Konya Eğitim Dayanışma ve Araştırma Vakfı’na (EDAV), Konya Betül Hanımlar Dostluk ve Çevre Derneği’ne, eski öğrencilerimden Dr. Edip Bekaroğlu, Doç. Dr. Murat Çemrek ve Esra Bekaroğlu ile Rabia Çemrek’e, doktora öğrencilerimden Şule Yaylacı ve Feyda Sayan-Cengiz’e, eski arkadaşım ve meslektaşlarım Süheyla Pınar-Alper’e ve M. Fatih Erten’e bu çalışma süresince verdikleri destekten ötürü teşekkür ederim.

Ayrıca, bu araştırmanın başından beri atölye çalışmalarına ve kapalı toplantılara katılarak sürece katkıda bulunan bütün akademisyenlere de çok teşekkür ederim. Toplantılar kapalı olduğu için isimlerini burada zikredemiyorum. Ama bu projeye yönelttikleri zorlayıcı ve zihin açıcı sorularla beni bazen haftalarca düşündürdüler. Umarım bu raporla yönelttikleri soruların en azından bir kısmına cevap verebileceğim.

Bu projenin tüm organizasyon işleriyle, katılımcıların bulunmasından, toplantı ve seyahatlerin planlanmasına kadar tüm ayrıntılarla büyük bir sabır ve özveriyle uğraşan Dilek Kurban ve TESEV Demokratikleşme ekibi olmasaydı, bu kadar kısa

bir sürede bu çalışma ortaya çıkamazdı. Muhakkak zikredilmesi gereken bir başka isim de, kuşkusuz Ebru İlhan: Bu genç arkadaşımın akademik aklı, birikimi ve ince zekâsı, heyecanı, çalışkanlığı sayesinde planlanan işler zamanında tamamlandı. Sadece proje yürütücüsü olarak değil, gönüllü proje asistanı olarak Ankara, Konya ve İstanbul sokaklarında benimle birlikte bazen çok erken saatlerde başlayan, bazen çok uzun süren bütün toplantılara katıldı. Ebru ile çalıştığım süre boyunca, onun aklından, birikiminden, zekâsından ve heyecanından ne kadar etkilendiğimi söylemeden edemeyeceğim. Buradaki fikirlerin sorumluluğu bana ait olmakla birlikte, Ebru'nun bana verdiği desteği, katkısı anmamak haksızlık olacaktı. Gene zikredilmesi gereken bir başka isim de Adnan Boynukara. Ne zaman desteğine ihtiyacım olsa, hep yanımdaydı. Bazen migrenimle boğuşurken bir saha çalışması sonrasında araba kullanarak, bazen yeterli sayıda katılımcıya ulaşamadığımda ve paniğe kapıldığımda eline telefonunu alarak beni rahatlatı. Biraz da ürkerek çıktığım bu akademik yolculukta yanımda olduğu için teşekkür etmek isterim.

Kuşkusuz en çok da bu projeye önem veren, saygı duyan, zamanını ayırıp hayatlarının bir parçasını güvenle açan bütün katılımcılara teşekkür ediyorum. Meslek sahibi başörtülü kadınlar, bazen öfkenin, bazen gözyaşının, bazen de gülümsemenin damgasını vurduğu görüşmelerde ve toplantılarda öznel deneyimlerini paylaşmalar bu çalışma gerçekleşemezdi. Ben hiç başörtüsü takmadım. Ama bir kadın olarak iş hayatımda hiç ayrımcılık yaşamadığımı söyleyemeyeceğim. Belki de farklılıklarımıza rağmen birbirimizi sabırla dinleyebilmemizin altında bu ortak tarihler yatıyordu. Umarım, bu raporla onların durumunu sosyoloji biliminin yol göstericiliğinde ve kendi dilimle ortaya koyabilmişimdir.

Hemen her görüşmenin sonunda katılımcı kadınlar bana şu soruyu yönelttiler: “Peki ama hocam, sizin gibi [başörtülü olmayan ve dindar olmadığını açıkça belirten] bir kadın, neden böyle bir araştırma yapıyor?” Ben de her seferinde aynı yanıt verdim: “Çünkü daha çok kadının meslek sahibi olmasını, daha çok kadının iş piyasalarında yer alma şansının olmasını, hem bir kadın, hem bir anne, hem de bir akademisyen olarak çok önemsiyorum. Kendi akademik çalışmalarım da dahil olmak üzere, bildiğim bütün akademik çalışmalar gösteriyor ki, kadınların eğitim ve iş piyasalarında daha etkin yer almaları onları aile içinde de, siyaset içinde de, kısaca hayatın içinde daha kuvvetli, donanımlı ve söz sahibi kılıyor. Annem de, babam da Cumhuriyetin ilk kuşak meslek sahibi aydınları olarak, benim için erkeklerden daha az eşit olduğum bir dünyayı düşlememişti. Ben de hem kendim, hem de kızım için kadınların erkeklerle eşit olabildiği bir dünyayı ancak ayrımcılıkları görünür kılarak tahayyül edebiliyorum, bu nedenle bu çalışmayı yapıyorum.” Bugün de aynen böyle düşünüyorum.

Kadınların, hayatın tüm alanlarında çok daha kolay var olabilecekleri bir dünyanın hayaliyle...

1. Bölüm

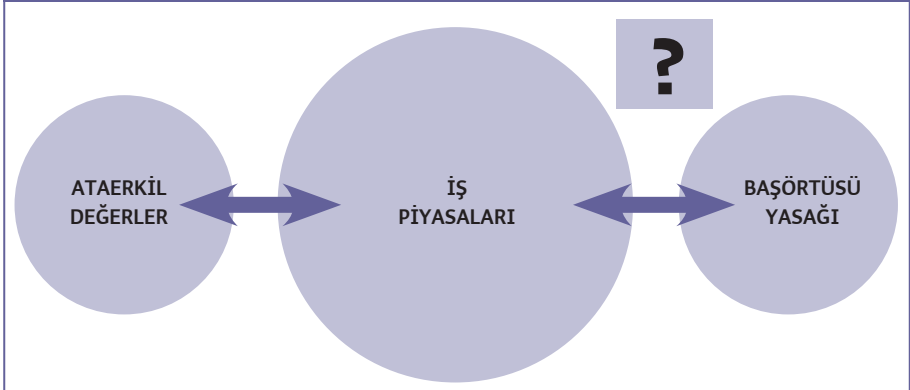
Araştırma Planı ve Metodolojisi

1.1 ARAŞTIRMA SORUSU

Bu araştırmanın temel amacı, 2010 Türkiye'sinde uzman meslek sahibi başörtülü kadınların iş piyasalarına girerken ya da iş piyasalarında var olurken neler yaşadıklarını öznel ve nesnel düzeylerde anlamaktır. Genel olarak incelendiğinde, kadınları iş piyasalarının dışında tutan en temel meseleler (1) kadınların kendi benimsedikleri ataerkil değerler ve geleneksel cinsiyet rolleri, (2) iş piyasalarının, içselleştirdikleri ataerkil değerlerden ötürü kadınları cinsiyete dayalı ayrımcılık ve tacizlerle çalışmaktan soğutmalarıdır. Ancak araştırmada, bunlara ek olarak, üniversite ve kamu sektöründe süren başörtüsü yasağının sürdüğü Türkiye'de, meslek sahibi kadınların başörtülü olduğu durumlarda iş hayatına katılma sürecinde, başörtüsünün nasıl bir etkisi olduğu da incelenmektedir.

Bu araştırmanın temel sorusu, başörtülü uzman meslek sahibi kadınların iş piyasalarına girerken ve iş piyasalarında var olurken ne gibi sorunlar yaşadıklarıdır. Başörtülü kadınların, kadın olmalarının yanı sıra bir de başörtüsü yasağından kaynaklanan farklı bir dizi ayrımcı muameleye maruz kalacaklarını tahmin etmek pek zor değildir, yine de bu ayrımcılıkların hayata geçtiği mekanizmaları anlamak açısından, sözünü ettiğimiz soru araştırılmaya değer bir soruydu.

Şekil 1: 2010 Türkiye'sinde, uzman meslek sahibi başörtülü kadınlar iş piyasasına girerken ve iş piyasalarında var olurken neler yaşamaktadırlar?

Başörtülü kadınlar, bağımsız araştırmacılara ve araştırma şirketlerinin çalışmalarına göre, Türkiye’de yaşayan kadınların yaklaşık yüzde 61.2’ini (Çarkoğlu 2009), yüzde 71’ini (Konda 2008) ya da yüzde 72’sini (Metropoll 2008) oluşturmaktadır. Üniversite mezunlarının ise yüzde 16.4’ü başörtülüdür (Çarkoğlu, 2009).

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nün internet sitesindeki verilere göre ise, Türkiye’de 2008 yılında kadınların sadece yüzde 6,5’i yüksek okul ya da üniversite mezunudur. Bütün bu verileri birleştirecek olursak, bu araştırmanın evreni bu yüzde 6,5’in yüzde 16.4’i kadar küçük bir nüfustur. Ancak bu araştırma, kadınları değil iş piyasalarının yapısını merkeze alarak, başörtüsü engelinin iş piyasalarında nasıl bir rol oynadığı ve başörtülü kadınların bu süreçlerle nasıl baş ettikleri üzerine odaklanmaktadır.

Gene Konda Araştırmanın 2008 çalışmasına göre, çalışan kadınların yüzde 59.4’ü, başını örtmezken, yüzde 27.2’si “başörtüsü,” yüzde 12.7’si “türban,” yüzde 0.7’si de “çarşaf-peçe” ile örtünmektedir. Toplam nüfusun yüzde 60 civarında kısmi bir şekilde başını örterken, başörtülü kadınların sadece yüzde 40.6’sı çalışmaktadır. Yani, başörtülü olup çalışan kadınların oranı, başını örtmeyen ve çalışan kadınların oranından daha düşüktür. Bu fark kendi başına başörtüsü yasağının etkilerine dair ip ucu vermektedir.

Bu çalışmada, bu konuyu ele alan az sayıdaki başka araştırmaların yolundan gidilerek kesişimsellik (*intersectionality*) yaklaşımı ve temellendirilmiş teori (*grounded theory*) metodolojisi benimsenmiştir. Kesişimsellik yaklaşımı, sosyolojide, toplumsal katmanlarda geçerli olan farklı sosyal durumlar arasındaki kesişimleri dikkate almayı ve toptancı sosyal analizlerden kaçınmayı salık veren yeni bir yaklaşımdır. (Davis 2008)

Sosyoloji literatüründe, özellikle iş piyasalarında yapılan araştırmalarda kesişimsellik yaklaşımı, mevcut eşitsizlikleri anlamak konusunda önemli ipuçları sunan teorik bir çerçeve oluşturmaktadır. Sosyal açıdan dezavantajlı gruplar, statü ve gelir bakımından iş piyasalarının en alt basamaklarına sıkışmışlardır. Ekonomik eşitsizlikleri anlamaya yönelik olarak Batı toplumlarında yapılan araştırmalarda, kesişimsellik yaklaşımı geçerli ve açıklayıcı bir teorik çerçeve olarak kabul edilmektedir. Örneğin siyah bir kadın, iş piyasalarında, siyah bir erkeğe ya da beyaz bir kadına kıyasla daha dezavantajlıdır (Browne ve Misra 2003). Başörtülü kadınların iş piyasalarında yaşadığı sorunlar da bu yaklaşımla daha kolay ele alınabilir. Başörtülü kadınların tamamına ilişkin kapsayıcı ve ayrıntılı analizler yapmak mümkün değildir, ancak başörtülü kadınların farklı sosyal katmanlardaki konumlarına bakıldığında konunun derinlemesine incelenmesi söz konusu olabilir.

Bu çalışmada, başörtülü ve İstanbul, Ankara ve Konya’da yaşayan, üniversite ya da yüksek okul mezunu, meslek sahibi kadınlarla görüşülmüştür. Metodoloji ola-

rak ise, durumun tamamına ilişkin bütüncül bir analizin ancak temellendirilmiş teori yaklaşımıyla mümkün olabileceği düşünülmüştür.

Temellendirilmiş teori yaklaşımı, ilk kez Barney Glaser ve Anselm Strauss tarafından 1967 yılında *The Discovery of Grounded Theory* adlı kitapla ortaya atılmıştır. Pozitivist yaklaşımdan tamamen farklı olarak, oluşturulmuş hipotezleri test etmek yerine, hipotezleri, kavramları ve olguları saha çalışması sırasında keşfetmeyi ve oluşturmayı öngören; aşağıdan yukarıya düşünmeyi salık veren; verilerden kodları, kodlardan kavramları, kavramlardan kategorileri, kategorilerden de teoriyi kurmayı öngören ve sistematik olarak verilere geri dönerek bulgularını ve argümanlarını sınamayı öneren metodolojik bir yaklaşımdır.

Tümdengelim ve tümevarım perspektiflerini eşzamanlı olarak kullanan bu yaklaşımda, araştırma birimi kişi değil, olay ya da süreçtir. Bu perspektiften baktığımızda, odaklandığımız mesele meslek sahibi başörtülü kadınlar değil, başörtüsü yasağının etkileri ve başörtülü kadınların iş piyasalarında yaşadıkları süreçlerdir (Charmaz, 2006, Strauss ve Corbin, 1990 ve Strauss, 1996).

1.2. SAHA ÇALIŞMASI

Saha çalışması öncesinde TESEV ekibiyle birlikte İstanbul'da ve Ankara'da birer hazırlık çalıştay yapılmış ve bu çalıştaylarda bir araya gelinecek araştırmacılar, akademisyenler, kadın örgütleri temsilcileri ve meslek sahibi örtülü ve örtüsüz kadınlar araştırmanın temel sorularına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalıştaylarda öne çıkan bazı tespitler – örneğin, başörtülü kadınların meslek hayatlarını sürdürürken meslek odaları ile karşı karşıya gelmeleri ve kamuda çalışırken işlerinden uzaklaştırılan kadınların daha sonra düşük statülü memurlar olarak işe geri alınmaları – sahadaki bulguları doğrulamış ve saha çalıştaylarda ortaya konan hipotezleri geliştirmemize yol açmıştır.

Saha çalışması sırasında odak gruplar ve yüz yüze görüşmeler çerçevesinde araştırmanın örneklemi oluşturan yüksek öğrenimli, uzman meslek sahibi, evli ya da bekar, çalışan ya da çalış(a)mayan başörtülü kadınlar ve bu özelliklere sahip kadınların eşleri olan erkeklerle bir araya gelinmiştir. Aralık 2009-Haziran 2010 tarihleri arasında, Ankara, İstanbul ve Konya şehir merkezlerinde gerçekleştirilen saha çalışmasında görüşülen kişilere öncelikle hak temelli STK'lar aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmışsa da, bu yöntem, kadınları araştırmaya katılmaya ikna etmekte pek başarılı olamamıştır. İkinci aşamada, eski öğrenciler, tanıdıklar ve arkadaşlıklar üzerinden geliştirilen “kartopu” yöntemiyle yapılan çağrılar yerini bulmuştur.

Saha, mülakatlar (12 adet), grup mülakatları (5 adet) ve odak grup çalışmalarından (10 adet) oluşmaktadır. Toplam 79 uzman meslek sahibi kadın ve 25 erkekle görüşülmüştür. Görüşmelerin tamamı, yazar ve proje asistanı tarafından ortak-

laşa yürütülmüştür. Görüşme kayıtları çözülmüş ve MAXQDA programıyla analiz edilmiştir. Araştırma sürecinde, Ankara da ve Konya da başörtülü kadınlarla evli erkeklerle birer odak grup toplantısı yapılmıştır. Aynı çerçevede İstanbul'da da bir grup görüşmesi ve bir yüz yüze mülakat gerçekleştirilmiştir. Ancak, bu raporda çoğunlukla kadınların bakışları ve sesleri duyulmaktadır. Eşlerle gerçekleştirilen odak gruplar, kadınların çalışma hayatına ve ev içi rollerine ilişkilerini, eşlerin ev düzenindeki beklentilerini ve başörtüsü yasağının gündelik hayatlarına olan doğrudan etkisini daha iyi anlamak için yardımcı kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Saha çalışması sırasında ve sonrasında sahaya ilişkin ön bulguları değerlendirmek için araştırmacılar, 'İslami kesim'den fikir insanları ve aktivistlerle görüşmüştür. Görüşülen kişiler, araştırmacıların başörtülü kadınların yaşadıkları ayrımcılık biçimlerini Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi dönüşümü içinde nasıl konumlandığını anlamalarına rehberlik etti. Diğer yandan, ayrımcılıkların yaygın bir biçimde rastlandığı özel sektörde varolan ya da işverenleri temsil eden kişi ve kurumların temsilcileri ile de görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler de araştırmanın bulgularının sağlamasını yapmak açısından önemliydi. Son olarak, saha çalışmasının bitiminde düzenlenen bir kapanış çalıştayında da yine ağırlıklı olarak kadın emeği konusunda uzman araştırmacılar, başörtülü kadın profesyoneller, fikir insanları ve akademisyenlerle araştırmanın temel savları değerlendirildi. Her ne kadar araştırmanın temel bulguları örneklemimizi oluşturan kadın ve erkeklerle yapılan görüşmelere dayanıyor olsa da saha öncesinde, sırasında ve sonrasında yapılan tüm diğer görüşmeler ve toplantılar araştırmanın bütünlüğünü sağlamış ve çalışmaya olan güvenimizi pekiştirmiştir.

Görüşülen kişilerin kendilerini tanımladıkları temel demografik özellikler şöyle özetlenebilir:

Tablo 1: Demografik Bilgiler - Tüm Odak Gruplar ve Mülakatlarla Katılan Kadınların Mesleklere Göre Dağılımı	
Aile Bürosu Koordinatörü (İlahiyat)	1
Araştırmacı (AB Uzmanı)	2
Avukat	7
Bankacı (İşletme ve İktisat)	4
Bilgisayar Mühendisi	1
Biyolog	1
Dış Hekimi	6
Dış Ticaret Uzmanı	1
Doktor	1

Tablo 1: Demografik Bilgiler - Tüm Odak Gruplar ve Mülakatlarla Katılan Kadınların Mesleklere Göre Dağılımı

Eczacı	5
Eğitimci, Belediye Meclis Üyesi	1
Ev Ekonomisti	1
Ev Kadını	7
Gazeteci	1
Gıda Mühendisi	1
Haber Editörü (Gazeteci)	1
Halkla İlişkiler Uzmanı	3
Hemşire	1
İletişim Uzmanı	1
İşçi (Hemşire)	1
İşletmeci-Öğretmen	1
Kuran Kursu Öğreticisi	1
Muhasebeci	1
Mühendis	2
Yüksek Lisans Öğrencisi	2
Lise Öğretmeni	13
Proje Yöneticisi (Sosyolog)	1
Psikolog	1
Radyoloji Teknikeri	1
Sınıf Öğretmeni	1
Siyaset Bilimci	1
Sosyolog	2
STK çalışanı (İlahiyat)	1
Tıbbi Sekreter	1
Televizyoncu	1
Yayın Yöneticisi (Gazeteci)	1
Yönetici Danışmanı (İletişim)	1

KATILIMCI PROFİLİ	
TABLO 2	Yaş (kadın)
33 yaş altı	35
33 yaş üstü	44
TABLO 3	Çalışma durumu (kadın)
Çalışan	56
Çalışmayan	23
TABLO 4	Cinsiyet
Kadın	79
Erkek	25
TABLO 5	Medeni hal (kadın)
Evli	59
Bekâr	20
TABLO 6	Eğitim durumu (kadın)
Meslek Lisesi	1
Üniversite	69
Yüksek Lisans	9

Ortalama Yaş: 34,3

Ortalama Çalışma Yılı: 10,23

ODAK GRUPLAR VE GRUP MÜLAKATLARI

Odak grupları kurarken katılımcıların (1) evlilik durumlarını, (2) yaşlarını ve (3) hâlihazırda çalışıp çalışmadıklarını dikkate aldık. Evli kadın grubunda tartışılacak olan aile içi roller ve beklentilerle, evli olmayan kadınlardan oluşan bir grupta tartışılacak aile içi roller ve beklentiler farklı olacaktı. Gene hâlihazırda çalışan meslek sahibi kadınların iş hayatı ile ilgili gözlem ve deneyimleri, ev kadını olarak yaşamlarını sürdüren meslek sahibi kadınların kamusal alanla ilişkilerinden farklı olacaktı. Son olarak da, 28 Şubat döneminden önce öğrencilik hayatını tamamlayan grup ile, üniversitelerde başörtüsü yasağının en zorlayıcı olduğu 28 Şubat sonrası dönemi öğrenci olarak yaşamış olan kadınların da algı ve deneyimlerinin farklı olacağını varsaydık. 28 Şubat 1997 askeri müdahalesi sürecinde sadece siyasiler, ya da siyasi partiler değil, İslami yaşam tarzını benimseyen kesimler de baskı ve zorlamalarla karşılaştılar (Özbudun, 2006; Cizre ve Çınar 2003). Özellikle 28 Şubat dönemi ile daha da artan baskı ile üniversitelerde öğrenci olan başörtülü öğrenciler kampüs kapılarından girmeleri doğrudan engellenildi.

Bu fiili engelin yanı sıra, başörtülü öğrenciler psikolojik baskılarla da karşılaştılar; gene bu dönemde İstanbul Üniversitesi rektörlüğünce kurulan “ikna odaları” gibi mekanizmalarla başörtülü öğrenciler eğitim alma hakları engellendi. Üniversite dönemini 28 Şubat sonrası baskı döneminde geçiren başörtülü kadınlarla, görece daha rahat ortamda öğrenciliğini geçirmiş olan kadınların farklı algı ve deneyimleri olacağını varsaydık. Bu hesaba göre, 1997 de üniversiteyi bitirmiş olan en genç kadın, 2010 yılında 33 yaşında olacaktı, bu şekilde 33 yaş üstü ve 33 yaş altı meslek sahibi başörtülü kadın grupları oluşturuldu.

ANKARA

ODAK GRUP 1, 26 Mart 2010, Mazlum-Der Salonu, Ankara							
Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
ANKARA	Ayşe	34	Üniversite	Gazeteci	Bekâr	Bekâr	12
ANKARA	Fatma	43	Üniversite	Öğretmen	Evli	22	12
ANKARA	Selma	36	Üniversite	Öğretmen	Evli	13	Çalışmıyor
ANKARA	Filiz	36	Üniversite	Eczacı	Evli	16	14
ANKARA	Leyla	40	Üniversite	Eczacı	Evli	16	13
ANKARA	Zekiye	45	Üniversite	Eczacı	Evli	23	15
ANKARA	Ceydanur	41	Üniversite	Makine Müh.	Evli	-	-
ORT		39.3				18	13.2

İlk odak grup toplantımız Ankara'daydı. 33 yaş üstü ve çalışan kadınlardan oluşması planlanan bu grupta, eczacı, öğretmen ve gazeteci kadınlar yer alıyordu. Tahmin ettiğimiz gibi, bu gruptaki kadınların 28 Şubat öncesinde üniversite deneyimi olmuş, 28 Şubat sonrasına kıyasla üniversitede görece daha az engelle karşılaşmışlardı. Ancak, iş hayatında yaşadıkları süreçler, başörtülü olarak hayata atılan ve çalışmak için başını açması gereken bir grubun temel sorunlarını ortaya koyması açısından önemliydi. Bu grubun yaş ortalaması 39, evli olanların evlilik yılı ortalaması ise 18 idi. Ortalama 13 yıldır iş hayatında olan bu kadın grubunda yaşanan karşılaşmalar, aşağıdaki açılardan değerlendirilebilir.

Bu gruptaki görece en rahat meslek grubu eczacılardı. Kendi başlarına eczane açan bu kadınlar, başörtülerinden ötürü bazı müşterileri, kurumsal muhatapları ve kamu kuruluşları tarafından ayrımcı söz ve davranışlarla karşılaşsalar da, çalışmalarını doğrudan engelleyen bir durum söz konusu değildi. Öğretmenler ise,

devlet memurluğu ya da dersane öğretmenliği deneyimlerini anlatırken, uzun yıllar kovuşturmalarla, işten atılmalarla, aflarla, sürülmelerle boğuşmak zorunda kaldıklarını belirttiler. Özel sektörde gazeteci olarak çalışan başörtülü görüşmecinin, başörtüsü yüzünden yaşadığı zorlukları dinlemek, eczacı ve öğretmen kadınlar için de sarsıcı bir tecrübe oldu.

ODAK GRUP 2, 26 Mart 2010, Mazlum-Der Salonu, Ankara

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
ANKARA	Şenay	32	Üniversite	Öğretmen	Evli	8	Çalışmıyor
ANKARA	Sümeyye	29	Üniversite	Halkla İlişkiler U.	Evli	5	4
ANKARA	Kezban	31	Üniversite	Mühendis	Evli	6	Çalışmıyor
ANKARA	Feyza	23	Üniversite	Sosyolog	Bekâr	Bekâr	Çalışmıyor
ANKARA	Sevim	35	Üniversite	Avukat-Ev H.	Evli	14	5
ANKARA	Duygu	30	Üniversite	İlahiyat – Arapça , MA İngiltere	Bekâr	Bekâr	Çalışmıyor
ANKARA	Hülya	26	Üniversite	Biyolog	Evli	1	4
ANKARA	Nadide	29	Üniversite	Dış Ticaret Uzmanı	Evli	1	Çalışmıyor
ORT		29,4				5,8	4,3

İkinci grup toplantısı, yine Ankara'daki Mazlum-Der salonunda düzenlendi. Bu grubun, 33 yaş altı ve çalışmayan meslek sahibi kadınlardan oluşması planlanmıştı; sonuçta ortaya çıkan yaş ortalaması 29'du. Grupta 3 çalışan, 5 çalışmayan kadın vardı. Tartışmalar dindar muhafazakâr işverenlerin başörtülü kadınlara yaptıkları haksız muameleler üzerinden gelişti. Özellikle çalışmayan kadınlar, iş ararken ve buldukları işlerde çalışırken daha az ücretle çalıştırılmaya zorlandıklarını ve bunu kabul etmeyip istifa ettiklerini anlattılar. Kamu kurumlarının düzenlediği hiçbir sınava giremediklerini, girseler bile başörtüsüyle çalışamayacakları için bunu hiç düşünmediklerini anlattılar.

ODAK GRUP 1, 27 Mart 2010, Mazlum-Der Salonu, Ankara

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
ANKARA	Elif	46	Üniversite	Fen Fakültesi-Kimya	Evli	22	Çalışmıyor
ANKARA	Gülbahar	45	Üniversite	Siyaset Bilimci	Evli	18	Çalışmıyor
ANKARA	Ayten	36	MYO	Tıbbi Dokümantasyon uzmanı	Evli	17	Çalışmıyor
ANKARA	Zehra	37	Üniversite	Avukat	Evli	12	Çalışmıyor
ANKARA	Merve	41	Üniversite	İşletme Fakültesi	Evli	20	Çalışmıyor
ANKARA	Fehime	43	Üniversite	Mülkiye	Evli	21	Çalışmıyor
ANKARA	Melis	39	Üniversite	Avukat	Evli	17	Çalışmıyor
ANKARA	Dilber	43	Üniversite	Ticaret Lisesi ve İşletme F.	Evli	20	Çalışmıyor
ANKARA	Hafize	47	Üniversite	Ev Ekonomisti	Evli	23	Çalışmıyor
ANKARA	Elfida	38	Üniversite	Sınıf Öğretmeni	Evli	9	6
ORT		41,5				17,9	6

Ankara'daki bu grubun, 33 yaş üstü ve çalışmayan kadınlardan oluşması planlanmıştı. Sonuçta ortaya çıkan yaş ortalaması 41,5'ti, sadece 1 katılımcı hâlihazırda çalışmaktaydı, grubun evlilik yılı ortalaması ise 17,9'du.

Bu grupta temel olarak kadınlar, mezun olduktan sonra iş bulma süreçlerinde yaşadıkları zorlukları ve aile içi ilişkilerde yaşanan çatışmaları konu ettiler. Ayrıca, ücretli olarak çalışmasalar da, STK'larda üstlendikleri görevleri ve bazı girişimcilik deneyimlerini paylaştılar. Etraflarındaki hemen hemen herkesin, hem başörtülü oldukları hem de çalışmadıkları için kendilerini önemsemediklerini, öteki ev kadınlarıyla aynı kefeye koyduklarını anlattılar.

ODAK GRUP 2, 27 Mart 2010, Mazlum-Der Salonu, Ankara

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
ANKARA	Firuze	27	Sosyolog	Araştırmacı (SETA)	Evli	2,5	3
ANKARA	Şükriye	30	İlahiyat, Doktora yapıyor	Aile Bürosu Ko. (Diyanet)	Evli	5	6
ANKARA	Şahnur	29	Üniv	Belediye	Evli	3	7
ANKARA	Ceren	29	İletişim Fakültesi	IHH Vakıf-	Bekâr	0	3,5
ORT		28,8				3,5	4,9

Bu grup, 33 yaş altı çalışan kadınlardan oluşturulmuştu. Yaş ortalaması 28,8, ortalama evlilik süresi ise 2,6 idi. Bu grupta en çok öne çıkan tartışma konularından birisi, kadınların görünür olmalarının önündeki engellerdi. Öte yandan grup, başörtüsünün sağladığı muhafazakâr imajın çalışma hayatında belli bir düzeyde koruma getirdiği konusunda hemfikir oldu. Başörtülerinin yarattığı saygınlık nedeni ile birlikte çalıştıkları erkek meslektaşlarıyla daha düzeyli bir biçimde iletişim kurduklarını anlattılar.

İSTANBUL

İstanbul'da TESEV'in toplantı salonlarında oluşturduğumuz iki odak grup meslek sahibi ve 33 yaş üstü katılımcılardan oluşmaktaydı.

ODAK GRUP 1, 3 Nisan 2010, TESEV, İstanbul

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
İSTANBUL	Asiye	48	Üniv	Eczacı	Evli	27	23
İSTANBUL	Şükran	42	Üniv	Gıda Muh.	Evli	16	6
İSTANBUL	Rojin	33	Üniv	İletişim U	Bekâr	Bekâr	5
İSTANBUL	Şaziye	35	Üniv	Sosyolog	Evli	11	5
ORT		39,5				18	9,8

İkinci grup ise, 33 yaşın altında meslek sahibi ve çalışan katılımcılardan oluşmaktaydı.

ODAK GRUP 2, 3 Nisan 2010, TESEV, İstanbul							
Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
İSTANBUL	Hande	31	Üniv	Öğretmen	Evli	8	5
İSTANBUL	İnci	29	İlahiyat	Öğretmen	Bekâr	Bekâr	5
İSTANBUL	Lale	27	Halkla İlişkiler	Kamu	Evli	1	5
İSTANBUL	Gökçe	31	Lise	Hemşire	Evli	10	8
ORT		29,5				6,3	5,8

Her iki grupta tartışmalar hem işe giriş sürecinde, hem de 28 Şubat döneminde işyerlerinde karşılaşılan muameleler üzerinden başladı. Başörtüsü yüzünden aile içinde yaşanan çeşitli pazarlıklar ve çekişmeler de ayrıntılı olarak bu odak grupların temel tartışma konuları olarak ortaya çıktı.

GRUP MÜLAKATI, Televizyon Yapımcıları, 6 Nisan 2010, Televizyon Kanalı, İstanbul							
Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
İSTANBUL	Halime	30	İletişim Fak.	Editör	Evli	3	9
İSTANBUL	Sena	30	İletişim Fak.	Yapımcı	Evli	8	9
ORT		30				5,5	9

GRUP MÜLAKATI, Katılım Bankacıları, 7 Nisan 2010, Banka, İstanbul

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
İSTANBUL	Gülbahar	36	Bilgisayar M.	Bilgisayar Muh.	Evli	3	12
İSTANBUL	Gülben	35	İktisat	Bankacı	Evli	7	13
İSTANBUL	Gülçin	32	İşletme	Bankacı	Evli	10	9
İSTANBUL	Macide	33	İktisat	Bankacı	Evli	10	12
ORT		34				7,5	11,5

Bu grup mülakatının en ilginç yönü, katılımcıların bizi kendi mekânlarında, İstanbul'un yeni gökdelen binaları olan akıllı kulelerdeki ofislerinde bir öğle yemeği sırasında ağırlamalarıydı. Onlarla özel bir odada grup mülakatı yapma fırsatımız oldu. Bu genç ve evli kadın grubu, daha önceki gruplara kıyasla, görece daha iyi bir mesleki konumdaydılar. Hem mesleki ideallerine yaklaşmış, hem de daha yüksek gelir sahibi kadınlardan oluşuyordu; bu nedenle, kurumsal bir yapıda çalışmalarına rağmen, başörtüsü yüzünden ayrımcılığa uğradıklarını en az hissedenden, başörtülü çalışmaktan en az sıkıntı yaşayan kadın grubumuz, bu gruptu.

ODAK GRUP, 8 Nisan 2010, TESEV, İstanbul

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
İSTANBUL	Melike	24	Yük. Lis.	Araştırmacı	Bekâr	Bekâr	1
İSTANBUL	Fatmagül	33	Üniv	Avukat	Bekâr	Bekâr	8
İSTANBUL	Kevser	25	Üniv	Muhasebeci	Bekâr	Bekâr	Çalışmıyor
İSTANBUL	Feride	35	Üniv.	Avukat	Evli	11	Çalışmıyor
İSTANBUL	Ferzan	30	Üniv.	Avukat	Evli	3	5
ORT		29,4				7	4,7

Bu grubun da, 33 yaş altı ve çalışmayan kadınlardan oluşması planlanmıştı. Ancak, katılımcılardan sadece 2 tanesinin çalışmadığı, diğer katılımcının çalıştığı ortaya çıktı. Grubun içindeki bekâr-evli oranı da, 3 bekâr 2 evli katılımcı şeklindeydi. Muhtemelen yaşlarından ötürü hem üniversite anıları çok tazeydi, hem de aralarında çalışmayan kadınlar da olduğu için ortak kamusal hayat olan üniversite yılları tartışmalarda çok fazla yer tuttu.

ODAK GRUP, KADIN GİRİŞİMCİLER, 9 Nisan 2010, MÜSİAD, İstanbul

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
İSTANBUL	Ayşe	38	Üniv.	Proje Yön.	Bekâr	Bekâr	16
İSTANBUL	İncilay	30	Üniv.	Yönetici Da.	Bekâr	Bekâr	11
İSTANBUL	İnci	42	Y.Lis.	Yayın Yön.	Evli	11	24
İSTANBUL	Gaye	37	Üniv.	Eczacı	Evli	13	14
ORT		36,8				12	16,3

Bu gruptaki kadınların ortak özellikleri girişimci olmalarıydı. Her biri kendi uzmanlık alanında girişimciydi. Dolayısıyla tartışmanın odağını, çalıştıkları işyerinin başörtüsü konusundaki tutumundan çok, ilişkide oldukları kurum ve kişilerin algıları ve tutumlarıyla baş etme yolları oluşturuyordu. Yaş ortalaması 36,8 olan bu grubun yarısı evli, yarısı bekârlardan oluşmaktaydı.

KONYA

GRUP MÜLAKATI, 7 Mayıs 2010, Mevlevi Sofrası, Konya

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
KONYA	Dürdane	34	Üniv.	Diş Hekimi	Evli	13	12
KONYA	Pakize	30	Üniv.	Diş Hekimi	Evli	7	7
KONYA	Pembegül	35	Üniv.	Diş Hekimi.	Evli	9	11
KONYA	Perihan	34	Üniv.	Diş Hekimi	Evli	11	12
KONYA	Pelin	35	Üniv.	Diş Hekimi	Evli	14	14
KONYA	Petek	35	Üniv.	Diş Hekimi	Evli	13	13
KONYA	Hicran	25	Y. Lisans öğrencisi	Uluslararası İlişkiler Uz.	Bekâr	Bekâr	Çalışmıyor
KONYA	Sabiha	27	Y. Lisans öğrencisi	Uluslararası İlişkiler Uz.	Bekâr	Bekâr	-
KONYA	Safiye	25	Üniv.	Öğretmen	Evli	1	3
KONYA	Saadet	34	Üniv.	Ev Kadını	Evli	7	Çalışmıyor
ORT		31,4				9,4	10,3

Konya'daki ilk grup, 33 yaş altı çalışan kadınlardan oluşturuldu. Bu grubun çoğunluğu, birbirini tanıyan ve birlikte oda faaliyetlerinde bulunan aktif dış hekimi kadınlardan oluşmaktaydı. Grup tartışmasının yönünü ister istemez dış hekimleri belirledi.

ODAK GRUP, 8 Mayıs 2010, Selçuk Otel, Konya

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
KONYA	Saliha	45	Y. Lisans	Radyoloji Teknisyeni	Bekâr	Bekâr	18
KONYA	Nalan	43	Üniv.	İşletmeci-Öğr.	Evli	19	18
KONYA	Sare	37	Üniv.	Öğretmen	Evli	15	15
KONYA	Nihan	39	Y. Lisans	Avukat	Evli	18	Çalışmıyor
KONYA	Duriye	34	Üniv.	Eğitimci	Evli	10	7
KONYA	Sedef	46	Üniv.	Öğretmen	Evli	24	14
KONYA	Seldanur	38	Üniv.	Öğretmen	Evli	15	8
ORT		40,3				16,8	13,3

İkinci grup ise çoğunlukla öğretmenlerden oluşan, 33 yaş üstü ve çalışanların ağırlıklı olduğu gruptu. Burada da, özellikle 28 Şubat öncesinde öğretmenlik hayatına başlamış kadınların iş hayatında yaşadıkları engelleri anlama ve tartışma şansımız oldu.

ODAK GRUP, 8 Mayıs 2010, Mevlevi Sofrası, Konya

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
KONYA	Pınar	25	Y. Lisans	Öğrenci	Bekâr	Bekâr	Çalışmıyor
KONYA	Sevda	23	Üniv.	Cevap Yok	Bekâr	Bekâr	Çalışmıyor
KONYA	Sevtap	29	Üniv.	Öğretmen	Evli	5	5
KONYA	Nilgün	40	Üniv.	Öğretmen	Bekâr	Bekâr	19
KONYA	Gülbanu	25	Üniv.	Bankacı	Bekâr	Bekâr	2
KONYA	Gönül	36	Üniv.	Kuran Öğr.	Evli	6	5
ORT		29,7				5,5	7,7

Bu grup da, 33 yaş altı, çoğunluğu çalışan ve ağırlıklı olarak öğretmenlerden oluşan bir gruptu. Bu grup da genç olmasına rağmen, küçük yaşlarda başlarını örtmüş ve lise ve üniversite çağlarında başörtüsü yüzünden çok sıkıntı çekmiş bir gruptu.

**BİREYSEL MÜLAKATLAR, 26 Mart 2010-6 Haziran 2010 arası,
Ankara, İstanbul, Konya**

Şehir	Müstear	Yaş	Eğitim	Meslek	Med. D.	Evli İse Yıl	Toplam Çalışılan Yıl
ANKARA	Mülakat	43	Üniv.	Psikolog	Evli	21	16
ANKARA	Hatice	36	Üniv.	Doktor	Evli	11	-
İSTANBUL	Nazan	27	Üniv.	Öğretmen	Bekâr	Bekâr	5
İSTANBUL	Müjde	34	Üniv	Web Tasarım	Evli	5	10
İSTANBUL	Dilem	32	Üniv.	STK	Bekâr	Bekâr	6
KONYA	Hayriye	-	Üniv.	İlahiyat	Evli	7	0
İSTANBUL	Ayşe	34	Y. Lisans	Avukat	Bekâr		13

1.3. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Her araştırma gibi, bu araştırmanın da bazı sınırları bulunmaktadır. Bu araştırmanın İslami kesimden başı örtülü bir sosyal bilimcinin yapmamış olması, görüşmelerin yürütülmesinde katılımcıların rahat konuşmasını etkilemiş olabilir. İslami kesimden bir araştırmacının yürüttüğü bir alan çalışmasında başörtülü kadınların daha rahat görüşlerini paylaşabilecekleri, dolayısıyla sosyal gerçekliği daha derinden kavrayabileceği iddia edilebilir.

Ayrıca, bu bir niteliksel araştırmadır. Niteliksel araştırmalar bulguların yaygınlığı konusunda ipuçları taşımakla birlikte, kesin hükümler verememektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçları, meslek sahibi başörtülü kadınların iş piyasalarında yaşadıkları ayrımcılıkların ne oranda yaygın olduğuna değil, hangi tür ayrımcılıkların, hangi mekanizmalarla ve nasıl yaşandığına işaret edebilmektedir. Ancak bulguların yaygınlığını ölçecek bir araştırmada hangi hipotezlerin test edilmesi gerektiği bu ve benzeri niteliksel araştırmaların bulgularıyla şekillenebilir. Örneğin başörtüsü üzerine şimdiye kadar yapılan araştırmalar, iş hayatında başörtüsü yasağından kaynaklanan ayrımcılıklara bakmamıştır. Bu çalışmada ortaya çıkan bulguların yaygınlığını anlamak için niceliksel araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bu araştırmanın, bu tür çalışmalara vesile olacağını ümit ediyoruz.

1.4. ARAŞTIRMA ETİĞİ AÇISINDAN EKLEMELER GEREKENLER

Bu araştırmayı, başını hiç örtmemiş bir kadın olarak yürüttüm. Açıkçası, bu nedenle saha çalışması beni ürkütüyordu. Başını örten bir grup kadının, bir noktada beni sorgulayacakları, konusunda endişelerim vardı. Ancak, benim açımdan şaşırtıcı olan, başı örtülü kadınların aramızdaki bu sınırlı iletişimde en fazla öncelik verdikleri konunun karşılıklı saygı olmasıydı. Belki de bireyselleşmenin en temel göstergesi, tüm diğer aidiyetlerimize belli bir mesafede durabilmektir.

Önce “türban” diye başlamadığınız için ben size teşekkür etmek istiyorum, yani “başörtüsü” dediğiniz için. Yani “türban”ı da bize birtakım insanlar önce kabul ettirdiler, sonra onu o şekilde kullanmaya başladılar. Ben, başörtüsü takıyorum ve başörtülüym. (Leyla, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, ANKARA)

Bu raporda bahsedilen yer ve zamanlar gerçek, ancak katılımcıların isimleri müstear isimlerdir. Aslında birçok kere, katılımcı kadınlar asıl isimlerini rahatça kullanabileceğimizi söyledilerse de, bir sosyal bilimci olarak bunu uygun bulmadığım için müstear isimler kullandım. Bu araştırmanın, meslek sahibi başörtülü kadınların kendi hikâyelerini yazmaları için de bir vesile olmasını diliyorum.

2. Bölüm

Sosyal ve Siyasal Bağlam: 2010 Türkiye’inde İş Piyasalarında Başörtüsü ve “Türkiye Bulmacası”

2010 yılı itibarıyla Türkiye’de kadınların iş piyasalarına katılımları düşünüldüğü zaman, 16 yaş üstü kadınların sadece yüzde 21,6’sı istihdam süreçlerine katılmaktadır. Üstelik bu oran yıllar içinde düşmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası, 2009).

Türkiye’de kadınların iş piyasalarına katılmalarının tarihi, kırsal ve kentsel alanda ayrı ayrı ele alınmalıdır. Kadınlar tarımda her dönemde aile içi ücretsiz işçi olarak çalışmaktadırlar. Kadınların iş piyasalarına ücretli olarak katılımları, kente göç edildiğinde söz konusu olmaktadır. Kadının emeğinin aile dışında ücretli emeğe dönüşmesi, aslında hiç kolay bir süreç değildir. Kırdaki aile içi çalışmanın aksine, kadının kentte iş piyasalarına katılabilmesi için aile içi işbölümünden kaynaklanan sorumluluklarını hafifletecek bir dizi sosyal destek mekanizmasının oluşması ve erkek egemen aile içi işbölümü anlayışında, özellikle erkeklerin daha eşitlikçi bir anlayış geliştirmeleri gerekmektedir. Kısaca, kadının kentte iş hayatına katılabilmesi için toplumsal düzeyde radikal zihin dönüşümleri gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler için kırdan kente göçen nüfuslardaki kadınların iş piyasalarına katılma dönüşümü “U eğrisi” şeklinde olacağı tartışılmaktadır. Kadın istihdamı kırdan yüksek iken, ilk kente göç döneminde kadınlar bir dönem evden dışarı çıkamayacak ve iş gücüne katılamayacaktır. Ancak bir süre sonra iktisaden ve sosyal olarak duruma adapte olup (mesleki eğitim almak, okur yazarlık edinmek gibi) gereken donanımları edinin, iş arayacak ve böylece kadın istihdamı artacaktır. Ancak, Türkiye’deki durum bu beklentiye uymamaktadır. Kadın istihdamında söz konusu artış bir türlü yaşanmamakta, aksine yavaş da olsa düşüş yaşanmaktadır (Hoşgör, 2008) .

Kadınların çalışma hayatına katılımları konusundaki en son çalışmalardan biri, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile Dünya Bankası’nın hazırladığı 48508-TR nolu *Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı 2009* başlıklı rapordur. Kadın istihdamı konusunda 2009 yılına kadar basılmış Türkçe ve İngilizce araştırmaların ayrıntılı değerlendirmesinin ve DİE rakamları ile kadın istihdamının anali-

zinin yapıldığı bu raporda Türkiye’de kadınların iş piyasalarına katılmalarını genel olarak engelleyen en önemli faktörler şöyle sıralanmaktadır: (1) Kadınların eğitim olanaklarına ulaşamaması, (2) geleneksel aile içi rollerden doğan sorumluluklar ve engellemeler, (3) erken evlilik ve (4) çok çocuk sahibi olmak. Öte yandan, gene raporda da belirtildiği gibi, (1) son yıllarda toplumun çalışan kadınlara karşı tutumu olumluya doğru değişmiştir, (2) kadınların eğitim alma oranı yükselmektedir, (3) kadınlar artık daha geç evlenmektedir, (4) doğurganlık oranları düşmektedir. Aynı rapora göre, bu faktörlere rağmen Türkiye’de işi olan veya iş arayan kadınların oranının düşmekte olması şaşırtıcıdır. Bu rapora göre, kadınların istihdamındaki bu düşüşü açıklayabilecek faktörler 1) kentleşme ve 2) tarımsal istihdamdaki azalmadır. Son yirmi yıl içinde (1988-2008), Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı % 34,3’ten % 21,6’ya düşmüştür. (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası, 2009)

DPT raporunun ortaya koyduğu ‘Türkiye bulmaca’sına göre, hem OECD ülkelerinde, hem de Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde, kadınların işgücü piyasalarına katılımı ve bu yöndeki talebi artarken, Türkiye’de son yirmi yılda bu oran azalmaktadır.

Bu bulmacada kuşkusuz en önemli parça, kadınları işgücünde tutma noktasında eksikliği hissedilen sosyal desteklerdir. Geleneksel aile içi rollerden kaynaklanan sorumlulukları, kadınları ücretli iş piyasalarına katılmaktan alıkoymaktadır. Başta annelik olmak üzere, aile içi bakım sorumlulukları kadınların ev dışına çıkmalarının önündeki temel engellerden sayılabilir. Son yirmi yıl içinde kadın istihdamının % 34’ten % 22’ye düşmesi, kısmen, bu rollerle baş etmek için gereken sosyal desteklerin eksikliğiyle açıklanabilir. Ancak, uzman meslek sahibi üniversite mezunu kadınlar söz konusu olduğunda istihdamın % 80,3’ten % 70’lere düştüğünü hatırlayacak olursak, bulmacanın bir parçasının gerçekten eksik olduğu düşünülebilir. Uzman meslek sahibi olup çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerini karşılamaya gücü yetebilecek, yani bu hizmeti piyasadan ya da aile içinden karşılayabilecek kadınların oranı da son yirmi yılda düşmüştür.

Türkiye’de kadınların işgücü piyasalarına katılımını engelleyen ve üzerinde çok az durulan bir diğer konu ise kuşkusuz başörtüsü yasağıdır. Bu çalışmada amaçlanan, meslek sahibi kadınların işgücüne katılımını özgün siyasal ve tarihsel dinamikleri içinde anlamayı ve bu bulmacanın eksik parçalarından birisini bulmayı amaçlamaktadır.

2.1 UZMAN MESLEKLERDE BAŞÖRTÜLÜ KADINLAR: BULMACANIN EKŞİK PARÇASI OLARAK “BAŞÖRTÜSÜ YASAĞI”

Türkiye’de başörtüsü meselesi, genellikle Türkiye modernleşmesinin geniş parametreleri çerçevesinde ele alınmış, tartışmanın yoğunlaştığı odak nokta olarak da üniversiteler gösterilmiştir. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar da çoğunlukla üniversite öğrencisi ya da yeni üniversite mezunu kadınların kimlik kurma süreçlerinde, başörtüsünün oynadığı role odaklanmıştır (Acar, 1990; Göle, 1991; İlyasoğlu, 1994; O’Neil, 2008). Elinizdeki araştırma ise, üniversite mezunu kadınların mezuniyet sonrasında iş yaşamlarında başörtüsü yasağının oynadığı role odaklanmaktadır.

Başörtüsü ve örtünme üzerine gelişmekte olan akademik tartışmaya katkı yapmanın yanı sıra, bu araştırmanın bir diğer temel amacı da kadının iş hayatına katılımı ve bu katılımın aile içi ilişkileri nasıl etkilediği, aile içi ilişkilerden nasıl etkilendiği konusundaki tartışmaya katkıda bulunmaktır. İş hayatı ve ev hayatı arasındaki geçişkenliğe bakarak, bir alanda karşılaşılan ayrımcılıkların öteki alanı nasıl etkilediğinin izleri sürülmektedir. Katılımcıların tamamına yakını, ailelerinde kendilerinden önceki kuşakta çalışan kadın bulunmadığını belirtmişlerdir. Bu durum, kadının çalışma hayatına katılımının aile içinde ilk olarak nasıl müzakere edildiğini görmek açısından verimli olmuştur.

Örtünme konusu, özellikle 1980’li yıllar ve sonrasında ‘İslami kesim-laik kesim’ kutuplaşmasının odak noktasına oturmuştur; ancak, 1980 öncesinde de, örtünmeye Türkiye’nin değişen siyasi ve sosyal bağlamıyla ilgili anlamlar atfedilmiştir (Saktanber ve Çorbacioğlu, 2008). İslamcı siyasi partilerin siyasete katılımı ve 1980’ler sonrasında üniversite kampüslerinde örtünen öğrencilerin varlığı, üniversitede “türban” yasağı ve buna karşı düzenlenen eylemler, konuyu siyasi tartışmaların odağına getirmiştir, dolayısıyla tartışmalar İslami kimliğin temsilcisi olarak başörtüsü bağlamında tartışılmıştır.

Örtünmeyle ilgili tartışmalar, konunun siyasi kutuplaşmaların odağına oturmasından ötürü siyasi ihtilafların parametreleri içinde kalmakta, örtünme üzerine akademik tartışmalar da “örtünmek neye karşı çıkmaktır?” sorusunun etrafında şekillenmektedir. Bu tartışmalar içerisinde belirginleşen iki temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bir yaklaşıma göre, örtünme, Cumhuriyet’in laik modernleşme ve Batılılaşma projesine karşı çıkış niteliği taşımaktadır. Bu yaklaşımın temelinde, modernleşme teorilerinin beklentileri yatmaktadır. Bu beklentilere göre kentleşme, eğitim, kadının iş hayatına artan katılımı, toplumdaki geleneksel ve İslami yapıları ve kimlikleri eritecek, sonuç olarak da kadını özgürleştirecektir. Bu yaklaşımla bakıldığında, örtünmek hem kadının özgürleşmesini engellemekte, hem de kadın üzerindeki din temelli baskıların sembolü olarak görülmektedir. (Arat, 1998)

Bir diğer yaklaşım ise, modernleşme teorisinin aksine, Batı'nın kodlarından farklı ve alternatif bir modernite kurgulamanın olasılıklarına dikkat çeker. Bu yaklaşım çerçevesinde, günümüzde İslami hayat tarzını yansıtan örtünmenin modern bir olgu olduğu savunulur; örtünen kadınların, "medeniyet" kavramının içinin Batı merkezli anlamlarla doldurulmasına (İlyasoğlu, 1994) ve Batı'nın "yaşam adabı" üzerindeki hâkimiyetine karşı çıkışı temsil ettikleri (Göle, 1991) öne sürülür. Göle'ye göre türban ve örtünme, hem kadını kamusal alanda da "mahrem" içinde tutarak buradaki varlığını kolaylaştırmakta, hem de uysal ve bastırılmış Müslüman kadın imajına karşı çıkışın işareti olmaktadır (1991). Bu teze paralel olarak, İlyasoğlu'na göre de örtünen kadın, "örtülü kimlik" sahibi kadın olarak, "modern" sıfatıyla kodlanan eğitimde ve profesyonel hayatta varlık göstererek modernitenin tanımını "ters yüz" ettiğini tartışır (1994). Öztimur (1999) Bursa'da yaşayan meslek sahibi kadınların gündelik yaşama stratejilerine baktığında, aile içi pazarlıklarlarda İslami yaşama ilişkin taleplerin nasıl müzakere edildiğine eğilmiştir. Bayramoğlu (2006), demokratikleşme sürecinde dindarların ve laiklerin zihinsel yapı taşları üzerine gerçekleştirdiği çalışmada, kadınlar açısından dindarlaşmanın ve özellikle tesettürün çifte modernizasyon etkisinden söz etmektedir. Bayramoğlu'na göre, kadınların tesettür sayesinde kamusal alana çıkmasıyla ve bu alanda edindikleri kazanımlar sayesinde başörtü hem özel alanda hem de kamusal alanda bir "İslami modernizasyon" etkisi yaratır. Başörtüsünün geleneksel namus kodlarıyla değil, sadece "dinin icabı ve Allah'ın emri" şeklinde anlamlandırılması, bu modernizasyonun bir işareti olarak yorumlanır. Böylece başörtüsü, kimliğe ilişkin kendiliğinden bir tavır tanımlayan bir sembol olmaktan çıkıp, dini ve kişisel bir sembol haline dönüşür; bu da başörtüsünün, bir aidiyet taşıyıcısı olmakla birlikte, aidiyetin temel kurucusu işlevini yitirmesini gösteren unsurlardan birisidir. Bu çerçevede din-birey (şahıs) ilişkisinin din-kimlik ilişkisi kadar önem kazandığı görülmektedir (Bayramoğlu 2006: 74). Bu savı destekleyen benzer bulgular Çarkoğlu ve Toprak'ın çalışmasında da ortaya çıkmıştır. Başörtüsünü neden örtündükleri sorulduğunda, kadınların % 72'si "İslam'ın emri olduğu için" yanıtını vermişlerdir (Çarkoğlu ve Toprak 2006).

Söz konusu çalışmalar başörtülü kadınlar üzerine odaklanmış, hatta başörtüsünün kimlikle ilişkisinde şahıs-kimlik ilişkisine parmak basmıştır. Literatürde başörtülü kadınların iş hayatına eklenme süreçleri ile ilgili sınırlı sayıda çalışma vardır. Örneğin, Güveli ve Kadı'nın, Türkiye'deki başörtüsü yasağının başörtülü kadınların sosyal, siyasal ve psikolojik açılardan nasıl etkilediği konusunda yayınladıkları alan araştırmasının verilerine göre, başörtülü kadınların çalışma hayatında var olabilmek için farklı stratejiler benimsedikleri ortaya çıkmaktadır. Başörtüsü yasağı karşısında başını (yasağın uygulandığı yerlerde) açan, peruk takan ve başını açmayan kadınların iş durumları karşılaştırılmaktadır. Başını açmayanların sadece yüzde 54'ü, peruk takanların %73'ü ve başını yasak yerlerde açanların %72'si iş hayatında kendilerine bir yer bulabildiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç-

lara bakıldığında da, başörtülü kadınların, başlarını açmadıkları ya da peruk takmadıkları sürece çalışma hayatında var olmakta zorlandıkları açıkça görülmektedir. (Güveli ve Kadı, 2007)

Bu araştırma ise, uzman meslek sahibi kadınların iş piyasalarına eklenme süreçlerine, piyasaların yapılarına ve kadınların bu mekanizmalar içinde geliştirdikleri var olma stratejilerine odaklanmaktadır.

2.2. BAŞÖRTÜSÜ YASAĞININ KISA TARİHİ

Başörtüsü yasağının kısa tarihinden satır başlarına bakacak olursak, hem hukuken hem de uygulamada sürekli gelgitlerin olduğu, gündelik siyasetin başörtüsü yasağı uygulamalarını sürekli şekillendirmeye çalıştığı göze çarpmaktadır.

Türkiye’de başörtüsü yasağı, ilk kez 1964’te İstanbul Üniversitesi’nden dönem birinciliğiyle mezun olan başörtülü bir Tıp Fakültesi öğrencisinin mezuniyet konuşması yapmasına izin verilmemesiyle görünür olmakla birlikte, başörtüsü yasağı ile ilgili ilk hukuki düzenleme 1981 tarihli dir.

Başörtüsüyle ilgili ilk Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) yönetmeliği 1981’de çıkmıştır. “Milli Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik”e göre Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı yüksekokul öğrencilerinin uymaları gereken giyim kuralları şöyle belirlenmiştir: “a) Kız öğrenciler: Elbiseler temiz, düzgün, ütülü, sade, ayakkabılar ve çizmeler sade ve normal topuklu, baş açık, saçlar düzgün taranmış ve toplanmış olacak, kurum içinde baş örtülmeyecek b) Erkek öğrenciler: Elbiseler ve ayakkabılar temiz, düzgün olacak, kurum içinde baş açık bulunacak, aşırı derecede favori ve saç uzatılmayacak, sakal bırakılmayacak, bıyık varsa temiz, taranmış ve dudak kenarını taşımayacak şekilde kesilecektir. Kravat takılacaktır. Sıcak mevsimde sadece gömlek ve soğuk mevsimde ceket altına kapalı yakalı kazak giyilebilecektir.” (RG: 7 Aralık 1981, s. 17537)

Kamuda çalışan başörtülü personelin kılık kıyafetini düzenleyen yönetmelik ise ilk 1982’de düzenlenmiştir. 1982’de “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Kıyafetine Dair Yönetmelik” yürürlüğe girmiştir (RG: 25 Ekim 1982, s. 17849). Bu yönetmelikte kadın ve erkek memurların başlarının açık olacağına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Yine aynı yıl, 22 Temmuz 1981 tarihli MEB yönetmeliğinde değişiklik yapılmış, ilk metinde yer alan “yüksek okullar” ifadesi yönetmelikten çıkarılmıştır. 21. maddede yapılan değişiklik üzerine, madde metni “(b) u yönetmelik hükümleri ilkökul, ortaokul, lise ve dengi okullar için daha önceki yönetmeliklerde giyimle ilgili olarak getirilmiş olan hükümlerin yerine geçer” şeklini almış, böylece üniversite öğrencileri yönetmelik kapsamı dışına çıkarılmıştır. (RG: 24 Aralık 1982, s.17908)

1982’de, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) “çağdaş kıyafet” zorunluluğunu öngören kılık kıyafet genelgesini yayımlamıştır. Genelge,

a.Yükseköğretim kurumlarında bulunan bilumum görevli ve öğrencilerin Atatürk devrim ve ilkelerine uygun, uygar, aşırılığa kaçmayacak şekilde sade bir kılık kıyafetle bulunmaları esastır. b. Yabancı uyruklu öğrenciler de dahil olmak üzere, bütün kız ve erkek öğrencilerin, elbise, gömlek ve ayakkabıları temiz, düzgün ve sade olacak; başı açık olacak ve kurum içinde baş örtmeyecektir,

hükmü getirilmiştir. Bu tarihten itibaren bazı üniversitelerde öğrenciler başlarını örttükleri için okula alınmazken, bazı üniversitelerde aynı gerekçeyle disiplin cezaları verilmiştir. Bir kısmında ise öğrenciler eğitimlerine sorunsuz olarak devam etmişlerdir. (YÖK: No. 7327)

Aradan geçen sürede artan öğrenci protestoları karşısında, 1984’te YÖK “öğrencilerin modern bir şekilde türban kullanabileceklerini” öngören bir genelge yayımlayarak üniversite rektörlerine duyurmuştur. Genelge;

20 Aralık 1982 tarihli genelge ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde, yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilerin başlarının açık olması esası yer almış olmasına rağmen, bazı yükseköğretim kurumlarında, sayıları az da olsa bazı kız öğrencilerin müessese içinde başörtüsü kullandıkları konusu üzerinde durarak bu durumun etkin bir surette önlenmesi gerektiği; ancak modern bir şekilde ‘türban’ kullanılabileceği görüşü çoğunlukla benimsendi.

şeklinde ifadeler geçmektedir. Böylece üniversitelerde “türban” 1987’ye kadar serbest olmuştur. (YÖK: No. 84.15.527)

1987’de YÖK, Öğrenci Disiplin Yönetmeliği’ne 7/h bendini ekledi. Yönetmeliğin 7/h bendiyle, “Yükseköğretim Kurumlarının dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünüm dışındaki bir kıyafet ve görünümde bulunmak” yasaklandı. Bu yasağa aykırı hareket edenler için “kınama disiplin cezasının” verilmesi öngörüldü (RG: 08.01.1987, s.19335). YÖK’ün Öğrenci Disiplin Yönetmeliği 7/h bendine daha sonra yaptığı ekle birlikte, 7/h bendi:

Yüksek öğretim kurumlarının dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak (Dini inanç nedeniyle boyun ve saçlar, örtü veya *türbanla kapatılabilir*)”

gerekmektedir şeklinde oldu.

1988’de “örtü ve türban serbestliği”, YÖK kanununa getirilen ek bir madde ile kabul edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3511 sayılı kanunla yeni Ek 16. maddeyi kabul etti. Yeni Ek 16. madde:

Yükseköğretim kurumlarında dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir.

ifadelerini taşımaktaydı. Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan bu kanun *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. (RG: 27.12.1988, s.20032)

1989'da, yüksek yargı, dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in başvurusu üzerine durumu yeniden değerlendirdi. Anayasa Mahkemesi, Ek 16. maddenin "dini inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir" diyen ikinci cümlesini iptal etti. (E. 1989/1 E., 1989/12 K; RG: 05.07.1989 tarih, s. 20216).

1989'da, "Yükseköğretim Kurulu Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği"nde değişiklik yapıldı. "Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği"nin değişik 7. Maddesinin (h) fıkrası yürürlükten kaldırıldı". Yeni düzenleme sonucu, artık kılık kıyafet disiplin yönetmeliğinde yer almamaktaydı. (RG: 28.12.1989, s.20386).

2.3. ÖĞRENCİLERE SİCİL AFFI

1990'da, kılık kıyafet nedeniyle ortaya çıkan disiplin cezalarının öğrencilerin sicillerinden silinmesine ilişkin 3670 Sayılı Kanun kabul edilmiştir. Geçici 1. madde: "Bu kanun yürürlüğe girmeden önce Yükseköğretim Kurumlarında kılık kıyafet ile ilgili olarak verilmiş her türlü disiplin cezaları bütün hüküm ve sonuçları ile birlikte ortadan kalkar" hükmünü içermektedir.

1995'te, Yükseköğretim Kanunu'nun Ek Madde 23 maddesi yürürlüğe girmiştir:

Yükseköğretim kurumlarında pratik, uygulamalı dersler ve staj; öğrencinin tercih edeceği ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile bunlara muadil özel kuruluşlarda yapılabilir. Bu süre zarfında öğrenci Yükseköğretim kurumları öğrenci disiplin kurallarına tabidir.

hükmüyle, kendi okullarında sorun yaşayan öğrencilerin farklı kurumlarında eğitimlerine devam etmelerine imkân tanınmıştır. (YÖK: No. 4111/2).

2.4. MEMURLARA SİCİL AFFI

Memurlara gelince, AK-DER in raporlarında, 1998-2002 döneminde 5.000 başörtülü kadının kılık kıyafet yönetmeliğine uymadıkları gerekçesi ile işten çıkarıldığı ve 10.000'e yakını istifa etmeye zorlandığı belirtilmektedir. Kamuda çalışan başörtülü kadınlar, çoğunlukla, yönetmeliğe uymadıkları için disiplin maddelerine dayanılarak soruşturma geçirerek meslekten men edilmişlerdir. (AKDER)

2006 yılında, memurlar ile diğer kamu görevlerinin bazı disiplin cezalarının affı hakkındaki kanun ile disiplin suçlarından doğan cezalar affedilmiştir:

...disiplin cezaları ile kanun, tüzük ve yönetmelikler gereğince memurlar ve diğer kamu görevlileri ile bu görevlerde bulunmuş olanlar hakkında 23/4/1999

tarihinden 14/2/2005 tarihine kadar işlenmiş fiillerden dolayı verilmiş disiplin cezaları bütün sonuçları ile affedilmiştir. (RG: 04.07.2006, s.5525)

Böylece, 2005 tarihine kadar başörtüsü takmaya devam ettikleri için meslekten çıkarılan kadınlar tekrar görevlerine geri dönebilmişlerdir. Ancak, bu süreçte başörtüsü yasağı ve kıyafet yönetmeliği hala yürürlükte olduğu için bu af sadece başını açmaya karar verenler için önemli bir kazanım olmuştur. Sicil affından yararlanarak kamudaki görevine geri dönen bir öğretmen, bir hemşire, bir memur başını örtmeye devam ettiği sürece, gene benzer soruşturmalar ve sicil cezaları alacak, bir süre sonra da işi ile ilişkisi gene kesilecektir. Bu durumda af, sadece başını açmaya karar veren memurlar için bir rahatlama getirmiştir.

Bu süreç, gazetelerde ve akademik çevrelerde başörtüsü yasağının boyutu, anlamı ve sınırları üzerine yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Kamusal alan nerede başlar, özel alan nerede biter, bir vatandaşın “hizmet alırken” ve kamu görevlisi olarak “hizmet verirken” kıyafet sorumluluğu nedir, gibi sorular çerçevesinde tartışmalar yaşanmıştır ve yaşanmaya devam etmektedir.

Bütün bu düzenlemeler ve değişikliklerin sonunda kısaca yasak hala devam etmekte ama fiili olarak başörtüsü, üniversitelerde, üniversite yönetimlerinin tutumuna bağlı olarak ya sınırlı ya da tamamen yasaktır. Bu durum, bir açıdan yasağın ‘gevşemesi’ ya da ‘yumuşaması’ şeklinde yorumlanabilmekle birlikte, başörtüsüyle üniversite eğitimi almak isteyen genç kadınlar için bu belirsizlik ve keyfiyet sürekli bir endişe kaynağı olarak varlığını korumaktadır. Kendi yerinden emin olmamak ve üniversite kapısından her girişinde nasıl bir muamele ve düzenlemeyle karşılaşacağını bilememek, gündelik hayatta en hafifinden bir gerginlik ve endişe yaratmaya devam etmektedir. Kamuda da, üniversitedeki ile karşılaştırmayacak kadar sıkı ve hukuken ve siyaseten farklı dayanakları olan bir yasak uygulaması devam etmektedir.

Başörtüsü meselesi o kadar hassas bir konudur ki, AKP kapatma davasını tetikleyen en önemli etkenlerden biri, Başbakan Erdoğan’ın bir basın toplantısında başörtüsüne dair, “Vele ki bir siyasî simge olarak taktığını düşünün. Bir siyasî simge olarak takmayı suç kabul edebilir misiniz? Simgelere bir yasak getirebilir misiniz?” sözleri olmuştur. Odak grup toplantılarından birinde, diş hekimi bir görüşmeci, başörtülü kadınların siyasi nedenle örtündükleri yönündeki kanıya işaret ederek, olaya tersinden bakmanın da mümkün olduğunu söyledikten sonra şöyle devam etmiştir: “Biz şunu demiyoruz: Açık bayanlar siyasi düşüncelerinden dolayı başlarını açıyorlar.” (Dürdane, Grup Mülakatı, 7 Mayıs 2010, Mevlevi Sofrası, KONYA)

Bu bölümde, bu araştırmanın iki temel meselesi, yani Türkiye’de kadınların iş piyasalarına katılmalarındaki son gelişmeler ve başörtüsü yasağının tarihi ele

alındı. Başörtüsü yasağı, 1980'lerden beri, özellikle yüksek öğrenim görmek ve mesleklerinde çalışmak isteyen başörtülü kadınların gündemindeki en temel meseledir. Ayrıca, Türkiye'de son 20 yılda kadınların işgücüne katılımı düşmüştür. Bu araştırma, sözü edilen iki mesele arasında bir nedensellik ilişkisi kurmayı hedeflemediği için, sadece bu iki olgu arasındaki ilişkiye dikkat çekmekle yetinilecektir; buradaki bulguların, ilerde kentli kadın emeği konusunda yapılacak araştırmalarda göz önüne alınması gerektiğini önermektedir. Bu çalışmanın verilerine bakarak, uzman mesleklerdeki kadın istihdamında yaşanan düşüşün kısmen de olsa bu yasakla açıklanabileceğini söyleyebiliriz. Yasağın bu düşüşte ne kadar payı olduğunu söyleyebilmek içinse niteliksel araştırmalara ihtiyaç vardır.

3. Bölüm

Beklentiler, Önyargılar ve Engeller: Kamusal Alanda Başörtüsü

Uzman meslek sahibi kadınların iş süreçlerinde yaşadıkları ayrımcılıkların yapısını, şeklini ve mekanizmalarını ortaya çıkarmak için gerçekleştirdiğimiz mülakatların, odak grup ve grup tartışmalarının sonuçlarını farklı düzeylerde anlamlandırmak mümkündür.

Öncelikle, şunu açıkça söylemek gerekir ki, meslek sahibi başörtülü kadınları tek bir anlatıyla aktarmak mümkün değildir. Gerek başörtüsü takmaktan, gerekse meslek sahibi olmaktan kaynaklanan benzerlikleri olsa da, bu kadınların tamamı aynı dünya görüşünü, toplumsal cinsiyet rolleri hakkında aynı kabul ya da itirazları paylaşmamaktadırlar. Kamuoyundaki genel kanının aksine, daha önceki araştırmalara paralel olarak bu çalışmada da ortaya çıkan en önemli bulgulardan birisi, başörtülü kadınlar arasında çok büyük farklılıklar olduğudur. Öte yandan, başörtüsü yasağı ile baş etme stratejilerine bakıldığında belli başlı örüntülerden söz etmek mümkündür.

Başörtüsü yasağıyla baş etme stratejileri açısından bakıldığında, bazı kadınlar çalışma hayatında kalabilmek için çalıştıkları kamu kuruluşlarında başlarını açarken, bazıları başörtülerinin üzerine peruk takmak zorunda kalmış, bazıları başlarını açmayıp haklarında soruşturma açılmasını ve işten atılmayı göze alarak çalışmaya devam etmiş, bazıları da bütün bu mücadelelerden yorulup çalışmamayı seçmişlerdir.

Meslek sahibi çalışan kadın olma isteği, kadınların bütün bu zorluklara göğüs germelerini sağlayacak kadar kuvvetli bir arzudur. Kadınların mesleklerini icra ederek kamusal alana katılma ve toplumsal hayata mesleklerinden gelen statüyle katılma arzusunun üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

3.1. DİNDARLIK KADINLARIN ÇALIŞMASINA ENGEL Mİ?

Kamuoyunda dindarlığın, daha geleneksel değerleri ve daha geleneksel aile içi cinsiyete dayalı işbölümünü desteklediği iddia edilmekle birlikte, Barkowski ve Read'in ABD'nin Teksas eyaletinde yaşayan Müslüman kadınlar üzerine yaptığı araştırma sonucunda önerdiği gibi, dini kültür aslında bir "araç gereç kutusuna" benzetilebilir. Dini dünya görüşü statik bir kurgu değil, aksine dinamik bir süreçtir. Bu kutudan hangi gereçlerin ne zaman ve hangi şartlarda kullanılacağı ise

dinamik sosyal ve siyasal süreçler tarafından, yani bağlam tarafından belirlenir. (Bartkowski ve Read, 2003). Örneğin, ABD de yaşayan dindar Müslüman bir kadın için başörtüsü, kadının ev dışına çıkması ve kamusal hayata aktif katılması için bir kolaylaştırıcı rol oynayabilir.

Müslüman bir kadın için başörtüsü, kadının ev dışına çıkması ve kamusal hayata aktif katılması için bir kolaylaştırıcı rol oynayabilir.

Dindarlık ve kadının para kazanmak için ev dışında çalışması üzerine katılımcılara düşünceleri sorulduğunda, uzman meslek sahibi kadınlar, çalışmalarının önünde dindarlıklarından kaynaklanan bir engel olmadığı konusunda ısrar ettiler. Aksine, eğitim sahibi olmaktan kaynaklanan özelliklerini ve kapasitelerini toplumun yararına kullanmanın dindarlıklarıyla bağdaşan, hatta dindarlıklarından beslenen bir arzu olduğundan söz ettiler.

Mesela şimdi ben eğitimimi ne üstüne aldım, biyoloji alanında, yani laboratu-arda çalışabilirim, yükseğimi yaptım, öğretmenlik yapabilirim. Ve bunun yanında mesela kişisel özelliklerim doğrultusunda kendi hobilerimden ortaya çıkan mesela organizasyon yapmayı seviyorum, topluma faydalı olmak istiyorum, benim fitratım bu, bu doğrultuda çalışıyorum. Aldığım eğitim, kişisel özelliğim ve fitratımı birleştirdiğim zaman çalışabildiğim alanlara bakarım bir kadın olarak, ama dini anlamda hani burada diyoruz, erkeğin çalışması, kadının çalışmaması, işte o eve bakacak ama, ben hani ilahiyatın, yanlışım varsa düzeltin ama, kesin böyle bir hüküm yok, kadınlar çalışmamalı değil, çalışabilir ama evi geçindirecek olan erkektir, kadınlarınızın rızası olmadığı sürece onların kazançlarına el sürmeyiniz, budur. Yani Allah'ın bize söylediği şey ben bu olarak biliyorum. (Duygu, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Öte yandan, bir kadının başörtülü olması, hayatının bütün alanlarını din referansı ile yorumlayacağı anlamına gelmemektedir. Yukarıdaki katılımcının söylediği gibi, sadece ve sadece bir grup kadının başörtülü olarak çalışma talebinde bulunması, kendi başına değerlendirilmesi gereken kadının insan haklarına ilişkin bir konudur.

Dediğiniz hani fitrat, şunu demeye çalışıyorsunuz herhalde, İslami olarak, başörtüsü bir kere bizim dine referans vererek uyguladığımız, örtümüz. Yani İslami olarak şunu demeye çalışıyorsunuz galiba, yani kadın zaten çalışması gerekmiyor, o zaman siz niye böyle kısıyorsunuz? Şimdi şöyle kadının çalışması gerekiyor ya da gerekmiyor olabilir mesela İslami olarak, o ayrıca ilahiyatçılar şu an kendi aralarında, şu anda dünyada kadın çalışmalı mı çalışmamalı diye ayrıca bir fatva çıkartabilir ama, bu mesele böyle bir konu değil bence, şu anda ben, başörtülüymüm ve Müslümanım böyle bir talepte bulunuyorum. Ben bu talepte bulunuyorken, sen bana senin dinin böyle gerektirmiyor, diyemezsin. Benim talebim bu. (Duygu, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Kadınların çalışması konusunda İslam tarihine dayanan dini referanslarla, kendilerini çalışma hayatında rahatça konumlandırımlarına temel hazırlayabiliyor. Mülakatlarda kadınların çalışmaları önünde bir engel olmadığı, İslam tarihindeki çalışan kadınlara verilen referanslarla kadının gelir kazanmasının cezalandırılmadığı, aksine gelirin eşinden dahi korunduğu üzerinde duruldu. Bu çerçevede Hz. Hatice'nin hayat hikâyesi ve çalışma öyküsü birçok defa gündeme geldi: "Fitrat bize evde otur demiyor. Hz. Hatice çağının en iyi tüccarıydı." (Zehra, Odak Grup 1, 27 Mart Cumartesi, MAZLUM-DER, ANKARA)

Uzman meslek sahibi bir kadının, mesleğinde çalışmakla elde edeceği gerek maddi gerekse sosyal kazanımlardan vazgeçmesi söz konusu olduğunda, hem kişisel düzeyde hem de aile içinde derin çatışmalar yaşanabilmektedir. Meslek sahibi başörtülü kadınlar, gündelik hayatın dayatmaları ve talepleri karşısında dinin engellemediği her şekilde kamusal alana katılmak istemektedirler.

Düşünce gereği evet kadın evi geçindirmekle yükümlü değil, fakat şu an çağımızın gereği eğer eve bir maaş yetmiyorsa eğer ihtiyaç varsa.

[...]

Bana benim eşimin dediği oldu, mesela ben ikinci bir işte çalışıyorum ama sen illa çalışmak zorunda değilsin dedi, fakat dedi ben görüyorum ki dedi sen çalışmazsan rahatsız olacaksın. Evde oturmaktan rahatsız olacaksın, bir şekilde hani bir şeylerle meşgul olman gerekiyor, üretmen gerekiyor. Çünkü öyle bir insanım öyle yetişmedik boşu boşuna hani, ben hadi diplomamı alıyım duvara asıyım diye okumadım sonuçta bir şeyler yapmak bir şeylere katkıda bulunmak için okudum. Açıkçası para kazanırsam da eğer, bir şekilde bir işe girip, paramı alıp da eşimin eline saymayı düşünmüyorum. Başka planlarım var, bunu bana kendisi de söyledi, hani bir şekilde bir yerlerde bir birikimde bulunmak istiyorum, bazı yerlere işte yardımcı olmayı düşünüyorum, ihtiyacı olan birtakım insanlara falan... ondan sonra aileme biraz geri dönüşüm olsun istiyorum çünkü onlar çok fazla bana ayrıcalıklar falan, ihtiyaçları yok ama biraz böyle, o yüzden yani fitrat bir yere kadar. (Nadide, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Çalışmanın sadece para kazanmaktan ibaret olmadığı, kendini kamusal alanın bir parçası olarak görmenin önemli olduğu da birçok defa tekrarlanan bir tema oldu. Konya'daki odak grup tartışmasında, gene bu konu açıldığında, bu konuda farklı fikirleri olan meslek sahibi başörtülü kadınlar iş hayatına katılmanın yalnızca ekonomik kaygılarla yapılmadığını dile getirdiler. Çalışma fikrini müzakere ederken geleneksel rollerden beklentilerle, sosyal ve siyasal kimlikleri arasında bir tercih yapmak durumunda kaldıklarında geleneksel rollerden ne denli uzaklaşabileceklerini şöyle dile getirdiler:

Seldanur: Allah[ın] erkeklerin çalışmalarını öngördüğü durumlar var. Örneğin, erkeğin tek başına kazancı yeterliyse, çalışmayı tek ekonomik kaynaklı düşünmüyorum ben.

[...]

Saliha: Bizler sadece para kazanmak için çalışmıyoruz. Ben İlahiyat Fakültesinde doktora yapıyorum. Ama devlet memuruyum her ay bir-iki alıyorum. Ama bana evde otur ben sana bunu parayı vereceğim derse ben bunu kabul etmem. (Odak Grup, 8 Mayıs 2010, KONYA)

Kadınlar, eğitimlerinden ve dindarlıklarından kaynaklanan topluma karşı sorumluluk bilinciyle bildiklerini aktarmayı çok önemsemekteydiler. Üstelik, topluma karşı duydukları bu sorumluluk, aile içi sorumluluklarıyla çeliştiğinde, topluma karşı olan sorumluluklarına öncelik verdiklerini ifade ettiler:

Benim çalışma isteğim sadece ekonomik temelli değil. Ayrıca İstanbul'da bir kişinin para kazanıyor olması yetmiyor. Ben kendimi topluma ve eşime karşı sorumlu hissediyorum tabii ki ama şu an çocuklarım çok küçük ama bugün buraya gelmeyi öncelendim. Eşime karşı sorumluluğumu ihmal etmek istemem ama eşim de bana karşı sorumluluğu[nu] ihmal etmez. Evlenirken birçok erkek, çalışan kadınlarla evlenmek istiyor zaten. (Şaziye, Odak Grup 1, 3 Nisan 2010 Cumartesi, TESEV, İSTANBUL)

Başörtülü olarak çalışma hayatına ve topluma katılmak, görünür olmak isteyen bir kadının sözleri de şöyle:

Çalışmak istedim, çünkü insan üniversiteden sonra bir sene evde oturduğu zaman, hani sosyal sorumluluk, şu olsun bu olsun bir yere kadar, yani oturup kadın programı izlemek, ya da herhangi başka bir şey benim tercihim değildi, yapmak istemedim onun için çalışmak istedim, bir de bazı alanlarda sadece bazı görüş içeren insanların rant sağlayıp oralarda bulunması ve bizim de onların tabiriyle gerçekten çalışmayan ve yobaz insanlar olarak kalmamızı istemedim. Yani canı gönülden bunu istemiyorum, ve insanların bir şekilde çalışması ve bir şekilde kendilerini toplum hayatına entegre etmeleri gerektiğine inanıyorum. (Hülya, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, ANKARA)

Özetle, görüşmelerimizde, gerek çalışan gerekse çalışmayan meslek sahibi başörtülü kadınların, çalışmayı ve böylece kamusal hayata katılmayı, gelir kazanmak kadar sosyal hayata katkıda bulunmak açısından da önemli buldukları ortaya çıktı. Meslek sahibi bir kadının evin içinde kalması, kamusal hayata katılmaması hiçbir şekilde kabul edilebilir bir bakış açısı değildi.

3.2. OKULDAYKEN BAŞÖRTÜSÜ

Görüşmecilere ilişkin değişkenleri saptarken, 28 Şubat dönemi öncesi ve sonrasında üniversiteye gitmelerini önemli bir kriter olarak varsaymıştık. Ancak, görüştüğümüz başörtülü kadınların çoğu, üniversite ya da yüksek okul sürecinde başları örtülü olarak okumaya çalışmışlar ve okul sürecinde başörtülerinden dolayı çeşitli baskılarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Liberal tutumları ile bilinen birkaç üniversite hariç, Ankara, İstanbul başta olmak üzere, büyük kentler-

deki üniversitelerin hemen hepsinde başörtülü devam etmek söz konusu değil. Ancak bazı üniversiteler dönem dönem, o sırada görev yapan rektörün tutumu ile orantılı olarak daha ‘rahat’ olabiliyor. Örneğin, orta büyüklükteki bir kentin üniversitesinde, 28 Şubat sonrasında başörtüsü ile kampüs sınırlarına dahi girilemezken, araştırmayı yürüttüğümüz sırada ders binalarına kadar başörtülü girmek serbest idi. Ders binalarının girişindeki güvenlik görevlisi başörtülü öğrenciyi doğrudan en yakındaki tualete, başını açması ya da peruğunu takması için yönlendiriyordu.

Görüşmecilerden sadece birkaç kişi, okurken başörtülü olmadıklarını, okulu bitirdikten sonra başlarını örtmeye karar verdiklerini söylediler. Öğrenim hayatları boyunca bazıları görece daha hoşgörülü olan okul ortamlarında, kaçamak bir şekilde öğrenciliklerini sürdürmüş; bazıları soruşturmalar geçirerek, bazen okuldan uzaklaştırılarak, bazen disiplin cezası alarak, bazıları ise okul değiştirip görece daha rahat okullarda okuyarak eğitimlerini tamamlamışlardı. Üniversiteyi başörtüsü yasağı nedeni ile bitiremeyen, ama şu anda iş hayatında yer alan başörtülü kadınlar da odak gruplarımıza katıldılar.

Görüştüğümüz üniversite mezunu çoğu kadın, diplomalarını okuldan almadan, sadece mezuniyet belgesiyle okuldan ayrılmış, bir daha da okula adımlarını atmamışlardır. Peruk takmak ise, kadınların, hiçbir zaman içlerine sinmese de zaman zaman başvurdıkları stratejilerden olmuştur.

Seldanur: İşin acı tarafı bizim hemcinslerimizin bizi anlamamakta ısrar etmesi. Örneğin Necla Arat [...] Geldi işte ikna etmek için bizleri Oktay Ekşi ile birlikte. İkna etmek için uğraştılar uğraştılar edemediler. “Sen nereye gidiyorsun dördüncünün beşinci olmaya mı?” [diye soruyorlardı]. Nur Serter de aynı şekilde. İlk başlarda, “ikna odalarının” mimarı benim” diyordu. Güne güne mimarı benim diyordu. Bunlar bizim çocuklarımıza yarın öbür gün açıklayamayacağımız şeyler.

Nihan: Eşarbin alınması sanki kişinin bir parçasının alınması gibi. Sanki bir bakıma insanın onuru alınıyor. O duyguyu ne kadar üzerinize sindirmemeye çalışsanız da, ne kadar pasifize olmamaya topluma kendinizi sokmaya çalışsanız da, arkadaşımızın dediği gibi kendi hemcinsleriniz bile sizi biraz eksik görüyor. Sana diyor ki başın örtülü niye okudun ki? (Odak Grup, 8 Mayıs 2010, KONYA)

1 1998 yılında İstanbul Üniversitesinde Prof Kemal Alemdaroğlu ve Prof Nur Sertel in organizasyonu ile, okul kayıt olmaya gelen başörtülü kız öğrencilerin küçük bir odada, içinde öğretim üyelerinin de bulunduğu bir grup tarafından başörtüsünü açmaları yolunda ikna edilmek üzere telkinde bulundukları bir uygulama. Sadece başörtülü kız öğrencilere yönelik olan, içinde kameranın ve birden çok görevlinin yer aldığı, yüzlerce genç kızın kayıt öncesinde karşılaştığı bu uygulama artık uygulanmamakla birlikte, siyasi tarihimizde önemli bir milattır. Konu ile ilgili televizyon programları yapılmış, hikaye ve inceleme eserleri yazılmıştır.

28 Şubat süreciyle birlikte, okurken karşılaşılan zorlukları daha uzun aktarmak mümkün olmakla birlikte, bu raporda özellikle çalışma hayatına odaklandığımız için, bu bölüme ilişkin olarak özetle şunu söylemek gerekir: Başörtülü kadınların üniversite yıllarında başörtüsü yasağı nedeniyle yaşadıkları öfke, kırgınlık ve hayal kırıklıkları, iş hayatında yaşadıkları ayrımcılıklarla birleşmektedir. Genç meslek sahibi kadınlar açısından, başörtüsü yasağının öğrencilik döneminde sona ermediğini, meslek yaşamında daha da can acıtıcı bir hal aldığını söylemek mümkündür. Özellikle genç yaşta yaşanılıp biriken kırgınlık ve kızgınlıklar, araştırma sürecimizde sadece sözel olarak değil, kâh çok uzun sessizlikler, kâh gözyaşları, kâh öfke patlamaları şeklinde dışa vuruldu.

Başörtülü kadınların üniversite yıllarında başörtüsü yasağı nedeniyle yaşadıkları öfke, kırgınlık ve hayal kırıklıkları, iş hayatında yaşadıkları ayrımcılıklarla birleşmektedir.

3.3. İŞ ARARKEN VE ÇALIŞIRKEN BAŞÖRTÜSÜ

Uzman meslek sahibi başörtülü kadınların çalışma hayatına atıldıklarında yaşadıkları süreçlerin, çok katmanlı ve çok boyutlu olduğunu söylemek mümkündür.

Hizmet sektöründe eleman ya da fabrikada işçi olarak çalışan kadınların koşullarından farklı olarak, meslek sahibi başörtülü kadınların gündelik çalışma ortamları, uzman mesleklerin yapısı gereği tek bir binada, bir büroda geçirilen sekiz saatle sınırlı değildir. Bir satış elemanı, bütün gününü aynı mağazada, sayım yaparak, müşterilerle ilgilenerek, kasada paket veya ön muhasebe işlemi yaparak geçirirken, uzman meslek sahibi bir kişi, işin gereği olarak, farklı mekânlarda farklı kişilerle yüz yüze görüşmek ve çalışmak durumunda kalmaktadır. Gün içerisinde ofis dışında toplantılara gitmek, müşterilerle ya da ilgili kurumlarla ilişki içinde olmak işinin gereğidir.

3.3.1. İŞ BAŞVURULARI SÜRECİNDE YAŞANANLAR...

Üniversite mezunu başörtülü kadınların, iş ararken gözettikleri ilk ve en önemli ölçüt, çalışacakları işyerinin onları başörtüleriyle kabullenip kabullenmeyeceğidir. Kamu sektöründe çalışmak, kamuda başörtüsü yasağının olmadığı bir dönem söz konusuysa, uygun çalışma koşulları, eşit ücret ve emeklilik garantisi, sağlık sigortası gibi imkânlarıyla hayata yeni başlayan meslek sahibi bir genç kadını açısından en cazip seçenek olarak algılanmaktadır. Ancak, özellikle son yıllarda 'devlet memuru' olmak, KPDS vs gibi sınavlarda yüksek puanlar alında bile, başörtüsünü kabul eden bir ortam olmayacağı için problemli bir durumdur. Özel sektörde

çalışma koşulları ise kamuyla kıyaslandığında, ücret olarak belki daha doyurucu olsa bile, çalışma koşulları, ücret ve emeklilik koşulları açısından rekabetin yüksek olduğu bir ortamdır.

Meslek sahibi başörtülü kadınların mezun olduktan sonra iş başvurusunda bulunurken vermeleri gereken ilk karar, özgeçmişlerini resimli mi yoksa resimsiz mi gönderecekleridir. Başörtülü resimle özgeçmiş yollamak, çoğu zaman, ayrımcılığı baştan kabul etmek anlamına gelmektedir. Öte yandan, özgeçmişe başörtülü resim eklememek de, başvurunun ciddiye alınmaması ya da baştan reddedilmesi riski taşıyabilir. Resimsiz gönderilen özgeçmişle görüşmeye çağırılan başörtülü kadın bu sefer görüşme sırasında başörtüsü üzerinden çeşitli müzakereler yaşamaktadır.

Dedim ki fotoğrafsız yollayacağım CV'lerimi, öyle denemek istiyorum ve giderken de telefonda söylemeyeceğim dedim. Kabul ederek gidiyorum, ne kadar ezik şeylerle karşılaşacağımız bilsem de. Gönderdiğim CV'lere çok olumlu karşılık aldım. Gittiğim görüşmelerde insanlar sizi dinliyorlar, evet çok güzel her şey, ama hep aldığım cevap şu: "Keşke başörtülü olmasaydınız bizim için şartlar çok iyiydi". Ben orada sadece hani evet sizi üzüyor çok yıpranıyorsunuz böyle olmaması gerektiğini defalarca söylüyorsunuz zaten görüyorsunuz çevrenizdeki pek çok insandan da. Ama orada yaşanan eziklik de olsa orada olmanız gerektiği inancına da sahipsizsiniz. Yani evet "ben de varım bu sektörün içinde ve bunu da kabul etmek zorundalar bir şekilde". Ben de gitmesem öbürü de gitmese tamamen silecekler insanları. Bir ayrımcılık söz konusu. Sadece başörtüsü değil yani bir kadınsınız hem eziliyorsunuz, çalışmak da istiyorsunuz. Kadına sürekli, devamlı var olan bir ayrımcılığın bir devamı olarak görüyorum başörtüsünün de zaten. (Lale, Odak Grup 2, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Kamuda sürekli değişen kabuller ve kurallar da, başörtülü kadınların kâh umut kâh öfke duyguları arasında gidip gelmelerine neden olmaktadır. Son 13 yıl içinde öğretmenlik yapmak için çeşit çeşit kuralla boğuşmak zorunda kalan bir katılımcı bu durumu şöyle özetliyor:

1997 yılında üniversitelerden mezun olan sınıf öğretmenliğine alınabiliyordu. Ona başvuruda bulundum. Başvurum ilk yıl kabul olmadı, ikinci yıl alındım. O zaman örtülü fotoğraf göndermiştim. Çağırıldık ve başladık ve problemler de başladı. O zaman bir okulda görevlendirildik, bekledik, sınıf verilmedi. Tekrar göreve alındığımızda (tabii mahkemeye başvurduk, göreve alındık) zorlandık. Görevime tekrar son verildi. (Lale, Odak Grup 2, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Kamu da işe girişte kadınları bekleyen bir diğer engel de, mesleğe giriş sınavlarıdır. Üniversite süresince başı açık olan, ya da o sırada başörtüsü yasak olmadığı için mağdur olmayan kadınlar, mezun olduktan sonra merkezi sınavlara girecekleri zaman peruklu resim vererek bu yasağı bertaraf etmeye çalışabilmekteler:

Sadece kayıtlar için bile açık fotoğraf istediler. Üniversiteyi başımızı açmadan bitirdik. Ama daha sonra bu KPSS sınavında sorun oldu. Resmi peruklu verdik. (Gönül, Odak Grup, 8 Mayıs 2010, KONYA)

Sınavlara perukla girmek bile, özellikle üniversite dönemi boyunca bu sorunla uğraşmış bir kişi açısından, rahatsız edici tavır ve tutumları engelleyemeyebiliyor. Başörtülü kadınlar, sınav heyecanına ek olarak, istenmedikleri bu ortamdan her an uzaklaştırılabilecekleri endişesini taşımaktadır.

Biz bir sınava giriyoruz. Sıraya oturana kadar sorun yok. Zaten sınav psikolojisi de insanı sarsıyor. Sınava 5 dakika kala gelip hanımefendi bu şekilde girmeyeceksiniz değil mi deniyor. Kadın istihdamı zaten çok zor, başörtülü kadınlar için çok daha zor. (Gülbahar, Odak Grup 1, 27 Mart 2010 MAZLUM-DER, ANKARA)

Başvurulara resim ekleme meselesi, hem üniversite sıralarında, hem de mezun olduktan sonra girilen merkezi sınavlarda başörtülü kadınlar için bir engel olabilmektedir. Önceki dönemlerde bazı başörtülü öğrenciler, bu belgelerde başarılarını örtmedikleri eski dönemlere ilişkin resimler kullanırken, bazı öğrenciler de peruklu resim vererek başvurularını yapabilmekteydiler. Ancak, yeni başvuru kayıtlarında, başvuru sırasında resim çekilmesi uygulaması ile bu stratejiler de geçerliliğini yitirmiştir. Böylece başörtülü bir öğrenciden başvuru yaptığı ortamda, herkesin önünde ya başını açması ya da başörtüsünü açarak peruk takması beklenmektedir. Başörtüsü yüzünden zaten rahatsızlık yaşayan bir genç kadın için bu durum ayrı bir baskı unsurudur.

Formasyon için ALES'e girmek gerekiyor. Formasyon veren üniversiteler oluyor. Bu üniversiteler o dönemde Ankara'daydı. Bir dönem serbest çalıştım vakıflarda. Yüksek lisansı düşündüm. Kendi şahsi eğitimim açısından vakıf bünyesinde ilmi çalışmalar yaptım. ALES'e giremediğim için yüksek lisansa da başvuramadım. Resim de verilmiyor artık, o mekânda sizin resminizi alıyorlar. Bu psikolojik de bir durum. (Rojin, Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

MEB'de öğretmenlik yapan bir kadın da, başı açık resim istenmesinin ne kadar rencide edici bir uygulama olduğunu anlatmaktadır:

MEB'de çalıştığım için bunu her yerde söyleyemiyorum. Her dönem yapılan toplantılar var ve meslektaşlarımla bir araya gelip ne tür öğrenci profilleriyle karşılaşıyorlar diye tartışamıyorum. Benim Anadolu liselerinde çalışmam mümkün değil. Bu anlamda ben sınava giremiyorum. Erkek olan ya da örtülü olmayan arkadaşlarım gibi giremiyorum. Her yıl sicille alakalı olarak fotoğraf isteniyor. Niye ben kendi kimliğimle ve kişiliğimle fotoğraf veremiyorum. Örtülü bir fotoğraf olmaması yeterli aslında. (Hande, Odak Grup 2, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Konuştığımız kadınların çoğu, diplomalarını bile almadıklarını, ama bütün bu caydırıcı politikalara rağmen çalışma hayatında kalmak için çaba gösterdilerini söylediler:

10 yıldır diplomam içerde, alamıyorum. Ben normalde hırslı birisi olmama rağmen bir şey size dayatıldığında ben kesinlikle bu alanda var olmalıyım diyorsunuz. (Şükran, Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

3.3.2. İŞE GİREBİLENLERİN KARŞILAŞTIKLARI...

İş arama sürecinde yaşanan zorluklara rağmen çalışma hayatına girebilen kadınlar, buradaki deneyimlerini anlatırken ilk olarak görmeyi bekledikleri mesleki saygıya ve çalışan kadınlar olarak algılanmalarına ilişkin görüşlerini paylaştılar. Farklı odak grup tartışmalarında, başörtülü kadınlar kendi muhafazakâr çevrelerinde de, iş çevrelerinde de birey olarak değil “evin kızı” olarak algılandıklarını ve bu algıdan rahatsız olduklarını anlattılar. Özellikle muhafazakâr çevrelerin onları “evin kızı” olarak algılamalarının, bir yandan koruyucu kollayıcı bir sıcaklığı ifade ederken, bir yandan da eşit bir birey olarak ciddiye alınmadıklarının ifadesi olduğunu söylediler. Meslek sahibi olmalarının getireceği saygıyı görmediklerini söylediler:

İki temel şey var: Kendi bulunduğunuz sınıf sizi kendi evinin kızı olarak görüyor. Dolayısıyla, evinin kızından nasıl ki böyle bir şey görünce çok şaşıyor. “Ya bu bunu yapar mı?” diyor. Nazını da geçiriyor; ama “yapabiliyor mu?” diye bakarlar... Geleneksel İslam’la yaşamış bir esnaf sizi karşısında girişimci olarak gördüğünde o geleneksel İslam değerleriyle sizi değerlendiriyor. Kuran’daki hadislerle sizi değerlendirmiyor. Ondan dolayı önünüzde başka bir kısıt oluyor muhafazakâr milliyetçi camiada. (Ayşe, Odak Grup, Kadın Girişimciler, 9 Nisan 2010, MÜSİAD, İSTANBUL)

Öte yandan, kendilerinden daha düşük statülü erkeklerin, başörtüsünden dolayı bir eşitlik ve yakınlık hissedip onlara “abla” şeklinde hitap etmeleri veya “hanım” yerine sadece isimleriyle hitap etmeleri de, iş hayatındaki statülerini tanımamaları şeklinde algılandığı için kadınları rahatsız edebiliyor:

İnci: Bana çaycının abla demesi beni çok rahatsız eder. Ben abla-abi muhabbetine müsaade etmek istemiyorum. Bunu vakıf ortamında da yaşadım.

Hande: Ben şunu çıkarttım anlatımlardan. Seni örtülü gördüğü zaman annesi ve anneannesiyle özdeşleştirir. Mühendis hanım olamıyorsunuz. Hemen “bacım” pozisyonuna giriyorsunuz.

Lale: Belli dini hassasiyete sahip ortamlar buna müsaade etmiyorlar. Ben tesettürlüyüm ve profesyonelim. Bence bu çalıştığımız yerlerdeki içsel bir sorun. (Odak Grup 2, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Meslek sahibi başörtülü kadınlar, özellikle o mesleği kazanmak için üniversitelerde verdikleri mücadeleler düşünüldüğünde, artık “mühendis” olarak algılanmak ve ona göre muamele görmek istiyorlar.

Şükran: Örtülü olduğunuz için “bacım” oluyorsunuz.

Rojin: Artık ismimizi öğrendiler, ilk ismimizle hitap ediyorlar.

D.C.: Sizin mesleki kimliğinizi de algılamak istemiyorlar.

Ayşe: Onu mesela ben çok hissediyorum. Çok şey değil, tanıdıkça onlara da şey yapıyoruz da. Çaycı ve temizlikçi abiler için sen onlardansın. Başlarda bunu hemen görüyorsunuz zaten. Abilere de tabii bana böyle yapma diyemiyorsun. Üstlerimiz de biraz bize mahallenin kızı şeklinde davranabiliyor. Sen bizdensin ve anlarsın durumu diyorlar. Yer yer korumacı da davranıyorlar ama siz onu istemiyorsunuz tabii. (Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

“Evin kızı” olmak, daha düşük statü ve gelir grubuna mensup olan bir çalışan kadın açısından koruyucu bir kalkan işlevi görebilecekken, hem statü hem de gelir bakımından toplumun üst katmanlarında yer alan bir kadının bu şekilde algılanmaya itiraz etmesi anlaşılabilir bir itirazdır. Başka bir araştırma çerçevesinde satış elemanı başörtülü kadınlarla yaptığımız çalışmada, kadınların işyerlerindeki erkeklere “abi”, “amca” gibi aile kategorileriyle hitap ederek “evin kızı” konumuna gelmelerinin onları tacizden koruyan bir strateji olabildiğini görmüştük (Cindoğlu ve Çırakman-Deveci, 2009); oysa aynı durum, bu çalışmadaki kadınlar tarafından rahatsız edici bulunuyor. Bu farklılığın ipuçları, modernleşme ülküsünde yatıyor olabilir. Kadınlar, yüksek statü ve gelire kendi çabalarıyla ulaştıkları zaman, ailevi koruma mekanizmalarıyla değil, kendileri eğitim yolu ile edindikleri bireysel statüleriyle saygı görmek istiyorlar. Bu araştırmadaki katılımcılar, “evin kızı” konumunu, sosyal sistem içinde eğitim yoluyla ulaşılmak istenen görece bağımsız ve özerk meslek sahibi kadın pozisyon yerine geleneksel aile içi roller çerçevesinde algılanmalarına sebep olduğu için rahatsız edici buluyor olabilirler.

Genel olarak, üniversite mezunu, meslek sahibi kadınlar için çalışmak sadece gelir getirici bir aktivite değildir. Meslek sahibi olmak aynı zamanda toplumda belli bir statü elde etmek demektir. Başörtülü kadınlar özelinde de, özellikle başörtüsünden dolayı ikinci sınıf olarak algılandıklarını düşünen kadınlar, çalışmayı önemli bir toplumsal saygınlık ve statü kazanma yolu olarak görmektedirler. Görüşmecilerden İşletme Fakültesi mezunu Merve, “Çalışmış olsaydınız hayatınızda ne gibi değişiklikler olurdu?” sorusuna, şöyle yanıt verdi:

Ben maddi olarak demiyorum. Eşimin iyi bir mesleği var. Yirmi yıldır çalışıyor olurdum. Babamın idealist olarak okuttuğu tek kızı olarak onun gururunu okşamış olurdum. Bir bankada bir finans kuruluşunda müdürlüğe kadar gelirdim. Veyahut mali müşavir olsaydım ya da yeminli mali müşavir olurdum. Ama amaç ekonomik katkı değil. Kendim olurdum. Dışlanan horlanan olarak değil, toplumun bakış açısına göre belki ikinci sınıftan birinci sınıfa terfi ederdim. (Merve, Odak Grup 1, 27 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Dışlanan horlanan olarak değil, toplumun bakış açısına göre belki ikinci sınıftan birinci sınıfa terfi ederdim.

3.4. ÜCRET POLİTİKALARI

Türkiye’de bir kadının başörtülü olarak çalışabileceği alanlar sınırlıdır. Kamuya girmek, sonra da başını açmadan çalışmak çok zor olacağı için, bu gruptaki kadınların özel sektörde çalışmaktan başka seçenekleri yoktur. Ancak, kamunun bazı özel bölümlerinde –örneğin Diyanet İşleri’nde– başörtülü çalışmak sınırlı da olsa kabul görmektedir. Başörtülü kadınların, özel sektörün her kesiminde çalışmaları da mümkün değildir. Ancak, dindar-muhafazakar işverenlere ait küçük ve orta işletmelerde çalışma ihtimalleri çok daha fazla. Ancak buralarda da, kadınların aleyhine işleyen ücret politikaları başörtülü kadınları iş piyasalarından caydırmaktadır. Dindar ve muhafazakar bir işverenin sahip olduğu bir laboratuardaki çalışma deneyimini paylaşan bir katılımcı durumu şöyle özetledi:

... aynen şu şekilde beyefendiler konuştu, dediler ki işte – CV falan, aslında dediler bayanla çalışmak çok büyük risk, işte evleniyor ayrılıyor falan, ama biz sosyal sorumluluk olarak görüyoruz, işte başörtülü bacılarımız falan gibi, ben hani neler yapabileceğimi ne tür katkılarda bulunabileceğimi söyledim, mesela iki yıl önce bundan bin lirayla işe başlamıştım, şimdi bana aynı parayı teklif ettiler. Yani, “ok” diyen ama düşük ücret. Onlar şu şekilde görüyorlar, siz bize muhtaçsınız, yani kalifiye elemanı istihdam ederken, ucuz iş gücü olarak çok ucuza istihdam ediyorlar. Böylece bir kazanım olacağını düşünüyorlar, çünkü o pozisyonda bir erkek olsa, o parayı – yani ben olsam söylemeye bile utanırdım, öyle bir rakam bile telaffuz edeceklerini sanmıyorum – ve sonrasında da şuna getirdi, biz hani sizin eşinizin geliri ne kadardır bilemiyoruz ama dedi, 500-600’e üniversite mezunu bayanların çok rahat kabul ettiğini, yani o parayla rahat olmamız gerektiğini, çünkü işte daha da düşüğe çalışanların olduğunu anlattı. (Nadide, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Başörtülü kadınları iş piyasalarından caydıran etkenlerin başında, görüntülerinden rahatsız olduklarını farklı şekillerde ifade eden patronlar gelmekte:

Bu şekilde perukla çalıştığımın ikinci ayında sorumlu doktorum yanıma geldi ve bana dedi ki, “hiç steril görünmüyorsun”. Ben de “ben bunu bu şekilde istemedim, siz bana bunu dayattınız, bu şekilde olur mu diye sizinle görüştüm ve olur dediniz” dedim. Onun üzerine bone takmamı istediler. İç bone gibi ve 8’den saat 6’ya kadar çalıştığımı düşünürseniz, gerçekten o sıcak havalarda başım çok ağrıyarak eve gidiyordum. Orada da çok cüzi miktarlara çalışıyorduk, çünkü yeşil sermaye dediğin bir kesimin elindeydi çalıştığım hastanenin laboratuvarı ve insanlara diyordu ki – aynen sizin söylediğiniz gibi – “sizin gibi özelliklere sahip [olup] sizden daha düşük maaşa çalışacak insanlar var, eğer çalışmak

istemiyorsanız gidebilirsiniz, on kişi zaten şu an kapıda hazır beliyor” diyorlardı. Bunun üzerine bunun gibi olaylar gerçekleşmeye devam ettikçe oradan da ayrılmaya karar verdim ben. ... derneğinde başladım. İşte birkaç tane organizasyon yaptım ama organizasyonların bütün hamallığını çekip aynı zamanda başörtülü olduğu için hiçbir şekilde öne çıkmayan tek isim bendim. Çünkü kongre düzenledik, kongreyi düzenleyen sen olsan da düzenledikten sonra sen gelmesen de olur, çünkü orada o gelecek bu gelecek, medya gelecek, sen başörtülüsün, görünürsün, farklı anlamlara çekebilirler ki biz farklı anlamda bir şey yapmıyorduk orada, normal insanların yaptığı işleri icra ediyorduk ama o durumda ne oluyordu – görünme. Yani ben diyordum benim organizasyonum güzel geçsin de ben görünmesem de olur, benim için problem değil. (Feyza, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, ANKARA)

Başörtülü kadınlar, ucuz işgücü olarak görüldüklerinin farkındalar. Özel sektörde çalışırken yaşadıkları ayrımcı tutumlar, başörtülü kadınların iş piyasaları ile ilişkilerini zorlaştırmakta:

Bazen sigortasız da çalışabiliyorsun. Bunu dile getirdiğinde pek fark yaratmıyor. Zaten Türkiye’de ekonomik kriz var. Kadınlar burada ikinci planda. Başörtümlü evimde otururum hiç olmazsa zihnim yorulmaz ve bedenim yorulmaz diyorsun. (Hülya, Odak Grup, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

3.5. ÇALIŞMA HAYATINDA TACİZ VE “SAKINMA”:“KENDİMİ SAKINABİLECEĞİM ORTAMLARDA ÇALIŞMAYI TERCİH EDERİM”

Kamuoyundaki genel kanı İslami kesimde kadınların çalışma hayatına zaten sıcak bakmadıkları yolunda olduğu için, araştırma sürecinde bu içselleştirilmiş gelenekselliliğin boyutları da sorgulandı. Dindar kadınlar, iş hayatını düşündüklerinde dindarlıklarından kaynaklanan çekinceleri olabileceğini, bazı kadınların çekincelerinin ise diğerlerinden daha fazla olabileceğini ifade ettiler: Özetle, kadınlar, dindarlıklarının gereği olarak kendilerini “sakinabilecekleri” ortamlarda çalışmak istiyorlardı:

İş hayatında başörtülüsünüz, çok küçük bir ayrıntı ama mesela önemli olabilir – el sıkışma meselesi mesela. Onun gibi yani, İslami olarak çekinceli davranacağınız, ya da üzerine düşüneneğiniz bazı şeylerde – mesela içkili bir ortam olabilir – yani katılmayı istemediğiniz bazı ortamlar söz konusu olabilir, yani ben mesela onun yerine, içkili toplantılara katılmam gereken bir yer yerine, orda olmamayı tercih ederim yani. (Duygu, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Öte yandan, statü ve gelir bakımından çok daha yüksek pozisyonadaki işlerde çalışan bankacı kadınlar için, el sıkışma meselesi, pek hoşlanmadıkları ama çok da mesele etmedikleri bir konuydu. Aksine, araştırma kapsamında görüştüğümüz bankacı kadınlar, dindarlıkları nedeniyle bazen iş yemeklerine davet edilmedikle-

rinde ayrımcılığa uğradıklarını hissettiklerini söylediler. Çünkü bu tür yemeklere katılmanın işlerinde yükselmek için ne kadar önemli olduğunu biliyorlardı.

Başörtüsünün “koruyucu” işlevinden söz açıldığında, başörtüsünün “namuslu kadın” imajı vererek saygınlık uyandırdığı da söylendi:

Benim için fark etmiyor... Başörtülü olmak artık da olabilir. Bu şekilde siz namuslu kadınsınız, iyi kadınsınız ve hanımsınız. [...] açık bir bayana göre daha [fazla] avantajınız olabiliyor. Ben çalışma hayatımda, başörtüyü modern toplumun eleştirdiği bir yerde, modern olmayan toplumun çok koruduğunu da gördüm. (Şahnur, Odak Grup 2, 27 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

“Sakinmalı yaşama pratikleri”nin, iş hayatının ayrımcı ve cinsiyetçi bakış açısı karşısında “koruyucu” işlevi olmasına başka bir örnek de, İstanbul’da görüştüğümüz bankacı kadınların mülakatlarında ortaya çıktı. “Güvenlik” diye adlandırdıkları, olası cinsel tacizlerden korunma meselesini, kadınlar için can yakıcı ve ciddi bir sorun olan iş hayatındaki cinsel tacizden korunma konusunda dinsel çerçevede dillendirilen bir mekanizma olarak düşünmek mümkün.

Dinimizde çalışmayı engelleyen bir durum yok. Koşullarımızın kadınlar için uygun olması gerekir. Ben kendi adıma konuşayım. Şubemize kadınlar da erkekler de geliyor. Ben bir bayan olarak hostes olmak istemem. Gece sabahlara kadar... Kadınlıkla ilgili bir durum. Güvenlik anlamında. Fıtratıma uygun olduğunu düşünmüyorum. (Gülben, Grup Mülakatı, Katılım Bankacıları, 7 Nisan 2010, Banka, İSTANBUL)

Bir başka odak grup tartışmasında, erkek grubuna, eşleri için nasıl bir işi uygun gördükleri sorulduğunda gene muhtemel tacizlerden korunma konusu gündeme geldi:

Kendisinin mutlu, üretken ve stressiz çalışabileceği iş uygun bir iş olacaktır. Başörtülü olduğu yerde diğer çalışanlar tarafından taciz edilmeyeceği, rahatsız edilmeyeceği yerler de uygun iş tanımına giriyordur. Mini etekli olduğu için de başörtülü olduğu için de kadınların taciz edilmeyeceği yerler iyi yerlerdir. (Alper, 28 Mart 2010, Odak Grup, ANKARA)

Kadınlar, başörtüsü sayesinde, sözlü cinsel tacizin göstergelerinden birisi olan müstehcen ve argo konuşmalardan korunduklarını da söylediler; bunu da, kadınların iş hayatında kendilerini ne kadar korumasız hissettiklerinin bir ifadesi olarak yorumlamak gerekir.

Lale: Sohbetlerde de öyle eğer argo olan bir şey varsa söylemekten çekiniyor[lar]. Müstehcen fıkralar anlatılmıyor. Bizde o noktada yararlı da oluyor.

Şükran: Benim işyerimde ekmek fabrikasında küfürlü çok konuşuluyormuş. Benim gelmemle birlikte küfür azaldı. Benim örtülü olmam terbiye seviyesini yükseltti.

Asiye: Çok ilginç oldu aslında. Benim örtündüğüm dönemde saçlarım çok uzundu. Sokağa çıktığımda bakışlardan yürüyemezdim. Bir gün içinde yediğim tüm laflardan kurtuldum. Bu kadar rahatladım yani. Şu anda türban altı kotlar filan farklı bir giyim şekli oluştu. Bu eleştiriliyor ve bu tür giyinenlere laf da atılıyor.

Rojin: Çalışma arkadaşlarımızın hepsi duyarlı. Biraz da Amerikan ofisi tarzında. İşyerinde sorun olmadı. İlk defa buraya geldiğimde otobüslerde taciz olmadım.

Şaziye: Bakışları kesen bir etkisi olduğu muhakkak. Başörtünüzle aslında siz “ben belli bir kimliğe sahibim” diyor ve bunu da daha altı çizilmiş şekilde gösteriyor[sunuz]. (Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Bu bölümde, meslek sahibi başörtülü kadınların iş ararken ve çalışırken hem kadın olmalarından, hem de başörtülü olmalarından kaynaklanan ayrımcı tutumlara karşı nasıl tavır aldıklarına, hangi mekanizmalarla kendilerini daha sağlam ve korunaklı bir biçimde iş piyasalarında konumlandırıdıklarına baktık. Hem, çalışmalarının veya çalışamama durumlarının kendi çevreleri ve aileleri tarafından nasıl değerlendirildiğini ele aldık, hem de çalışmanın kendileri için ne anlama geldiğinin izini sürdük

4. Bölüm

Beklentiler, Önyargılar ve Engeller: Aile İçinde Meslek Sahibi Başörtülü Kadın Olmak

Geleneksel ataerkil anlayış, başörtüsünün, kadının yerinin evi olduğunu kabul eden belli bir yaşam tarzını imlemekle birlikte, bundan önceki çalışmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da, başörtüsünün işaret ettiği dindar yaşam tarzlarının, kadınların iş hayatında var olmaları konusunda tek tip bir anlayışı içermediği ortaya çıktı. Görüştüğümüz bazı erkekler ve çalışmayan bazı meslek sahibi kadınlar, ötekilere kıyasla daha fazla geleneksel aile içi rollerden oluşan ataerkil bir modeli benimsemişlerdi. Onlar, kadının aile içindeki rolünü ve görevlerini tanımlayan geleneksel bakışı farklı dini yorumlarla bizimle paylaştılar. Öte yandan, görüştüğümüz bazı kadınlar da, meslek sahibi kadının kamusal alanda var olması konusunda –gene dini çerçevede olmakla birlikte– geleneksel anlayıştan çok daha uzak ve aile içinde daha eşitlikçi yaklaşımlar getirdiler. Burada altı çizilmesi gereken nokta, bütün başörtülü kadınların aile içi roller konusunda geleneksel çizgiyi benimsemedikleri. Bayramoğlu’nun (2006) araştırmasında da ortaya çıktığı gibi, başörtülü kadınlar kendi bireysel yaklaşımlarını geliştirmekte ve aile içi rollerin değişmesi konusunda dini referanslarla hayli etkin olmaktadır. Öte yandan, başörtüsü yasağı olmasaydı, başörtülü kadınların ve eşlerinin nasıl beklentiler ve tahayyüller içinde olacağını tahmin etmemiz de çok mümkün değil. Sosyal gerçeklik “başörtüsü yasağını” barındırıyor ve sosyal aktörler davranışlarını, beklentilerini ister istemez bu engeli göz önüne alarak oluşturuyorlar.

Bu bölümde, başörtülü kadınların geliştirdikleri bireysel tavır ve anlayışlar, aileleri, eşleri ve çocuklarıyla olan ilişkileri bağlamında ortaya konmaya çalışılacak.

4.1. AİLELERİN KIZLARININ BAŞÖRTÜSÜNE TEPKİSİ

4.1.1. “BİZİMKİLER ALGILAYAMADILAR”

Görüştüğümüz kadınların tamamına yakını, başörtüsü takma kararının kendilerine ait bir karar olduğunu, ne zaman takacaklarına da kendilerinin karar verdiğini anlattılar. Kamuoyundaki belli bir görüşün, başörtülü kadınların genellikle baba veya koca baskısıyla örtündüğü yolunda olmasına karşın, mülakatlarda bunun

tam tersi bir tablo ortaya çıktı: Görüştüğümüz kadınlar, başlarını örtmeye kendilerinin karar verdiklerini, özellikle zamanlamasını kendilerinin seçtiklerini, hatta ailelerinden aldıkları tepkinin en iyi ihtimalle “şaşıрма” olarak tanımlanabileceğini söylediler. Örneğin bir katılımcı, örtünme kararını duyan babasının önce çok şaşırdığını, iş bulma konusunda çektiği sıkıntıları görünce de neden başını açmadığını sorguladığını anlattı:

Babam çok fazla beni algılayamadı. Örtündükten sonra hayatımızın her döneminde her yaptığımıza “evet” dediği için ona hiçbir şey demedi. Ama iş bulma konusuna gelince o şu şekilde geliyor zaten, özel sektörden hiçbir zaman iş çıkmaz. Kendisi de Sanayi Bakanlığı’ndan kamu emeklisi zaten [...] O yüzden bi şekilde beni hâlâ devlette umut ediyor ve ben de bir türlü anlatamadım derdimi. O da bekliyor ki ben bir şekilde açayım, ama işte ben de bir şekilde dengelemeye çalışıyorum. Onun dışında zaten ben örtündükten sonra annem ve ikiz kardeşlerim de örtündü. Ama işte ablam da – tabii ki kendi düşüncesi herkesin – benim düşüncelerimi çok fazla kendi kafasında idrak edemiyor. Eğer gerçekten bunu istiyorsam, niye başını açmakta veya peruk takmakta bu kadar sıkıntı görüyorum, anlamıyor. (Sümeyye, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

4.1.2. “AİLEDE HERKES ÇALIŞMAMIZI BEKLİYOR ASLINDA”

Kadınların okuması aslında sadece kendilerini değil, ailelerini de ilgilendiren önemli bir karardır. Özellikle bir kız çocuğu okutmak, aileler açısından hem duygusal hem de mali olarak önemli bir yatırımdır. Kız çocuklarını zorunlu eğitimden sonra da okutmayı seçen aileler, geleneksellik ve dindarlık düzeyleri ne olursa olsun, bir yandan muhafazakâr kalıplardan uzaklaşmakta, öte yandan moderniteyle ilişkili bir dünyaya adım atmakta ve bu yönde umutlar beslemektedirler. Kız çocuklarının okuması, sadece kız çocuğu açısından değil, aile açısından da statünün yükselmesi ve gelir kaynağı ihtimaline işaret eder. Dolayısıyla, kızlarının başörtüsü yüzünden okuldan atılmaları söz konusu olduğunda aileler büyük hayal kırıklığı yaşamakta, kızlarına çok sert tepkiler gösterebilmektedirler:

Melis: Babam namaz kılan biri olmasına rağmen hışımla geldi ve başörtümü yırtmaya kalktı. Babam çiftçiydi ve yıllarca Almanya’da işçi olarak çalıştı. Benim çalışabilmem için başta ısrar ettiler ve çok üzüldüler, ama zamanla alıştırlar.

[...]

Hafize: Ortamda sohbet sırasında laf dönüyor ‘bu devirde kolay değil kazanmak, sen kazanmışsın, açıp girsene ne olur’ şeklinde. (Odak Grup 3, 27 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

4.1.3. “ÖRTÜNMEMİ HİÇ İSTEMEDİLER”

Aslında başörtülü kadınların aileleri genellikle kendileri de başörtülü olmakla birlikte, kızlarının başörtüsünü hayatlarının daha ileri bir döneminde, mesela evlendikten sonra takmalarını beklemektedirler. Geleneksel olarak genç bir kadından beklenen, evlendikten sonra, eğer kocası isterse ve ısrar ederse başını örtmesidir. Genç kadınların daha evlenmeden ve kendi kararlarıyla başlarını örtme kararları, üstelik bu nedenle ciddi bedeller ödemeye hazır olmaları, bazı aileleri çaresizlik içinde bıraktığından, kızlarını bu kararlarından vazgeçirmeye uğraşmaktadırlar:

Sevim: Ben ilk örtündüğüm gün babam asla istemedi, işten atılacağıma çok üzüldüler – hani o gün atılacağımı düşündüler de hani atılmadım üç yıl daha çalıştım daha sonra, o yüzden mesela hiç istemediler örtünmemi ve hatta vazgeçmem için çok uğraştılar ve hâlâ daha sürekli işte bunu için mi okudun, bunun için mi şey yaptın diye...

Kezban: Babam da bana şey diyor, okudun işte mühendis oldun çok kültürlüsün sen aşırı kültürlü bir haldesin... Tabii destekliyorlar ama hâlâ annem – bak kızım hani çok zor okudun çok emek verdin – gerçekten zor okuduk, ben beş sene okudum, annem hâlâ tabii hani keşke çalışabilsen karşılığını alabilsen diyor. (Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Görüşmecilerin çoğunun ailesi örtünmelerini bir ölçüde bekledikleri halde, öte yandan, bazı aileler kızlarının örtünmesine en baştan karşı çıkmaktadırlar. “Araplar gibi” giyindiği için babası tarafından suçlanan bir başka genç kadın, “ilk mücadeleyi aileme karşı verdim” derken, bu baskıdan eşinin yardımıyla kurtulduğunu anlatıyor. Neden başını açıp öğretmen olarak çalışmadığını sorgulayan babasına, sonunda “kocam müsaade etmiyor” deyince konu kapanmış:

Benim ailem örtünmeme karşıydı. Ben üniversiteyi kazanmadan önce kapandım. Kapanmasaydım, İngilizce öğretmenliğini tercih ederdim. Kapandıktan sonra Arapça öğretmenliğini seçtim, bölüme üçüncülükle girdim. Bana ilk söylenen şey babam tarafından: “Araplar gibi giyindiğin yetmiyor, bir de onlar gibi mi konuşacaksın?” Bu süreci yaşadık ama direndim. İlk mücadeleyi aileme verdim. Sonunda kabullendiler. Eşim de tabii – benim gibi düşünen bir insanla evlendiğinden – kayın pederim imam – o da ayrı bir süreç oldu. İmam geliyor istiyor, bir sürü olaylar yaşandı. Sonra ben öğretmenliğe başladığımda atıldığım süreçleri tamamen duyuyor. “Ben seni boşuna mı okuttum” [diyor babam]. Eşim “hayır” diyor “sen ne istiyorsan, ne karar verirsen arkadayım” diyor. O zaman insanın içinde fırtınalar kopuyor. Hesap edip beş yıllık parayı [babanın] önüne koyası geliyor insanın. Sonra baktık ki işin içinden çıkamıyoruz, eşim “ben onun çalışmasını istemiyorum” dedi, yoksa aileme aram bozulacaktı. Eşim kurtardı beni. Bu sefer “damat çalışmasını istemiyor” dendi ve konu kapandı. (Selma, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Babalar, başlarını açmak konusunda, yine geleneksel söylemler kullanarak kızlarını ikna etmeye çalışmışlar. Bu süreçte başlarını açmayı seçenleri kendi kızlarına örnek göstermeye çalışmışlar:

İlk zamanlar bir de o insanların şeyiyle hemen vazgeçip başını açanlar oldu. Mesela kaç tane sınava hocalarımız bizi “bak herkes açmış, bir sen kalmışsın, seninle mi uğraşacağım” deyip almadı. Ya da babam bana örnek verirken “müftünün kızı da açtı başını, sen mi açmayacaksın” dedi. Bu tür şeylerle de çok karşılaştık yani. (Ferzan, Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

4.1.4. “AİLEM DESTEK OLDU AMA DOĞRUSU ÇALIŞMAMI, EMEĞİMİN KARŞILIĞINI ALMAMI İSTİYORLAR”

En dindar, kızlarının başını örtmesini en fazla destekleyen aileler dahi, kızlarının eğitim ve çalışma hayatından mahrum kalmasını içlerine sindiremeyerek, kızlarını başlarını açmaya yönlendirmeye çalışmışlar:

Duygu: Benim ailem imam hatipliydi zaten, ortaokulda imam hatibe göndermesinden de bellidir zaten, bir şekilde benim başörtülü olmamı desteklediler, üniversiteye gittim, üniversitedeyken işte uzaklaştırma almayayım, falan, ama olması gereken buysa, yine bana bıraktılar, ilahiyata geçtim yine aynı şekilde. Ama şimdi üniversiteyi bitirdim ve çalışmak istiyorum tabii ki ve bunu da ortaya koyacak bir ortam arıyorum. Ailem de benim çalışmamı – mesela ben şu an devlette çalışsam bile, bir şekilde sınava girerek, başımı açarak girerek çalışsam bile onlar bunu da destekleyebilecek durumdalar.

Sevim: Aileler neden bir kere bizim yanımızda, bir kere biz o emekleri verirken onlar yanımdaydı bir kere her şeyden önce maddi destek oldular manevi destek oldular [...] bu az bir şey değil azımsanacak birşey değil, onlar da istiyor ki hem onlar emek verdi hem biz emek verdik, bunlar bu emeklerin karşılığını alsınlar, biz de istiyoruz, biz bir şey aldık dolduk, biz de bunu yansıtalım, bir başkasına verebilelim üretebilelim, mutluluk ancak bu şekilde, bu şekilde ancak ben düşünüyorum... (Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Aynı şekilde, görüştüğümüz bir eczacı kadın, ailenin ilk kızı olarak Malatya’dan Ankara’ya okumaya gönderildiğinde okulda başını açması gerekince, başını açmak yerine Malatya’ya geri döndüğünü ve bunun üzerine ailesinin tepkisiyle karşılaştığını belirtti. Annesinin ve akrabalarının da kendisi gibi başı kapalı olmasına rağmen, babasının okulunu bırakmaması ve Ankara’ya dönmesi için baskı yaptığını anlattı:

Üniversiteye “örtünüp okurum” diye düşünerek gelmiştim. Doğulu’yum, Malatyalı’yım. O dönemde o çevrede genelde kız okutmak çok cazip görünmeyen bir şey. Ve “niye okuyor” gibi tepkiler verdi çevre. Babam “kızım okuyorsa okusun” dedi. Okulu kazanıp geldikten sonra üçüncü yılda başörtüsü sıkıntısı çıkınca, okula alınmadım ve okulu bırakıp döndüm. O “neden okula gidecek” diyen insanlar bu sefer “deli mi? niye okulu bıraktı? neden geri döndü” gibisinden sorular sordular. Babam o kadar özgür düşünen bir insanken onlardan etkilenerek o da “kızım git” diye baskı yapmaya başladı, “ne yapacaksın? sistem böyle” gibisinden. Destek verdiler. (Leyla, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

4.1.5. “ÇALIŞMADIĞIMIZ İÇİN AİLE İÇİNDE DE FAZLA CİDDİYE ALINMIYORUZ”

Bir önceki bölümde de tartışıldığı gibi, kadınlar ev dışında mesleklerinde çalışmadıkları zaman aile içinde de hem anne babaları, hem de öteki kadınlar tarafından fazla ciddiye alınmadıklarını anlattılar. Başörtülü bir kız çocuğunun sınavı kazandığı halde üniversiteye devam edememesi, ya da mezun olduğu halde başörtüsü yasağı nedeni ile çalışmaması, hem aile açısından, hem de kadın açısından çok önemli bir problemdir. Uzman meslek sahibi olmak, sadece kadının kendisine değil, ailesine de statü ve gelir kazandıracağı için, başörtüsü yüzünden bu olanaktan mahrum kalmak aileler tarafından da tepkiyle karşılanabilmektedir. Çalışma hayatının bir kadına sadece para değil, statü de kazandırdığını, hatta bu statünün aile içindeki statüyü de etkilediğini bir başka çalışmada ortaya koymuştuk (Cindoğlu ve Muradoğlu, 1996). Bu çalışmada da aynı bulguyla karşılaştık.

Elfida: Ailede de fark ediyor. “Ha sizin okumuşluğunuz ha bizim okumamışlığımız” lafını çok duyduk biz.

Melis: Çalışmadığınız için küçümseyici bir tavırla karşılaşıyorsunuz.

Elfida: eşimin gözünde bile yerimiz biraz farklı olur. Kişiden kişiye değişir bu ama eşlerimiz bizi ne kadar bu halimizle de benimsese, her zaman arkamızda dahi olsa bence bir derece fark eder. Farklı bir bakış açısı oluyor çalışan kadınlar evde oturup çocuklarıyla ilgilenen kadın arasında.

Elif: Bence kendine güven duygusu artardı çalışan kadınlar olsaydık. Mesela ben şu anda belli şeyleri çocuklarıma fen konusunda bile çocuğuma anlatamıyorum. Çocuklar bıkıyorlar, “sen nasıl/neden biliyorsun” diyorlar bize, ‘keşke bilmesen’. Arkadaşları da diyor ki ‘annen bunları biliyor, hem de evde, ne güzel’. İnsanın kendini daha mutlu hissetmesi için...

Fehime: Eşimle bazen bu konularda konuştuğumuz zamanlar oldu, ben kendimi kullanamamaktan, kapasitemi kullanamamaktan endişe duyarım. Çocuklarım üst üste olduğu için eve kapandığım zamanlar oldu benim, ama o zaman da komşularıma yardımcı olmaya çalışıyordum, çocuklarına ders falan çalıştırıyordum. Mutlu olsam, pasta börek muhabbeti yapmaktan mutlu olsam da yapsam; ama olmuyorum, ona bana yetmiyor. Oğlum 1. sınıftayken oğlumun arkadaşlarına ders çalıştırmaya çok gittim. Annesinin eğitim seviyesi düşüktü, diğerinin de annesi üveydi. Eşim bana “hanım sen eğer o zamandan beri çalışıyor olsaydın şu an yüksek yerde olabilirdin; ama sen bunu Allah için terk ettin, bil ki cennetteki makamın benimkinden farklı olacak. Çünkü vazgeçtiğin şeyler çok fazla’ diye beni teselli etmiştir. Cennetteki makamı düşünerek yaşıyoruz. (Odak Grup 1, 27 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Üniversite mezunu kadınların kamusal alana katılmasındaki güçlükler, özel alandaki ilişkilerini de etkilemektedir. Yukarıdaki tartışmada ortaya çıktığı gibi, çalışan kadın olsalar özgüvenlerinin yükseleceğini, başkalarına yardımcı olmanın kendi değerlerini arttırdığını düşünmektedirler. Aynı zamanda, aşağıdaki alıntıda görül-

düğü gibi, iş hayatına katılmalarının eşlerinin gözündeki değerlerini arttırdığını söyleyebilmektedirler.

Ben çalışmadığım zaman eşimden aynı saygıyı görmüyorum. (Dürdane, Odak Grup, 7 Mayıs 2010, Mevlevi Sofrası, KONYA)

Üniversite mezunu kadınlar, başörtüsü yasağından dolayı çalışma hayatından vazgeçtikleri zaman aile içinde hafife alındıklarını, hatta kendileriyle alay edildiğini, çünkü meslek sahibi bir kadının çalışmamasının akıl almadığını söylediler:

Uzun yıllar muhasebecilik yaptım. Devlet muhasebesi üzerinde de uzun süre çalıştım [başörtüsünden dolayı ilişğim kesildi] ama [artık] birikimlerimi kullanmıyorum [hukuk mezunu]. Babam da benimle dalga geçiyor, “çocukların avukatı” diyor. İnsanlar sizin mesleğinizi yapamamanızı bile tiye alıyor. Bakanlıkta çalışırken rahatlıkla başka fırsatları kullanabiliyordum. Ben inandığım için kapandım ama bundan da vazgeçmek istemedim. (Sevim, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

4.2. ANNELİK

Annelik, toplumsal cinsiyet rolleri arasında hem geleneksel, hem de modern toplumlarda en fazla kabul gören ve kadınlar tarafından en fazla içselleştirilen, sosyal olarak kurgulanan ve farklı sosyal, siyasal ortamlarda farklı biçimlerde üretilen bir toplumsal cinsiyet rolüdür. Ayrıca, öznel olarak bakıldığında da, annelik rolü her toplumda kadına sosyal statü getiren, dolayısıyla kadınların çok önemsedikleri ve içselleştirdikleri bir toplumsal cinsiyet rolüdür. Görüştüğümüz kadınların da, en fazla önem verdikleri, hem dinsel hem de seküler referanslarla altını çizdikleri toplumsal cinsiyet rolü, annelik rolüydü. Konuştuğumuz kadınların çoğu, çocuk sahibi olduktan sonra en azından bir süre çalışmamayı, evde oturmayı normal görmekte, ama çocuklar okula başladıktan sonra evde oturmayı anlamsız buluyorlardı.

Gerek hiç çalışmayan, gerekse çocuk sahibi olduktan sonra çalışmaya birkaç yıl ara vererek ücretli işlerinden uzak kalan kadınlar, en azından haftada birkaç gün kendi siyasi ve sosyal ilgileri doğrultusunda bir ya da birkaç STK’da aktif olarak çalıştıklarını anlattılar.

4.2.1. DÜŞLER: KIZ ÇOCUKLARI İÇİN NELER DÜŞLENİYOR?

Görüştüğümüz kadınlara, yaşadıkları sıkıntıları düşündüklerinde kendi kızları için nasıl bir gelecek düşlediklerini sorduğumuzda aldığımız yanıtlar, meslek sahibi başörtülü kadınların kimliklerinde başörtüsünün ne kadar merkezi bir yeri olduğuna işaret ediyordu:

Yani bu sistemle, devletle çocuğun yaşamış olduğu o ikiliği biraz daha onun üzerinden alıp ona destek olmak açısından daha etkin davranırım diye düşünüyorum;

çünkü ben üniversiteye geldiğimde, evet, annemin desteği vardı; ama babam üniversitelerde başörtüsü sorunu olduğu için başörtümü açabileceğimi düşünüyordu. Ama açmayacağımı söylediğim halde böyle diyordu ve babamla ters düşerek geldim ben. Sonrasında düzeldi; ama arkada o desteği bulamamak çok zor oluyor. O yüzden bu ikiliklerde çocuğuma destek olarak okumasını ve meslek sahibi olmasını isterim. (Melike, Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Dindar bir ailede büyüyen bir başka katılımcı da, babasının bu süreçte kendisini neden desteklemediğini, ancak kendisi de anne olduktan sonra anlayabildiğini söyledi.

Ferzan: Aslında bir kızımın olmasını hiç istemiyordum; çünkü ben başörtüsünden çok çektim, çok yoruldum ve ailemi hiç yanımda göremedim. O beni çok yordu. Babamla ben arkadaş gibiydik. Babamın bana sırtını dönmesi bana çok koydu. Ben yıllarca ailemle görüşmedim başörtüsü yüzünden. Diyaloğumuz kopma derecesine geldi, dayak bile yedim. Eve gitmediğim günler çok oldu, para almadım üniversite hayatım boyunca, kendi ayaklarımın üzerinde durdum, “madem siz benim inancıma, başörtüme karışıyorsunuz” deyip... Anlam veremiyordum. Babam benim örtünmemi en çok isteyen insandı, en çok destekleyen insandı. Kendisi de ilkokuldan beri namaz kılan bir insan “Bana nasıl başını aç diyorsun?” diyordum, anlamıyordum. Şimdi az buçuk anlıyorum kendi evladım olunca [gülüyor]. Şu anda ilişkimiz çok iyi, iyileşti zaten sonradan. Kızımı da asla yalnız bırakmam bu konuda. Ben en çok kızımın bana “ben başımı açarak okuyacağım” [demesinden] korkuyorum. Bununla sınav edilmekten korkuyorum. İnşallah öyle bir şey olmaz.

D.C.: Öyle olsa yalnız bırakır mısın?

Ferzan: Ondan çok korkuyorum, çok kararsızım...Yalnız bırakmam tabii ki de öyle bir şey olmasını istemiyorum. Yakın birçok arkadaşım var, çocuğunun başörtülü okumasını temin etmek için bütün varını yoğunu oraya harcayan. Elinde avucunda hiçbir şeyi yok; ama kaç milyon veriyor çocuğunu yurt dışında okutmak için. Elimden gelen her şeyi yaparım okuması için. (Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Başörtülü kadınlar bir yandan kendilerinden sonra gelen nesillere örnek olarak gösterilirken, başörtüsünden dolayı hak ettikleri yere gelememeleri de aileleri tarafından yüzlerine vurulmaktadır:

D.C.: Peki, sizden sonra gelen genç kızlar için rol modelsiniz aslında. Sizden sonra gelen, okuyan kızlar var mı ailelerinizde?

Ferzan: Beni örnek olarak gösteriyorlar mesela.

D.C.: Evet, “bak ablan okudu, ekmeğini eline aldı” gibi.

Melike: Ama daha da çok “bak eğer başörtüsü olmasaydı çok daha iyi yerlere gelebilirdi” olarak bahsediyorlar. “Kendini harcadı” gözüyle bakıyorlar. (Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Ailelerinden gelen bu baskının şiddeti, bazen de genç kadınları, istedikleri halde başlarını örtme kararını ertelemeye yönlendiriyor:

Müjde: Evet, ama ben üniversitede ya da lisede ya da daha öncesinde örtülü değildim. Ben 2006 yılından beri örtülüym. Hatta bunu *mail*'de özellikle belirtmiştim. Benim aslında küçük yaşta aileme karşı bir isteğim olmuştu; ama ailem kariyer, eğitim gerekçeleriyle bunu kabul etmemişti. Ben de tamam dedim.

D.C.: Anneniz açık mıdır?

Müjde: Annem örtülü; ama işte üniversitede okuyacağım, kariyerim olacak, çalışacağım gibi bir şey beklemiyorlardı, öyle bir istekleri yoktu. Bazı aileler isterler ya. Çevremdeki insanlarda görüyorum. (Bireysel Mülakat, 9 Nisan 2010, İSTANBUL)

Mülakatlarda, bazı annelerin de kızlarının çalışmalarını yürekten destekledikleri de konuşuldu. Bu konuda görüş bildiren bazı kadınlar, annelerinin de kızlarının başlarını örtmelerini ötelemelerini, hem eğitim, hem de meslek hayatlarını engellememelerini arzu ettiklerini söylediler.

D.C.: Anneleriniz çalışıyor muydu?

Halime: Hayır.

Sema: Hayır.

D.C.: Ama buna rağmen sizin çalışmanızı destekliyorlar?

Sema: Evet, çünkü bence kendi yaşamlarında bunun eksikliğini gördükleri için çalışan bir insanın hayata bakışı, kendine güveni, başarı anlamında hissettiği mutluluk tabii ki daha farklı. Bunu gördükleri için “çocuklarımız da eğitimlerini aldıkları için gereğini yerine getirsinler” diye bir mantıkları var diye düşünüyorum. (TV Kanalı Mülakatı, 6 Nisan 2010, TV Kanalı İstanbul Bürosu, İSTANBUL)

Şaziye: Annem, babam açısından göreve başlarken böyle şeyler gündeme geldi. Annemler örtülü olmamı isterlerdi. Ama çalışmak için baş açılır anlayışına sahiplerdi.

Rojin: Ailem de başörtü yasağı kötü ama yine de okumalısın dediler. Sonuçta benim ailem daha geleneksel bir aile. Biz homojen bir aile değiliz. Bizde sol daha baskındır. Sen bu kadar süre okudun dediler, seni üniversitede görmek isteriz peruk taksan ne olur dediler. En azından bak çözüm böyle bir şey dediler. (Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, İSTANBUL)

4.2.2. “KIZIM İÇİN NASIL BİR HAYAT DÜŞÜNÜYORUM: OKUYACAK VE MECBUR O DA KATLANACAK”

Bir kadın, kendisi için isteyebileceği en iyi hayat koşullarını dile getirmekte çeşitli sosyal ve bireysel nedenlerle zorlanabilir. Oysa çocuğu üzerinden bu hayaller çok daha kolay dillendirilmektedir. Bu araştırmanın hem mülakat, hem de odak grup ve grup mülakatları süreçlerinde sorduğumuz son soru, “başörtüsü takmanızdan ötürü yaşadığınız ve gözlemlediğiniz bütün sıkıntıların bilincinde olarak, kendi kızınızın ilerde başını örtmesi ve okuyup meslek sahibi olması konusunda ne düşünüyorsunuz” sorusu oldu. Bu soruya verilen yanıtları birkaç kategoride toplamak mümkün.

Birincisi, okuma ve başını örtme nedeniyle engelle karşılaşma söz konusu olduğunda, gruplardaki katılımcıların çoğunluğu kızlarının okumasını istediklerini belirttiler. Okumaktan vazgeçmek söz konusu olamazdı. Ancak, başörtüsü de aynı şekilde vazgeçilmez bir unsur olarak düşünülüyordu.

Kızım 17 yaşında ve başı açık. Üniversiteye gideceği âna kadar kapaması için tavsiyede bulunmuyorum. Kariyer ya da iş hayatında daha başarılı olsun diye başı açık olsun diye düşünmem. Ya burası olmaz başkası olur. İlla da kariyer yapacağım diye başı açık kalsın istemem. (Gülbahar, Grup Mülakatı, Katılım Bankacıları, 7 Nisan 2010, Banka, İSTANBUL)

İkincisi, kızlarının okula gideceği dönemde koşulların daha elverişli olacağı konusunda umutlu olmaya çalışan kadınlar, yasağın hâlâ sürmesi ve o zamanki koşullarının elvermesi halinde, kızlarını yurtdışında okutmayı seçeceklerini belirttiler (Aynı görüş, erkeklerle yaptığımız odak grup çalışmalarında da ifade edildi):

Şenay: Ben şöyle hissediyorum, umarım gelecekte bütün bu sorunlar halledilir, başörtülü başörtüsüz, Kürt-Türk bütün bu ayrışmalar çözülür. Ama ben isterim ki kızım da benim bu çektiğim sıkıntıları çeksin, kamçılansın, daha çok hayata topluma adapte olmaya çalışsın yani içindeki yanan ateş alevlensin, gittikçe büyüsün ve topluma karşı, yurdumuza karşı verimli bir birey olmak için alevlensin tutuşturulsun istiyorum.

Sevim: Ben şimdi – orta birinci sınıfta bir kızım var, herhalde bu soruyu daha yakın planda yaşayacak olan bir kimseyim, yani şu an için de öyle, ben annem-babanın çocukları yani çok özgür bırakmasının doğru olduğunu düşünmüyorum çünkü – bunu açacağım – Allah niye bir ailede bir çocuğun doğmasını istiyor, onu bir şekilde eğitsin yetiştirsın yönlendirsın, değil mi? Biz hayvanlardan farklı olarak – onlar sadece belli ihtiyaçları bitince çocuklarından ayrılıyor gidiyor – bizim için öyle değil, insanoğlu için sonuna kadar – tecrübelerinden birikimlerinden sonuna kadar evlatlarını faydalandırmak, belli donanımlara sahip olmasını, belli kalitede olmasını – değil mi? İlerde mutlu olabileceği, yaşayabileceği hayatın altyapı[sını] oluşturmak için. Şimdi benim kızımın – ben kızımın her yönden

donanımlı bir çocuk olmasını istiyorum. O yüzden de işte eğitimini en güzel şekilde almasını istiyorum. Ben – yurtdışında okumasını düşünüyoruz kızımın eşimle, yani Viyana olur, Amerika olabilir, benim kardeşim Amerika’da öğretim görevlisi önemli bir üniversitede, orda da gayet rahat o konuda. Ben kızımın hani benim aksine yaşadığım sıkıntıları [yaşamalarını] arzu etmiyorum – neden – bunu yaşamalarını istemiyorum, çünkü ezilmek, kötü bakışlara hedef olmak, rencide olmak– yani seçiminin bu olmasından vazgeçmesini istemiyorum.

[...]

Hülya: Ben kızımın sıkıntı çekmesini istemiyorum derken tabii ki onun bunun bilincinde olmasını istiyorum, ama aşağılanmayı yaşamasin. Yoksa benim kızım annesinin hukuk fakültesi mezunu olup da neden çalışmadığının, niye kendisinin Türkiye’de okuyamayacağının farkında. Yoksa o bilinçle onu eğer yurtdışında okutabilirsek okutacağımızın farkında.

Nadide: Eğitim dönemindeki sıkıntıları bire bir yaşamadım, bana hatta okulda yurtdışında namaz kılacak yer bile ayarlanmıştı, dolayısıyla şimdiden düşünmeye başladım yani, eğer kızım olursa ne yaparım, ne ederim... Ve ben istiyorum ki Türkiye’de okusun – ama neden biz – yani durum böyle ama o zaman... Okumamak bir çözüm değil.

Duygu: Kesinlikle okuturum, yani yurtdışına gönderecek durum olmasa bile okuturum, ister başı açık ister kapalı, kesinlikle, böyle değişecek bu durum değişecekse eğer.

Hülya: Ben nasıl başörtülü devam etmek istiyorsam çocuğum için de aynısını isterim, mesela üniversite sınavı – ben sekiz senede bitirdim lisansı – olmu-yorsa da yurtdışına gidebilir.

Hülya: Meslek sahibi yapmıyor, ama yetiştiriyor bir insan olarak. Beş yaşında bir kızım var. Umarım on sekizine gelene kadar bütün bu problemler çözülmüş olur. Tabii ki şu an on sekiz olsaydı okumasını isterdim ama başı açık okumasını istemezdim. İnşallah paramız olur da yurtdışına göndeririz yani kesinlikle önünü tıkamak istemem. (Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Yukarıdaki grup tartışmasında da ortaya çıktığı gibi, başörtülü kadınlar kız çocuklarının mutlaka okumasını, ama başını da örtmesini istiyorlar. Özellikle kızları küçük olanlar, kızları büyüdüğünde başörtüsü yasağının kalkacağını varsayarken, kızları ortaokul ve lise çağında olanlar daha gerçekçi olarak, “gerekirse yurt dışında okutmak için tüm olanaklarımızı zorlarım” diyerek, eğitim sürecinde başörtüsü yasağını aşabileceklerini varsayıyorlardı.

Öte yandan, bu konuya ilişkin baskıyı ve endişeyi kızların hâlihazırda yaşadığını da paylaşılan bir katılımcı, kızının kendi bulduğu çözümü şöyle aktardı:

Leyla: ... benim de bir kız çocuğum var, ortaokul bire gidiyor. Bizim yaşadıklarımızı bildiğinde “Acaba okursam hangi bölümü tercih etsem? Çalışabilecek

miyim? Örtünebilecek miyim” gibi sorular soruyor. Bunlar aslında hiç yaşanmaması gereken şeyler ama çocuklarımız bunları yaşıyor.

Selma: Zekiye Hanım’ın dediği gibi rol model olarak bizi görüyorlar. Anne ve kız çocuğu için sonunda geçen çok ilginç bir cümle kurdu. Ben sorunu buldum, başörtülü yapılabilecek tek meslek yazarlık, ben yazar olmaya karar verdim

[...]

Ceydanur: Kızımın ilerde kendi hakkını savunan Müslüman bir kadın olması için babasıyla birlikte yaşamasını sağlayacak şekilde büyüttük. Biz ailesi olarak ona “bak kızım, sen artık sevabı günahı olan bir ergensin, biz sana tavsiyemizi verdik” dedik. Bence bir Müslüman’a düşen neyse onu yapacak. Kızım örtünsün. Okumak için başka çare bulsun. Şu an mesela düşünüyor: “Anne, Viyana’da [örtülü] okunabiliyormuş” [diyor]. Bir çare bulmaya çalışacak. Dünya bir cennet değil, biz cennete gitmenin yolunu bulmaya çalışıyoruz. Kapatsın ve mücadele ederek okusun. Ya da hayatta genel olarak mücadele etsin. Biz onu böyle yetiştirmeye çalıştık, boşuna böyle uğraşmadık.

Filiz: Benim kızım 6. sınıfta örtündü ve şimdi 8. sınıfa gidiyor. Benim yaşadığım süreçleri yaşayacak. Okul hayatım boyunca başımı açmadım ve o[nun] da açmamasını diliyorum. Gerekirse yurtdışında okur. Ortamların sıkıntılarını bildiğim için kızım rahat etsin diye onu koleje verdim. O şekilde devam edebilecek. Ama hep de bir ümidim var, belki sıra ona gelene kadar bir şeyler değişir diye. Benim dönemimde öyle bir dönem vardı, Refah Partisi döneminde. Gönül ister ki kızım üniversiteye gitmeye başlayana kadar ortam biraz rahatlasa ama işte elimizden geleni yapacağız.

[...]

Zekiye: Benim iki kızım var ve ikisi de örtülü değil. Onlar belirli çelişkileri yaşıyorlar. Şu anki düşünceleri üniversite sonrasında örtünmek ama bu arada şunu da konuşuyoruz çocuklarla tabii: Din demek başörtüsü demek değil. İnsanın güzel donanımlara sahip olması gerekiyor. Siz hayatınızda onu yerleştirdiğiniz zaman kolaylıklar gelecektir diyoruz.

[...]

Selma: Umarım kızım da bana benzer de geç ergen olur diyorum. Benim kızım 5. sınıfta. Arkadaşlarımın dediği gibi örtünmesini istiyorum. Şimdi bir şeylerin söylenmesi için çok erken diyorum. O gün geldiğinde düşünüp karar vereceğiz diye düşünüyorum.

[...]

Zekiye: Tereddütler de yaşıyorlar tabii. Mesela “örtmesem mi örtmesem mi? Allah beni ne kadar sever?” diyorlar. Kendi içlerinde tereddütler yaşıyorlar ama tabii belli bir yaşa geldiklerinde bir karar oturtacaklardır. (Odak Grup, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

4.2.3. “ÖRTÜLÜ ÇALIŞABİLECEĞİ BİR MESLEK SEÇMESİNİ İSTERİM”

Kızları ile ilgili hayalleri, umutları sorulduğunda katılımcıların tamamı kızlarının okumasını ve meslek sahibi olmasını çok istediklerini belirttiler. Ancak, başörtüsünün hala bir engel olarak kalabileceği hatırlatıldığında, örtülü olarak çalışabilecekleri bir meslek seçmesini isteyeceklerini söylediler.

Pelin: Ben de kızımın okumasını, çalışmasını isterim. Zaten kendisi de şu an onun bilincinde. Etrafımızda ev hanımlarına bakıyor, bana bakıyor... “Ben ev hanımı olmam, ben de çalışan senin gibi bir bayan olacağım” diyor. Başını örtmesi konusunda da o doğrultuda yetiştiririm, ama zorlamam. Dini eğitimi veririm, ama ört diye zorlamam.

Zehra: Ben de öyle, başını örtmesini de çalışmasını da isterim. Bir de gelecekte inşallah daha iyi olacak. Öyle bir umudum var. Bizler daha önce başörtülülere göre daha iyi durumdayız şimdi.

Hafize: Örtülü okuyabileceği ve çalışabileceği bir meslek edinmesini de isterim. (Odak Grup, 7 Mayıs 2010, Mevlevi Sofrası, KONYA)

4.3. DİNDAR BİR AİLE İÇİNDE KADININ VE ERKEĞİN SORUMLULUKLARI

Saha sırasında yapılan görüşmeler ve odak grup toplantılarında dindar bir aile yapısı içinde erkeğe liderlik ve ev yönetimi görevi ile birlikte aileyi geçindirme sorumluluğu verildiği kutsal referanslarla ayrıntılı biçimlerde tartışıldı.

4.3.1. “ERKEK EVİ GEÇİNDİRMEKLE SORUMLUDUR”

Görüştiğimiz kadınlar, erkeğin aile içindeki sorumluluklarını tartışırken, ev dışında çalışma noktasında kadın ile erkek arasındaki en önemli farkın, erkeğin evi geçindirme sorumluluğu olduğunu söylediler.

Yani ailenin içinde yükümlülüğü olan kişi erkek, yani ben böyle biliyorum, benim böyle bir sorumluluğum yok, yani mesela böyle bir sorumluluk yüklenmiş olsaydı mesela kadına da, o zaman daha farklı bakardım olaya, yani ben şimdi çalışmak istiyorum ama bu bir yükümlülük değil, bana ait bir görev değil, eşimin görevi mesela bu. (Sevim, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Ev geçindirmenin erkekler için dindarlıklarına dayalı temel bir görev olduğu görüşü tekrar tekrar karşımıza çıktı:

Dini açıdan baktığınızda aileyi geçindirme sorumluluğu kadının üzerinde değil. Kadının evlilikte aslında çocuğa bakma ve emzirme sorumluluğu bile yok. Dindarlığının getirdiği bir sorumluluğu yok gibi, sadece evliliği yürütmek (Melike, Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL).

Kadınlar uzun uzun erkeğe verilen bu görevin öneminden ve ağır sorumluluğundan söz ettiler. Ancak bu durumun, kendi çalışmaları önünde bir engel olmadığının da altını çizdiler:

Arkadaşım “kavvam” dediği gibi – kavvamlık görevi erkeğe verilmiştir. Erkek evin ekonomik anlamda idarecisidir. Ama tabii ki benim bir kimliğim var ve ben evimde eğer bir şeyler üretebiliyorsam bunu kullanmak isterim (Kevser, Odak Grup, 8 Nisan 2010, İSTANBUL)

Hatta ev işlerinde kadınlara yardım etmeleri konusunda erkeklerin önünde hiçbir engel olmadığını, aksine Peygamberin hayatından örneklerle erkeklerin ev işi yapip çocuklarına bakabileceklerini anlattılar:

Ferzan: Erkek nelerle mesuldür. Ailesinin geçimini sağlamakla mesuldür, bunun yanında eve de yardım eder. Çocuğuna da bakar, ev işi de yapar; çünkü bizim Peygamberimiz de yapmış.

D.C.: Tamam, senin hayatında bu kavvamlık mekanizması hangi açılardan görünüyor?

Ferzan: Ben evin geçimini sağlamak zorunda değilim, evin geçimini eşim sağlamak zorunda.

D.C.: Ama sen de çalışıyorsun...

Ferzan: Ben de çalışıyorum.

D.C.: Sizin durumunuzda liderlik rolünü hangi açılardan gerçekleştiriyorsunuz?

Ferzan: Gerçekleşmesi gerekmiyor açıkçası, ortak karar veriyoruz.

D.C.: Kavvam liderlik demek değil mi?

Kevser: Bu – hani erkeğin daha akılcı düşünmesi vardır. Daha akılcı bakar olaylara, yaradılış olarak, fitrat olarak. Bu bayanların mantıksız olduğu, akılsız olduğu anlamına gelmez.

Ferzan: Ben buna katılmıyorum. Bu geleneksel bir şey.

Kevser: Kadınlar arasında biraz daha duygusal bakma var olaylara. Kavvamlığın da zaten buna bağlı olarak gelişen bir şey olduğunu kabul ediyorum. Neden? İşte bir konu hakkında, ev için alınacak bir karardır bu. Bu kararı alma konusunda erkek daha akılcı düşüncelerini ortaya koyarken bayan daha duygusal olandır. (Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Kayyumluk-kavvamlık sorumluluğunun sadece yönetim hakkı olduğunu ve kadınların da bu süreçte rollerinin olması gerektiğini anlattılar. Ayrıca, kendi kazançları konusunda erkeklere hesap vermek durumunda olmadıklarını belirttiler:

Ferzan: Kayyum, mal varlığını yönetmektir. Bir ekonomik mülkü yönetmektir. Alacak verecek bir şeydir, ama bu eşin kararı olmadan yapılacak bir şey değildir. Eşin malı kendi malıdır, erkek buna karışamaz. İslam’da bu böyledir; ama o

kendi kazancını bana danışarak harcamak zorundadır; çünkü benim onda hakkım vardır.

Ferzan: Şimdi benim zaten kendi tasarruf etme hakkım vardır. Ama eşimin kendi malı üzerinde tasarruf etme hakkı yoktur. Zaten bana sormak zorunda; çünkü benim orada nafakam var. Onun kayyumluğu nedir? Ailenin geçimini sağlamaktır. Mesela erkeğin evine girmesini istemediği kişiyi bir kadın eve almayacak.

D.C.: Anladım, sosyal hayatın müzakeresinde kayyumluk işe yarıyor.

Fatmagül: Ama bir de mesela şöyle bir durum vardır: Sen eşinin malından eşine sormadan aile içi harcamaların dışında harcama yapamazsın. Parayı mesela anneme ona sormadan veremem.

Melike: “Eşine sormadan dışarıya para veremezsin.” Böyle bir dini hüküm var mı? Böyle bir şey yok. Buradaki sorumluluk, dinin yüklediği sadece sorumluluk. Ekonomik olarak erkek o aileye bakmak zorunda. Ama kadın da kalkıp da “benim de dini bir sorumluluğum var” deyip kalkıp aileye bakmakla yükümlü değil. Kadının erkek üzerindeki hakkıdır bu. Ama bu ekonomik sorumluluk erkeğe bir hâkimiyet veriyor mu? Böyle bir dini şey yok. Ama genel olarak iktidar ilişkilerinde, toplumdaki bir sürü ilişkide olduğu gibi ekonomik olarak ailenin geçimini sağlamak erkeği güçlendirir mi? Güçlendirir. Ama bunun dini bir yaptırımı var mı? Yok, böyle bir şey yok. Yani dindar ya da Müslüman ailelerde erkeğin hâkim pozisyonda bulunuyor olmasının sebebi dini değil. Bu sadece ona Allah tarafından yüklenmiş bir sorumluluk. Ailenin geçimini sağlamak Allah’ın ona yüklediği bir sorumluluk ve bunu yerine getirmek zorunda. Bu sadece. (Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Aynı görüşler Konya’daki grup tartışmasında da ortaya çıktı.

İslam’da bir de şöyle bir şey var – kendisinin görüşüne katıldığımdan değil ama – İslam’da eve bakmak zorunda olan kişi erkektir. Kadının eve harcama yapma zorunluluğu yoktur. Kadın parasını kendisine harcar. Erkek karışamaz. (Saliha, Odak Grup, 7 Mayıs 2010, Mevlevi Sofrası, KONYA)

Geleneksel rollerin kadınları eve kapattığı tartışmaları sırasında, kadınların İslam dininde korunduğunu da anlattılar:

İslam’da kadın korunmuştur, üstün tutulmuştur. Erkek kadının rızkını kazanmakla mükellef tutulmuştur. Her sahada kadın incinmesin diye, çünkü fitratı da öyle. Erkekler onlara set olmuşlardır. Olması gereken de böyle ama tamam dışarıya karşı set oluyorsun da içeriye girdiğinde öyle olmuyor. Pratiğe dökülüyor. (Saliha, Odak Grup, 7 Mayıs 2010, Mevlevi Sofrası, KONYA)

4.3.2. “BENİM ÇALIŞMAMI EŞİM NEDEN İSTEMEZ... EVDEKİ SALTANATI SARSILACAK TABİİ...”

Kadınların iş hayatına katılmaları önünde İslamiyet açısından hiçbir engel olmadığı uzun uzun tartışıldıktan sonra, erkeklerin bu konuda farklı düşünebildikleri de ifade edildi. Ancak burada kadınlar, erkeklerin kendilerinden bekledikleri geleneksel rollerin dindarlıklarıyla bir ilgisi olmadığını, bu beklentilerin ataerkillikleriyle ilişkilendirilebileceğini anlattılar. Erkeklerin ev içindeki saltanatlarını korumak için kadınların çalışmasını istemediklerini belirttiler.

Sevim: Bakış açısı olarak, aslında birçok erkeğin – bu kesimdeki birçok erkeğin, mesela arkadaşlarımdan biliyorum – “bu kadın çalışınca ne olacak, eve yorgun gelecek, yemeği normalde üç çeşit mi yapıyor, iki çeşit olacak, çocuklar konusunda, ödevler konusunda şunu da sen yap diyecek bana” – düşündüğünü biliyorum, çok doğal olarak.

Duygu: Bence doğal olarak değil...

Sevim: Doğal derken kendi açısından o saltanatın azalacağını düşünüyor, sonra karşısına geçip biri diyecek ki “ya ben de varım, sen de şunu yapiver” – niye yap-sın ki, buna alışmamış, aslında hepsinin bilinçaltında bu var, bunları yapmalı...

Duygu: Ya hepsi demeyelim.

Sevim: Ya ama Türk erkeği yani, Türk annesi yetiştirmiş bunu, “paşam, sen yaparsın”, yani bu bakış açısı bilinçaltında olduktan sonra... (Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Erkeklerin eşlerinin ücretli işe girmesini tercih etmemesi kuşkusuz sadece dindar kesime özgü bir durum değil. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken konu, geleneksel değerlerin dini bir perspektif ile aile içinde müzakere ediliyor olmasıdır. Aile içinde eşitliğe değil, dini referanslarla adaletle verilen önem, kadın erkek arasındaki ilişkileri kadınların aleyhine zorlamaktadır.

Dördüncü bölümde, meslek sahibi başörtülü kadınların toplumsal cinsiyet rollerinden doğan beklentiler karşısındaki tutum ve deneyimlerini anlamaya çalıştık. Bu bölümde, başörtülü kadınların toplumsal cinsiyet rollerini dindarlıkları çerçevesinde nasıl yorumlandıklarına odaklanıldı ve (1) kendilerini ev içine bağlı ve ev içiyle sınırlı görmedikleri, (2) ev dışında çalışmamalarının kendilerine sadece kamusal alanda değil, özel alanda da statü kaybettiğinin farkında oldukları ve (3) başörtü yasağı kalkmadığı sürece kızlarının eğitim ve iş yaşantısına yönelik önemli endişeleri olduğu ve bunlara karşı çözüm yolları üretiyor oldukları ortaya çıktı.

5. Bölüm

İş Piyasalarının Başörtüsü İle Karşılaşması: Başörtüsü Yasağının Yayılma Etkisi

Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere, meslek sahibi başörtülü kadınlar iş hayatının çeşitli aşamalarında (işe alınmada, yükseltmelerde ve işten çıkarmalarda) başörtülerinden kaynaklanan ayrımcılıklar yaşamaktadırlar. Bu ayrımcılıkların sadece işverenlerin tutumlarından değil, çalışma hayatının yapısından kaynaklanan sebepleri de vardır. İş hayatının temelde kamu ve özel şeklinde ayrılmasına rağmen, uzman mesleklerde çalışanlar hem kamu hem de özel sektörle sürekli ilişki ve iletişim halindedirler. Dolayısıyla, kamudaki başörtüsü yasağının özel sektörü de etkilediğini ve kamudaki başörtüsü yasağının yayılma etkisinden söz etmek mümkündür.

Bu araştırmada, başörtülü kadınların istihdam sürecinde yaşadıkları tek engelin, kamuya ait işyerlerinde çalışmalarının önündeki engel olmadığı; özel şirketlerde de, başörtülü kadınların “yasaklı” olma durumlarının (1) işe alınmalarında, (2) ücret politikalarında, (3) çalışırken ve (4) terfilerde engelleyici bir faktör olduğu saptanmıştır.

Danimarka’da sosyal bilimlerde master derecesini aldıktan sonra Türkiye’de iş arama öyküsünü anlatan görüşmecinin özetlediği gibi üç farklı işveren tipolojisinden söz etmek mümkün. Birinci grup hiçbir şekilde başörtülü kadın çalışan kabul etmeyen, ikinci grup “dışarıda örtebilirsin, ama içeride açacaksın” diyen, üçüncü grup ise “başörtülü kadın çalıştıran ama daha düşük ücret” veren işverenler.

Toplum geneline bakarak, mesela iş ilanlarında “açık” gibi söylemler gördüğüm için açıkçası incindim. Ben kendi açımdan üçe ayırdım, o yüzden belirli yerlere hiç başvurmuyorum. Belirli yerler de alıyorlar ama başı açık alıyorlar. Hiç adam yerine koymuyorlar ya da başı açık, başı örtülü istemiyoruz diyorlar. İkinci grup gene özel sektörde olup, sana bir şekilde “tamam” deyip, ama “içerde başını açacaksın”, “tamam dışarıda ört ama içerde açacaksın” diyenler. Üçüncü grup da benim işte iki hafta önce mülakata gittiğim gibi. Aynen şu şekilde beyefendiler konuştu. Dediler ki “CV falan, aslında dediler bayanla çalışmak çok büyük risk, işte evleniyor ayrılıyor falan, ama biz sosyal sorumlu-

luk olarak görüyoruz, işte başörtülü bacılarımız” gibi. Ben neler yapabileceğimi ve ne tür katkılarda bulunabileceğimi söyledim. Mesela iki yıl önce bundan 1000 TL karşılığında işe başlamıştım, şimdi bana aynı parayı teklif ettiler. Yani, “ok” diyen ama düşük ücret. Onlar şu şekilde görüyorlar: “Siz bize muhtaçsınız”. Kalifiye elemanı istihdam ederken, ucuz iş gücü olarak çok ucuza istihdam ediyorlar. Böylece bir kazanım olacağını düşünüyorlar, çünkü o pozisyonda bir erkek olsa, o parayı yani ben olsam söylemeye bile utanırdım, öyle bir rakam bile telaffuz edeceklerini sanmıyorum. Sonrasında da şuna getirdi. “Biz sizin eşinizin geliri ne kadardır bilemiyoruz ama” dedi. 500-600 TL’ye üniversite mezunu bayanların çok rahat kabul ettiğini; o parayla rahat olmamız gerektiğini çünkü işte daha da düşüğe çalışanların olduğunu anlattı. Bir özel sektörde bir yer. (Nadide, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

5.1. YAYILMA ETKİSİNİN MEKANİZMASI: ÖZEL ŞİRKETLERİN DEVLET DAİRELERİYLE İLİŞKİSİ

Kamu ve özel şirketler birbirinden bağımsız çalışan birimler değildir. Özellikle Türkiye’deki iş piyasalarının yapısı düşünüldüğünde, istihdamın % 85’ten fazlasının küçük ve orta ölçekli işletmelerde gerçekleşmesi, bu işletmelerde çalışan uzman meslek sahibi kadın ve erkeklerin gün içerisinde çok farklı kurum ve kuruluşlarla ilişki ve işbirliği içinde olmalarını gerektirmektedir. Üniversitelerdeki ve kamudaki başörtüsü engeli, çalışma hayatının birçok yönünü etkilemektedir.

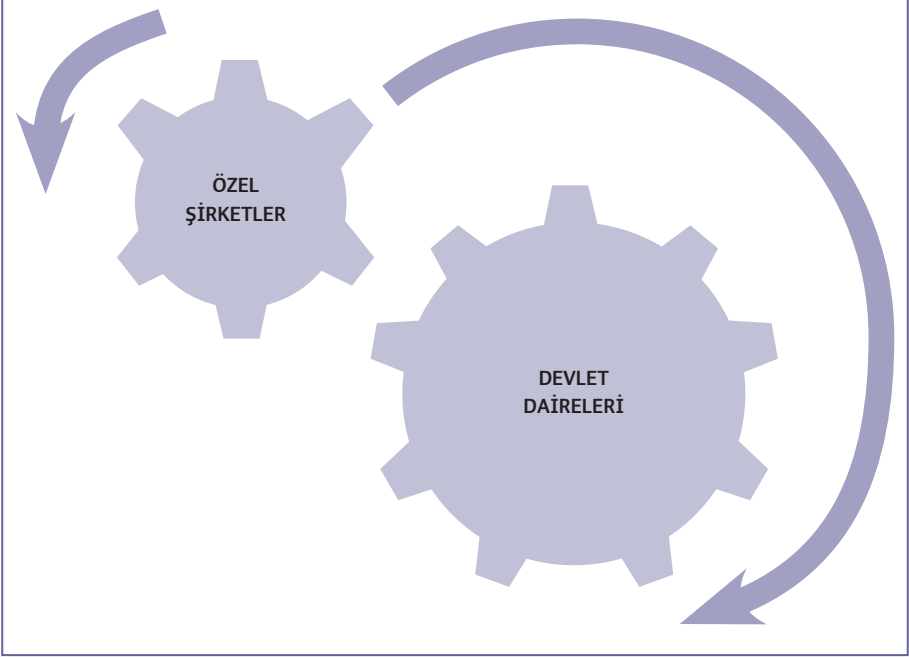
2010 Türkiye’inde uzman mesleklerin çalışma koşulları, mavi yakalı fabrika işçilerinin, hatta pembe yakalı hizmet sektörü çalışanlarının koşullarından çok farklıdır. Bir fabrika işçisi belli bir mekânda belli bir mesai saati çerçevesinde çalışırken, bir satış elemanı gene belli bir mağazanın belli bir kısmında çalışmaktadır. Fabrika işçisi iş süreci içinde zorunlu olarak sadece diğer fabrika işçileriyle ilişki içindedir. Satış elemanı da sadece patron ve müşterileriyle görüşerek işini yapar.

Beyaz yakalı, uzman meslek sahibi avukatlar, hekimler, diş hekimleri, mühendisler, iletişim uzmanları, gazeteciler, bankacılar ise gün içinde işleri gereği –bazıları devlet kurumları olmak üzere– farklı kurum ve kuruluşlarla ilişki ve iletişim içinde olmak zorundadırlar.

Bazı mesleklerde serbest ve yalnız çalışma imkânı daha yüksekken, bazılarında şirketlerde çalışmak, istihdam edilmek şarttır. Öte yandan, tıp doktorluğu da dahil olmak üzere, iş piyasaları gittikçe şirketleşmeye ve kurumsal çalışma yapısına doğru gitmektedir. Bu da söz konusu kısıtlılıkları daha da artırmaktadır.

Bu çerçevede, bazı meslek gruplarının, diğer kurum ve kuruluşlarla mesleğin yapısından kaynaklanan zorunlu ilişkilerine göz atmak gerekir.

Şekil 2:

5.1.1. BAZI MESLEKLERDEN ÖRNEKLER

5.1.1.1. AVUKATLAR

Bir avukat mesleğini icra ederken (1) dava sahipleri-müvekkillerle, (2) hâkimlerle, (3) adliyede çalışan memurlarla, (4) bankalarla, (5) tapu dairesi, vergi dairesi gibi resmi dairelerle, (6) meslek örgütü olan baroyla ilişki halinde olmak durumundadır. Ayrıca her baro, her mahkeme, her hakim ve her savcı başörtülü bir stajyere ya da avukata aynı şekilde davranmamaktadır. Uygulamadaki keyfiyetgri alanlar yaratabilmektedir.

Başörtülü kadın avukatlar, baroya kayıt yaptırırken ya da kayıt yaptırmış olsalar bile baro çalışmalarında engellerle karşılaşabilmektedir. Yaşadığı şehirdeki baroya kayıtlı olup kendi başına çalışmayan bir başörtülü kadın avukat, adliyelere giremeyince başka avukatların bürolarında çok düşük ücretle çalışmak zorunda kaldığını ve bunu tercih etmediği için de çalışmadığını anlatıyor.

7 yıl çalıştım, 1999'dan beri çalışmıyorum. (şehir adı).... Barosu'nda staj yaptım. O dönemde kapalılar staj yapabiliyordu [...] Başka bir hukuk bürosunda çalışmayı düşünmedim. Adliyelere mecburen giremiyorsun. Ancak arka planda bu mesleği yapabiliyorsunuz. Arka planda çalışanlar çok sıkıntı çekiyorlar. Düşük

ücretlere çalışıyorlar. Ben de başkaları tarafından sömürölmek istemedim (Sevim, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZ LUM-DER, ANKARA)

Aynı süreçleri İstanbul odak grup toplantılarından birine katılan bir kadın avukat da anlattı. O görüşmede ayrıca, avukatlık stajının da başörtölü bir avukat için problem olabileceğı, ruhsat almak için bir süre başka bir kentte yaşamanın bile göze alındığı ifade edildi.

Önce staj dönemini kazasız belasız atlatmamız lazım. Ruhsatımızı almamız lazım. Ben mesela doğma büyüme İstanbullu'yum; ama ruhsatımı (şehir adı)... dan aldım. Orayı hiç görmemiştim Hem madden hem manen bir yük altına girdim. Sonra staj döneminde de biraz çalışıp işi öğrenmemiz lazım. Pratik ve teori aynı değil. Ücretli iş bulamadım zaten. Bizim gibi düşünen insanlar bile sömürdü bizi. Yalnız bırakıldık. Şöyle bir şey: Mesela ben duruşmaya giremiyorum. O dönem 28 Şubat dönemi zaten. Adliye ye girip girmememiz bile konuşuluyor. Ankara'da yasak, İzmir'de yasak... İstanbul'da göz yumuluyor. Yani bugün-yarın yasaklanacak, adam bana neden maaş versin ki? Belki ben de onun yerinde olsaydım [öyle yapardım] çünkü o ticari anlamda bakıyor işe. Adliye ye girip girmememiz konuşuluyor. İcra dairelerinde zaten belli yerlerde çalışabiliyoruz. Mesela hâkimden havale almamız gerekiyor dava dilekçesi açarken veya dava dosyasına bir evrak koymamız gerekirse hâkimden havale almamız gerekiyor. O zaman mesela ben besmeleyle giriyordum, "Yarabbi sen yardım et yakmasın beni" diye. Adam beni istediğı an yakabilir yani, bir telefonuna bakar, Baro'yu arayıp "bir başörtölü çalışıyor" ihbarına bakar. Hemen stajımızı yakarlar, bizi yakarlar, ruhsatımızı yakarlar. Yakarlar da yakarlar. Her şeyi yapabilirler (Fatmagöl, Grup Mülakatı, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Çalışma koşullarındaki bu sıkıntılara rağmen her şeyi göze alıp büro açan avukatlar da, duruşmalara kendileri giremedikleri için, vekili oldukları davacılar tarafından davalarını yeteri kadar takip etmedikleri ve ciddiye almadıkları suçlamalarıyla karşılaştıklarını anlattılar.

Ben bir ara kendim büro açtım. 28 Şubat dönemi bizim için çok sıkıntılı geçti. Ben stajı bitirdim, bir sene avukat olarak hiç çalışmadım. Hatta ticarete girmeyi bile düşündüm. Bu meslekten ekmek yok bana. İçimde de bir enerji var. Bir de şey de var "siz engellediniz ama ben yine de bir şeyler yapabildim". Ve birilerine örnek olmak istiyorum. Ondan sonra bir şeyler yaptık, bir sene boş geçirdim ben mesleki anlamda. Sonra kendim büro açtım. Ondan sonra da müvekkil geliyor, anlatıyor, siz yardımcı olmaya çalışıyorsunuz. Sonra soruyor "siz duruşmalara girebiliyor musunuz?" diye. Önceleri "evet, başı açık giriyorum" deyip, müvekkilleri başka arkadaşlara paslıyordum. Bir defa da öyle bir iş aldım, boşanma davası. Biz de iyi takip ediyoruz; çünkü yaptığımız iş bizim reklamımız olacak ve gerçekten de hak yemiyoruz. Neticede karşınızdaki, mağdur bir bayan... Ondan sonra siz de bir şekilde mağdursunuz. O şekilde düşünüyorsunuz, yardımcı oluyorsunuz. Mesela duruşması oldu, tanıklar dinlenecek,

benim arkadaşım girecek duruşmaya. O zaman çok zorlandım mesela. Müvekkilim dedi ki bana “sen neden girmiyorsun?”. Ben onu bir şekilde geçiştirdim, doğru olmayan bir şey söyledim. Orada kendimi çok garip hissettim. Düşünsenize: Avukatısınız, adliyedesiniz, duruşma salonuna girmenize tek engel başınızdaki başörtüsü. Çok ezikliğini hissettim onun. Daha sonra serbest çalıştım; ama iş gelmedi bu anlamda. Başörtülü olduğumu bilmeden gelenler vardı mesela. Yani bir süre çalıştım öyle. Serbest yürümeyeceğini gördüm. Daha sonra bir şirkete geçtim, orada çalışmaya başladım. Bu bizim rahatlatma dönemimiz. İktidarla gelen bir rahatlatma. İktidar değiştiği zaman yine aynı şeyleri yaşayacağız. Biz biliyoruz ki, yarın Türkiye’de bizim için her şey değişebilir. Yarınlara güvenle bakamıyoruz yani, böyle bir hayat. (Fatmagül, Grup Mülakatı, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Düşünsenize: Avukatısınız, adliyedesiniz, duruşma salonuna girmenize tek engel başınızdaki başörtüsü. Çok ezikliğini hissettim onun. Daha sonra serbest çalıştım; ama iş gelmedi bu anlamda. Başörtülü olduğumu bilmeden gelenler vardı mesela. Yani bir süre çalıştım öyle. Serbest yürümeyeceğini gördüm.

Başörtüsü yasağı devam etmekle birlikte, bazı kamu kuruluşlarında, özellikle belediyelerin iştirakleri olan şirketlerde başörtülü kadınların çalışmaya başlaması bir yandan başörtülü kadınlar açısından bir umut yaratmakla birlikte, yasak devam ettiği için de adil bir iş ortamından söz etmek mümkün değildir. Buralarda çalışmakta olan avukatlar, arka bürolarda ve mahkemeye gitmeleri gerekmeyen işlerde görevlendirildiklerini ve bu geride tutulma durumundan hiç memnun olmadıklarını anlattılar.

5.1.1.2. ECZACILAR

Serbest eczacılık Türkiye’de öteden beri bir kadın mesleği olarak görülmüştür: Kendi eczanesinde, kimseden emir almadan, evini yönetir gibi çalışabileceği, hatta gerektiğinde evine gidip, oradaki sorumluluklarını yerine getirebileceği, zaman içinde kalfalara iş yükünü devredebileceği bir meslek olduğuna inanılır. Kadının başörtülü olma durumunda da bu geçerli bir düşünce şeklidir. Ancak, serbest eczacılık gibi bir işte dahi bir eczacının günlük hayat içinde ilişkide olduğu kişiler, kurumlar ve meslek örgütleri, başörtüsüyle çalışmasına engel olabilmektedir.

Benim de askeriyede anlaşılmam vardı, Gülhane’de. Geldi “sen sözleşmeyi yapıyorsun da, ara ara da eczacı gelsin, ilacı getirsin”, yani elemanını kabul etmiyor bazısı. İşte gidiyorsun, kontroller, iğne var mı diyor, şöyle bağlayacaksın, şu iğnelerden olmayacak. Çıkarttırıyorlar. Askeriye “iğnesiz örtüye” [yani çenenin

altından kulak şeklinde bağlanmış örtüye] müsaade etmiyor. Ben en sonunda anlaşmalarımı iptal ettim, vermiyorum. 3 yıldır bıraktım; çünkü artık buramıza geldi, yani her şey problem. Bir de hasta geliyor şimdi. Nöbetçisin, sana geliyor. Seni gördüğü an en ufak bir hatada “Sizi şikâyet edeceğim” vs. [diyor]. Yani askerler çok daha karşılar gerçekten de, seni gördüğü an bir tepki. (Filiz, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Odanız sorununuzu çözmiyor. Seni kabul etmek istemediklerini her halleriyle belli ediyorlar. Bazı programlarına katılamıyorsun; çünkü ortam öyle farklı bir boyutta oluyor ki senin inançlarına çok ters düşen boyutta oluyor ve hiçbir şeyinden yararlanamıyorsun. Aslında aidatını veriyorsun, üyesin, her şeyine destek veriyorsun, ama hiçbir şeyinden yararlanamıyorsun.

Ayrıca, başörtülü kadınlar meslek örgütlerinde de yeterince destek göremediklerinden yakındılar.

Zekiye: Odamızın bir yaptırımı yok ki, odamız bizi yeni yeni kabul etti.

Filiz: Odanız sorununuzu çözmiyor. Seni kabul etmek istemediklerini her halleriyle belli ediyorlar. Bazı programlarına katılamıyorsun; çünkü ortam öyle farklı bir boyutta oluyor ki senin inançlarına çok ters düşen boyutta oluyor ve hiçbir şeyinden yararlanamıyorsun. Aslında aidatını veriyorsun, üyesin, her şeyine destek veriyorsun, ama hiçbir şeyinden yararlanamıyorsun. Odak Grup 1, MAZLUMDER, ANKARA)

Eczacı kadınlar, hem kadın olmaktan, hem de başörtülü olmaktan kaynaklanan engellerle karşılaştıklarını anlattılar, kendi durumlarını Müslüman nüfusu yoğun olan diğer ülkelerdeki kadın eczacıların durumu ile kıyasladıklarında, oradaki eczacı kadınları meslek örgütlerinin içinde çok daha etkin görüyorlar:

Kadın kimliği Türkiye’de çok önce tutuluyor. Tesettürlü bayanlar da kadın kimliklerini çok öne çıkarıyorlar. Malezya’da, İran’da, Arabistan’da kadın kimliğiyle çok iş yapmış insanlar var. Biz daha çok cinsiyeti öne çıkaran bir kültürde büyümüşüz, “sen kadınsın” mantığıyla. Dolayısıyla biz de bir şekilde kadın olduğumuzu içselleştirmişiz. Yaptığımız işi ortaya koymak için biraz kalıpların dışına çıkmak gerekiyor... İranlı meslektaşlarımla karşılaştığımda onlar kendi erkek meslektaşlarıyla çok daha rahatlar. Biz burada kendi camiamızı oluşturup seçimlere gitmeye kalktık. Böyle aramızda dağlar var gibi [...] Belli bir amaca odaklanmışlar, seçim kazanmak istiyorlar; fakat o sınırları aşamıyorsunuz. (Gaye, 9 Nisan 2010, Kadın Girişimciler Grubu, İSTANBUL)

5.1.1.3 ÖĞRETMENLER

Öğretmenlik, çalışma saatleri, çalışma şartları ve yoğunluğu devlet okullarında dolayısıyla garantili iş olanakları düşünüldüğünde, geleneksel olarak bir kadın mesleği olarak algılanmaktadır. Ancak, başörtülü öğretmen adaylarının, iş ararken ve iş bulduktan sonra çalışırken başörtülerinden dolayı farklı pazarlıklar ve direnişler içinde olduklarını gözlemledik.

Konuştüğümüz birçok kadın için, Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB)'e bağlı bir öğretmen olmanın yıllardır düşlenen ve imrenilen bir durum olduğunu gördük. Öğretmenlik mesleğinin gerek geleneksel ve İslami, gerekse modern referanslarla yüceltilmesinin yanı sıra, kamuda öğretmen olunduğunda kadın ve erkek ücretlerinin aynı seviyede olması, çalışma saatlerinin ve tatillerin belli olması kadınlar açısından mesleği çok cazip kılan unsurlardı. Yükselmelerdeki problemler, müfettişlerin tamamına yakınının erkek olması, müdür ve müdür muavinlerinin gene yoğunlukla erkek olması gibi sorunlar zaman zaman gündeme geldiyse de, asıl şikâyetçi olunan konu, başörtüsü yasağı nedeni ile çalışmada yaşanan zorluklar oldu. 28 Şubat öncesindeki çalışma koşulları, 28 Şubat sonrasındaki koşullardan çok farklıydı. İş hayatına 28 Şubat'tan önce girenler, başörtüsüyle çalışmaya başlamışlar, ancak sonrasında engellemelerle karşılaşmışlardı:

Elfida: Benim öğretmen olarak Yozgat'ta çalıştığım dönemde babam da benimle gelmişti. Tanımadığım bir yerde köy ortamı, birlikte kaldık ilk başlarda. O da hafta sonları okuma-yazmada geniş kalmış çocuklara ders veriyor. Köyde çocuklar seviye olarak biraz daha geri kalmışlar. Orada bile gelen müfettişler, eğitim müdürleri bunlarla ilgilenmiyordu. Ben başörtülü çalıştım; ama sıkıntı yaşadım. Suratıma evraklarım fırlatıldı, hakarete uğradım. Yani bu yapılan güzel işlere bakmadılar, sadece sizin başörtülü olmanız onlar için büyük bir diken oluyor, onlara batıyor ve hakarete uğruyorsunuz. Yaptığınız güzel işler hiç görülüyor.

[...]

Dilber: Çalışmamamın nedeni aşağı yukarı başörtüsü. Ben ikinci sınıfta örtündüm. Okulu da iyi bir dereceyle bitirdim, çoğu derslere girmememize rağmen. Yeterlilik sınavı vardı bizim dönemimizde, öğretmenler o sınava göre alınıyordu. Bizden sonra bir nesil daha girdi, sonra kaldırıldı o sınav. Şimdiki KPSS sınavı muadili bir sınava girdim. Mezun oldum, atamam yapıldı, ama ne yazık ki gittiğim zaman başörtüsü problemiyle karşılaştım ve geri döndüm. O sırada nişan vs. işlemleri falan vardı. Bu arada da Sosyal Hizmetler Kurumu sınav açmıştı, kazandım, yine atamam yapıldı. Adapazarı'na çıktı, önce Bolu'yu Milli Eğitim'de Sosyal Hizmetler'de de Bolu oldu. Gittim göreve başlamadan tekrar geri döndüm. Bu arada da evlilik vs. derken ben ümidi kestim. Sonra bir ara imam hatip lisesinde bir müdür arkadaşımız burada çalışmamı tavsiye etti, sözleşmeli öğretmen olarak. Üç dönem kadar çalıştım, sonra hamilelik vs. derken çocuklara bakacak kimseyi de bulamadım. Bir birisi bakıyor, bir birisi bakı-

yor. Bakım çocuğun huyu suyu değişmiş vaziyette, onu da bıraktım, sözleşmeyi de bıraktım. (Odak Grup 1, 27 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Bu araştırmada, kamudan atılma hikâyelerinin de en az işe alınma hikâyeleri kadar çeşitlilik gösterdiği ortaya çıktı. Başörtüsü yüzünden kamudaki görevlerine son verilen kadınların birçoğu hukuk mücadelesi verip afla geri gelmiş, ancak başörtüsü yasağı ortadan kalkmadığı için, tekrar tekrar disiplin cezaları alarak çalışma hayatında kalmaya çalışmışlardı:

Müdür bizi görünce kılık kıyafet yönetmeliğini okumaya başladı: “Baş daima açıktır.” Müdür, “iki arkadaş bu yönetmeliğe uymuyor, haklarında tutanak tutuyoruz” dedi. Ben mesela neyle atıldığımı bilmiyorum hâlâ. Bana atılma gerekçeleri olarak görevimi yapmamam, Atatürk ilke ve inkılâplara karşı gelmek, okul araç ve gereçlerine zarar verme, bölücülük gibi nedenler yazılmış.

Kamuda neler yaşadığımı, nasıl atıldığımı anlatmadım. Bununla ilgili tek bir şey anlatmak istedim. Bu beni çok rahatsız etmişti, benimle birlikte bir arkadaşımı da. Atılma sürecinden kısa bir süre önceydi. 1 Temmuz’da öğretmenler göreve başlıyorlar ve bir toplantı yapılarak başlanır. Biz iki tane başörtülüyüz, diğer arkadaşlar yaz ve sıcak olduğu için herkes istediği gibi giyinmiş. Mini etek giyenler de vardı. Müdür bizi görünce kılık kıyafet yönetmeliğini okumaya başladı: “Baş daima açıktır.” Müdür, “iki arkadaş bu yönetmeliğe uymuyor, haklarında tutanak tutuyoruz” dedi. Ben mesela neyle atıldığımı bilmiyorum hâlâ. Bana atılma gerekçeleri olarak görevimi yapmamam, Atatürk ilke ve inkılâplara karşı gelmek, okul araç ve gereçlerine zarar verme, bölücülük gibi nedenler yazılmış. Bunlar yazılmış, bizim haberimiz yok. Çünkü kılık kıyafetten atılmak diye bir olay yok, en fazla “uyarı ve kınama verilir” diyor.(Fatma, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Kamuda öğretmelik yapamayınca, öğretmenlik yapmak isteyen kadın için geriye özel dershanelerde ya da özel okullarda öğretmenlik yapmak kalıyor. Başörtüsüne göz yuman bazı özel eğitim kurumları olsa da, buralarda da ücretler ve çalışma koşulları buralarda da başörtülü kadınların aleyhine oluyor. Dershanelerde çalışma saatleri kamudaki saatlerin iki misline çıkabilirken, ücretler yarısına kadar inebiliyor.

Eşim özel sektörde çalışıyor öğretmen olmasına rağmen ve muhafazakâr bir kuruluş. Bu tür kuruluşlar adalet terazisini ellerinde tutmak zorundayken maaşesef bunu yapmıyorlar. 28 saatlik çalıştırma, düşük ücret, fazla mesai [Cumar-tesi- Pazar]. (Alper, Odak Grup, 28 Mart 2010, Dedeman Hotel, ANKARA)

5.1.1.4. GAZETECİLER VE TELEVİZYONCULAR

Avukatlık ya da öğretmenlik gibi gazetecilik de, masa başı işi değildir. Gazeteci ya da muhabir, işinin gereği olarak, haber kaynaklarına gidecektir. (1) Kamu kurumları, (2) siyasi partiler, (3) parlamento, (4) mahkemeler, (5) üniversiteler, bir gazetecinin gün içinde ziyaret etmesi gereken yerler olacaktır. Başörtüsü, buralara girebilmenin önünde bir engeldir.

O zaman Ankara’da iki başörtülü muhabir vardı. Çok sorun olmuyordu, aktif muhabirlik yapıyorduk o dönemde. Meclise falan değil ama STK’lara gidebiliyoruz. Üniversitelerde hâlâ sorun oluyor. Mesela üniversitede bir panel varsa ben hâlâ gidip onu izleyemiyorum – gazeteci olarak, haber yapmak üzere. Gitme girişiminde dahi bulunmuyorum; çünkü biliyorum ki orada bir tartışma çıkacak. Kapıdaki “Ben gazeteciyim” dediğimde bunu da anlamayacak.

Ayşe?? ...’i bilirsiniz, muhafazakâr kesimin gazetesidir. İlk başladığımız yıllarda hatta birkaç başörtülü arkadaş daha vardı gazetede – yeni mezun arkadaşlar. Sonra onlar çeşitli vesilelerle işten çıkarıldılar. Başörtüsü sebebiyle demiyorum ama ortada çok fazla başörtülünün olması da gazetenin işine gelmiyordu açıkçası. Onları her yere sürebileceği, her yerde değerlendirebileceği eleman olarak görmüyor; çünkü devlet dairesine giderse sorun olur, polis, adliye vs. Zaten Ankara’da da hep resmi kurumlar var. Haber takibi için mecburen oralara gitmek gerekiyor, Başbakanlık, Meclis vs. Sonuçta muhabirlik de büroda oturarak yapılacak bir şey değildir. Bu arkadaşlar vesilelerle, gerekçelerle, nedenlerle işten ayrılınca ben bürodaki tek başörtülü kaldım. İlk yıllar –[19]97 Ecevit zamanları – biraz daha azdı sorun. O dönem her hafta Başbakanlık’ta insan haklarıyla ilgili toplantılar olurdu. Ben giderdim. O zaman Ankara’da iki başörtülü muhabir vardı. Çok sorun olmuyordu, aktif muhabirlik yapıyorduk o dönemde. Meclise falan değil ama STK’lara gidebiliyoruz. Üniversitelerde hâlâ sorun oluyor. Mesela üniversitede bir panel varsa ben hâlâ gidip onu izleyemiyorum – gazeteci olarak, haber yapmak üzere. Gitme girişiminde dahi bulunmuyorum; çünkü biliyorum ki orada bir tartışma çıkacak. Kapıdaki “Ben gazeteciyim” dediğimde bunu da anlamayacak. Onun dışında kurum içinde de geçen yıllarla birlikte, belki de AK Parti iktidarıyla birlikte daha da çok hissettiğimiz bir şey, [başörtülülere] daha çok perde arkasına çekme çalışmaları. Kurumdan kuruma değişebilir ama bizim kurumda [gazetecilik] “bunlar [başörtülüler] çok ortalıkta dolaşmasın, göze çok görünmesin, kimseyi sıkıntıda bırakmasın” gibi bir [tavır hâkim].

[...]

Bizim gazetecilikte mesela maaşlar, densizlikler, sakatlıklar, maddi sıkıntılar çoktur. Tüm bu sıkıntıları kadın, erkek, başörtülü, örtüsüz herkes aynı şekilde yaşıyor. Ama onun dışında mesleki ilerleme olarak veya başka imkânlar, mesleki imkânlarla kavuşma şansı olarak başörtülü olmayanların tabii önleri daha açık. Şu an mesela bizim gazetede daha önce bayan arkadaş, erkek arkadaş oldu, “ya bu gazetecilikle kim uğraşır” deyip başka bir işe, kuruma, bakanlığa, basın bürosuna vs. geçebiliyor. Ama bir başörtülü olduğun zaman yerinden kıpırdama şansın yok. İtiraz etme şansın yok. Bu konuda birisiyle kavga etsen atılırsın. Atılırsan ne yapacaksın? İş bulamazsın. Şu anda bir gazetecinin başörtülü olarak iş bulma ihtimali neredeyse sıfır. Başka bir şey, özel bir kurumda belki; ama o da çok zor. Gazetecilik açısından başı açık da olsa, erkek de olsa piyasa çok zor. (Ayşe, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER SALONU, ANKARA)

Gazeteciler için başörtülü olmak özellikle görüşecekleri kişi ile yüz yüze geldiklerinde bir önyargı ve iletişim engeli oluşturabilmektedir.

Ama şöyle sıkıntılar oluyor tabii ki – mesela şöyle oluyor: Ben bir siyaset programı hazırlıyorum. Gelen konuklarla telefon yoluyla iletişim kurduğumuzda bir sıkıntı yok; ama yüz yüze geldiğinizde “ben sizi kapalı düşünmemiştim, aslında başörtülü biri olarak burada çalışıyor olmanız ve bu programı hazırlıyor olmanız bana ilginç geldi” şeklinde yorumlar oluyor. Bunun arka planında şu yatıyor: “hani sizin gibi düşüncelerini açıkça ifade eden, böyle bir sorumluluğu almış birisi nasıl olur da kapalı olur?” Direkt böyle bir önyargı var – gelen konuklar içerisinde telefon konuşmaları esnasında büyük samimiyet geliştirdiğiniz oluyor; ama yüz yüze geldiğinizde iletişimin bir anda kesildiği insanlar da oluyor. Size zamanla alışıyorlar; ama ilk etapta böyle tepkileri de olmuyor. Çekime gittiğiniz yerlerde sıkıntı olabiliyor, dış çekimlerde. Gidiyorsunuz ve bir müddet sonra iletişiminizin yavaşladığını ve bittiğini görüyorsunuz. (Sena, Grup Mülakatı, Televizyon Yapımcıları, 6 Nisan 2010, Televizyon Kanalı, İSTANBUL)

Başörtülü kadın gazeteciler, başörtüsünden dolayı ne sorun yaşamak, ne de bir sözde pozitif ayrımcılıkla karşılaşmak istiyorlar.

Evet, hem habere ulaşmak açısından dezavantajlı bir duruma sokmak istemiyor kurumunu hem de elemanını zor durumda bırakmak istemiyor. Aynı şekilde eleman da rahatsızlık duyabilir. Ama maalesef hayat içerisinde biz bunun istisnalarıyla çok az karşılaştık. Ben staj yaparken – ben muhabirlik çok fazla yapmadım; ama ... gazetesinde bir süre stajyer muhabirlik yaptım – zannediyorum’un bir basın toplantısına gittik. Yanımda muhabir bir eleman var, yani yılların muhabiri biri vardı, ben de onun yanında stajyer olarak gidiyorum ve fotoğraf makinesi kullanıyorum. Ortamdaki tek başörtülü bendim. Pek çok stajyer muhabir vardı; ama ... direkt benimle ilgilendi, hani negatif bir şey değil; ama “çok parlak birisi, bak buna dikkat et, çok iyi bir eleman olacak” şeklinde [konuştu]. Yani kimi zaman da pozitif ayrımcılık çerçevesinden kendinize bakıyorsunuz dönerek. Çok fazla stajyer muhabir var ve stajyer muhabirler görül-

yor; ama direkt benimle ilgileniyor. Çok fazla olumlu cümleler kurmak ihtiyacı duyuyor. “Bu ortamda farklı kim?” diye sorduğunuzda, “Evet, benim” cevabını alabiliyorsunuz. Yani o ortamda tek başına olmak insanı rahatsız edebilir. Biz bundan dolayı hep negatif şeyler yaşadığımız için... işte üniversite, derse girmek-girememek vs. (Halime, Grup Mülakatı, Televizyon Yapımcıları, 6 Nisan 2010, Televizyon Kanalı, İSTANBUL)

Sadece gazetecilik mesleğini yaparken değil, meslek kuruluşlarıyla ilişkilerde de başörtüsü yasağı, başörtülü kadının önüne bir engel olarak çıkabilmektedir.

Gazetecilikte ayrımcılık açısından bizim söyle bir sorununuz oldu: Gazetecilerin kullandığı bir sarı basın kartı var. Bunu Başbakanlık Basın, Yayın, Enformasyon Genel Müdürlüğü veriyor. Oraya başvuruyorsunuz ve o başörtülülere başörtülü fotoğrafa vermiyor. Bunlar için bir arkadaşımız-..... gazetesinde çalışın- vermediler. O mahkemeye gitti, ondan sonra başı açık fotoğraf verdi, yine vermediler. Hani artık o başörtülü olarak bilindiği için başı açık da vermediler. O, Danıştay’a gitti, mahkemeye gitti. ... Başı açık fotoğrafla basın kartını mahkeme yoluyla alabildi. Aslında o kartı vermenin bir kriteri yok ... Ben de yani bir kere başvurdum, başörtülü, vermediler. O dosyayı kapattım, basın kartı almayacağım dedim. Şöyle bir şey de yaptı Basın, Yayın, Enformasyon: mahkeme bile olmadan Danıştay’dan görüş istedi, ‘başörtülü birinin başı kartı verebilir miyiz?’ diye. Danıştay, tabii ki veremezsiniz dedi. O aralar bunlar çok medyaya yansıdı, başka kişiler de var, alamadılar. Başörtülü gazeteciler o ara bayağı haber oldu. Alamayacağımız artık tamamen anlaşılınca ben o defteri kapattım. Yakın zamanda açık fotoğrafla aldım, etrafımdaki insanlar ne olur ne olmaz al dediler. O dönemler almak daha zordu, bu sıra açık fotoğrafla belki rahat edersiniz. Ama yine de açık aldım, pek de kullanmıyorum (Ayşe, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

5.1.1.5. HALKLA İLİŞKİLER VE REKLAMCILIK

Halkla ilişkiler ve reklam sektörü de, yukarıda tartıştığımız meslekler gibi, bir gün içerisinde farklı kurum ve kuruluşlarla ilişki halinde olunması gereken mesleklerdendir. Özellikle halkla ilişkiler ve reklamcılar arasında başörtüsünün birkaç defa “görüntü kirliliği” olarak adlandırıldığını işittik:

Ben perukla yaşadım, şeref derecesi ile mezun oldum, bütün çevremdeki iletişim öğrencileri, genelde havalı zengin ailelerden geliyor olurlar yani, öyle bir çoğunluk diyim size, bütün bunlar, sinema, bar kafe, tiyatro oralara gidip gece geç saatlere kadar eğlenip ertesi gün belki derse bile uyanamaya arkadaşlarırken, ben gecemi gündüzüme katıp şeref derecesi ile mezun olan herkese notlarını veren bir öğrenciydim ama bana, tabi ki benim kendi sınıfımda bir saygınlığım oluştu hatta aşırı derecede bir saygınlık oluştu ama, dışardan beni bilmeyen arkadaşlar peruklu görüntüme, şöyle yukardan aşağıya bir bakıp seni zavallı gibisinden bakışlar atıldılar. Onlar tabi ki benim yüreğimde içimde çok büyük yaralara sebep oldu yani ben yürürken gözyaşlarımı tutamadığım, yani normalde insanlar ara-

sında gözyaşlarını akıtmak hiç de hoş değildir, ama ben gözyaşlarımı tutamadığım anlar oldu, belki daha kendini bırakan bir insan olsaydım psikolojik tedavi bile almak zorunda kalabilirdim. Ama yaşam enerjisi ile dolu olduğum için şarkı söylemeyi sevdiğim için onlara tabi ki kendimi ezdirmedim. İletişim fakültesinde hem radyomuz hem televizyonumuz vardı üniversiteye ait, ben orda peruklu olduğum için çalışamadım, ve benim görüntüm gayet temizdi, o zaman dış görünüşüme çok önem verirdim, peruğum da asla öyle yerlere falan düşmedi, sürekli tarardım, hiçbir zaman dışardaki insanları bana karşı “a ne kadar pis bir görüntüsü var” demedi... Beni insanlar hocalarım çok tebrik ederlerdi, o perukla okumak tabi ki ayrı bir yaradır, bu tür bakışlara hedef oldum, bu sebeple televizyonda çalışamadım, kendimi geliştiremedim ve bu sebeple Konya’nın çok önemli bir radyosunda ücretsiz çalıştım ama kendimi ifade ettim, mesajımı verdim ve güzel şeyler söylediğime de inanıyorum. (Sümeyye, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER ANKARA)

İletişim fakültesinde hem radyomuz hem televizyonumuz vardı üniversiteye ait, ben orda peruklu olduğum için çalışamadım.

Üniversiteden ve hatta çalışma hayatına girdikten bir süre sonra kapanan genç bir kadının da liberal iş çevrelerine ilişkin yorumu, reklam sektöründe başörtülü kadınlara fazla sıcak bakılmadığı yolunda idi.

Şöyle söyleyeyim, örtünmeden önce pek çok enteraktif ajanslarda çalıştım, farklı şirketlerde çalıştım. Ve her zaman şunu biliyorum: çevremde hiç örtülü bir kadın yok diyordum. Hep başı açık kadınlar çalışıyordu. Çalıştığım sektörün reklam ajanslarında da çalıştım. Hani böyle pek sıcak bakılan bir şey değil örtülü bayan o sektörde. Bunun hiçbir zaman sıcak karşılanmayacağını farkındaydım. Çalışırken örtünmeyi aklımdan bile geçirmedim. Dediğim gibi sekreter olarak bile örtülü bir bayan hiçbir zaman görmedim çalıştığım çevrelerde. Ben kendi işimi kurduktan sonra örtünmeye karar verdim. (Müjde, Bireysel Mülakat, 9 Nisan 2010, İSTANBUL)

5.1.1.6. MALİ MÜŞAVİRLİK

Bir mali müşavirlik bürosunda çalışan maliye mezunu da, (1) kurumsal müşterilerle, (2) mali müşavirlik odasıyla, (3) devlet daireleriyle (vergi dairesi, tapu dairesi vs) ilişki halinde olmak zorundadır. Ancak mesleğe giriş ve yükselme için çalışırken alınması gereken sınavlar, çoğu zaman başörtülü kadını meslekten ve çalışma hayatından uzaklaştırmakta, ya da daha az statülü işlerde yoğunlaşmalarını sağlamaktadır.

Kevser: Evet, çalışmaya başlamak biraz zor oldu. Pat diye başlayamadık, uzun araştırmalardan sonra. Hangi kıstaslarla iş aradım? Aslında dediğim gibi muhasebeyi çok sevmiştim, o alanda bir ihtisas yapmadım mali müşavirlik falan çok isterdim.

D.C.: Mali müşavirlik yapabilirsiniz, küçük firmalar da mali müşavirler alıyor.

Kevser: Yapılabilir; ancak mali müşavir olabilmem için birtakım sınavlara girmem gerekiyor. Ve o sınavlarda açık olmam gerekiyor. Üstelik mali müşavirler arasında başörtülü bayana, yani kolay kolay yer verilmediğini de... (Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Başörtülü kadınların şirket içinde yükseltme beklentileri olmadığı zaman, çok daha basit pozisyonlarda hem daha az statülü, hem de daha az ücretli işlerde tutulabildiklerine şahit olduk. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi genel muhasebe yerine, ön muhasebede görevlendirilmek, aslında daha yüksek bir statüde ve maaşla çalışabilecekken, daha azı ile yetinmeyi getirebilmekte.

Kevser: Ben genel muhasebede değil de ön muhasebede çok daha basit bir işte çalıştım.

D.C.: Ne demek o? Farkı ne?

Kevser: Ön muhasebe dediğinizi lise mezunu bile yapabilir. Onun için okumaya gerek yok. Çok daha alt, kalem-kâğıtla yapabileceğiniz hesapları yapıyorsunuz. Genel muhasebe bilgisi gerektirecek bir şey değil.

D.C.: Dolayısıyla yaptığın iş mi sıkıcı, yoksa aldığın para mı daha az?

Kevser: Tabii ki parası daha az. Üstelik de yaptığım iş – dört yıl boyunca hem de sıkıntı çekerek okuyorsun – hani aileme de... Yani ben de tabii Müslüman bir bayanım, hani benim durumumdaki açık bir arkadaşım bu yerlerde çalışabiliyorsa ben de bu yerlerde çalışabilmeliyim. [Ailem] bana imkânsız haldeyken dahi destek olmuş. Onlardan artık bağımsız bir hayat yaşamak istiyorsunuz. Bunu maalesef yapamıyorsunuz ama. Size verilen ücret belli, muhatap olduğunuz insanlar da belli. Eğitim düzeyi düşük insanlara da “siz” diyorsunuz, onlar da anlıyorlar. Bu tarz şeyler yaşadım maalesef. (Odak Grup, 8 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

5.1.1.7. MÜHENDİSLER

Bir mühendis, çalışmaya başladığı şirkette sadece kendi ofisinde mesaisini yapmaz. (1) Müşterilerle görüşmelere gider. Bu müşterilerin bazıları kamu müşterileridir. Gene aynı mühendisin, işinin gereği olarak (2) belediyeye, (3) tapu dairesine, (4) vergi dairesine gitmesi beklenebilecektir. Tüm bu kamu kuruluşlarına girerken karşılaşılabilecek engellerden ötürü, başörtülü kadın bir mühendis büyük şirketlerde iş bulmada zorluk yaşayabilir, küçük veya orta ölçekli işletmelerde düşük ücretler karşılığında küçük çalışmak durumunda kalabilir.

Telefon görüşmelerimde gitmeden önce örtülü olduğumu haber vermek zorunda kaldım. Hatta telefonda “biz kamu kuruluşlarına gidiyoruz ve örtülü bir kadınla gitmemiz doğru olmaz” dendi bize.

Telefon görüşmelerimde gitmeden önce örtülü olduğumu haber vermek zorunda kaldım. Hatta telefonda “biz kamu kuruluşlarına gidiyoruz ve örtülü bir kadınla gitmemiz doğru olmaz” dendi bize. [Maaşlar] 1200-1500 arasında değişiyor. Ben zaten KOBİ'lere mecburum. (Şükran, Odak Grup, 3 Nisan 2010, İSTANBUL)

Öte yandan, işe alındıklarında da kendilerini eşit bir birey olarak değil, ya bir kız kardeş gibi “aileden” görüldüklerini, dolayısıyla meslek sahibi erkeklerle eşit bir çalışan olarak görülmediklerinden söz ettiler.

Şeyi de söyleyeyim bilakis sizi yeşil sermayede sizi korumacı olarak işe alırlar ve ‘size bu kadar ücret verebiliyorum’ derler. Artı bunun yanında ilk etapta hem gelen müşteriden hem patrondan “bacı” muamelesi görürsünüz. Siz mühendis değilsinizdir orada, mühendisliğinizi kabul ettirebilmek için ekstra çaba harcamak zorundasınızdır. (Ceydanur, Odak Grup, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Görüştüğümüz kadınlar, bir mühendisin gün içinde müşterilerden kamyonculara kadar farklı statülerde pek çok erkekle muhatap olduğunu ve kendilerinin başörtülü olmalarından dolayı ciddiye alınmadıklarını anlattılar:

Ben mesela TIR yapılan bir yerde çalıştım. Müşterilerimiz ya filoları olan kişilerdi ya da işte kamyon sahibi olan kişilerdi. Buraya geldiği zaman size ya “yenge” derler ya da “bacım” derler ya da muhasebeci gözüyle bakarlar ilk etapta. Daha sonra para işin içine girdikten sonra siz mühendissinizdir ya da yöneticisinizdir orada. Ancak işinizle kendinizi kabul ettirmek zorundasınızdır. Ama açık bir bayan mühendis çalıştığı zaman onu direkt öyle algırlarlar zaten. (Ceydanur, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

5.1.1.8 DİĞER MESLEKLER

Başörtülü doktorlar için de meslek hayatına giriş noktasında başlayan ve çalışma hayatları boyunca süren engeller ve ayrımcılıklar söz konusudur. Bir hekim, uzmanlığını alabilmek için (1) Tıpta Uzmanlık Sınavına girmek, (2) eğitim sonrası meslek içi eğitim için hastanelerde düzenlenen kurslara katılmak, (3) meslek örgütleriyle ilişki kurmak durumundadır. Hemşireler de çalışma süreçleri sırasında (1) başka hastahanelerdeki kurslara katılmak ve (2) çeşitli sınavlara girmek zorunda kalabiliyor. Sosyologluk, psikologluk, fizik tedavi ve rehabilitasyon uzmanlığı gibi mesleklerde de, bir kişinin mesleğini icra edebilmesi için benzer ilişki ve iletişim ağları içine girmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, iş piyasalarında uzman meslek sahibi

olarak çalışan başörtülü bir kadın bazı müşterilere, şirketlere, kurumlara, ya da kamudaki toplantılara gidemeyecektir. Bu durumda şirketler, beklenebileceği gibi, aktif görevlerde çalıştırmayı planladıkları başörtülü kadınları işe alma konusunda tereddüt edecektir. Ya da, onlardan görünmez olmalarını isteyecektir.

.....

Yukarıda çeşitli meslekler üzerinden ele alınan yapısal zorunluluklar nedeniyle, başörtülü kadınlar iş piyasalarında farklı düzeylerde ayrımcılıklar yaşamaktadır. Özetle yinelemek gerekirse, meslek sahibi başörtülü kadınlarla yaptığımız görüşmelerde ve odak grup tartışmalarında ortaya çıkan temel meseleler şunlardır: Başörtülü kadınlar (1) işe alınırken, (2) ücret politikalarında, (3) çalışma hayatı sırasında ve (4) işten uzaklaştırılırken çalıştıkları kurumun siyasi yapısından bağımsız olarak türlü ayrımcılıklara uğramaktadırlar.

5.2. İŞE ALINIRKEN BAŞÖRTÜSÜNÜN ETKİSİ

İş piyasalarının bu yapısı birçok işletme sahibi için olduğu kadar, meslek sahibi başörtülü kadınlar için de bilinen bir yapısal durum. Kamuda işe alımda karşılaşılan engeller öncelikle yazılı sınavlarda başörtüsüz resim vermek ve başörtüsüz sınava girmek şeklinde olmakla birlikte, başörtülü bir kadının işe girdikten sonra ne yapacağı, söz konusu kurumun ve yöneticinin uygulamadaki farklı tutumları ile belirlenmekte. Başörtüsünü açması yolundaki telkinlere sıcak bakmayan kadınlar en hafifinden arka odalarda, görünür olmadan çalıştırılmakta, ya da çeşitli sicil cezalarına çarptırılarak işten uzaklaştırmaya kadar giden cezalar alabilmekteler. Bazı kadınlar bu durumda çalışırken başlarını açtıklarını, okul ya da dairenin kapısında başlarını kapattıklarını, bazıları çalışırken peruk taktıklarını anlattılar.

Kamuda örtülü olarak çalışmak yasak ya da oldukça güç, ama özel sektörde çalışabilmek de benzer ve hatta daha büyük zorlukları beraberinde getiriyor. Özel sektördeki her kuruluş başörtülü kadınları işe kabul etmiyor. Başörtüsü ve tesettür tarzı giyim, bazı kuruluşlar tarafından, işin yapılmasıyla doğrudan ilgili olup olmamasına bakılmadan ‘modern’ kurum imajına uymadığı için baştan kabul edilemez bir durum olarak görülüyor.

Ben 15 yaşında örtündüm. Liseye başladığım zaman örtünmüştüm. [...] Ben şu anda devlette çalışıyor olsam, açık olsam ve herhangi bir hastanede çalışsam, şu an aldığım maaşın bana üç katını verirler. Şu an ben üç katı az para alarak o insanlardan daha fazla çalışıyorum, çünkü ben buna mecburum. Buradaki insanlar da, “siz buna mecbursunuz, ya başka bir yere gideceksin, başını açacaksın, ya da bu kadar paraya razı olacaksın ve bize geleceksin”. İnsanların tercihleriyle ilgili ne kadar baskı olursa, o kadar da insanları sömürdüklerine inanıyorum, sonrasında ben birkaç hastaneye görüşme yaptım. Hatta bir tanesinin ismini vereyim, Tunalı’da bir yerde, kızların gayet hoş giyimli,

bugünkü tabirle, ‘modern’ – çünkü biz çok gericiyiz (!)– olduğu bir yer. O kadar ‘modern’ insanın arasında benim işim olmadığını söylediler bana. Çok nazik bir şekilde, “bizim kendi prosedürümüz gereği, kılık kıyafet, üniformalarımız vardır” [dediler], dizüstü etek giymem gerekiyor, gerekirse kısa kollu tişörtle çalışıyorlardı laboratuarlarda – bunlara uymadığınız için, nazik bir dille, “eğer bunları yerine getirecekseniz, sizi işe almayı düşünüyoruz” [dediler]; ama yok değilse, güle güle, boşuna geldiniz niye geldiniz ki gibi bir ifadeyle... (Hülya, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Dolayısıyla örtülü kadınlar işe alınırken yaşayacakları ayrımcılıklara karşı çeşitli stratejiler geliştirmek durumunda kalıyorlar. Mesela, yeni üniversite mezunu bir gencin iş ararken özgeçmiş hazırlaması ve bunu şirketlere göndermesi gerekmektedir. Ama başörtüsü söz konusu olduğunda, bu, üzerinde düşünülmesi ve strateji geliştirilmesi gereken bir konu haline gelir. Özgeçmişe resim ekleyip eklememek konusunda karar vermek gerekmektedir. Resimli gönderildiğinde özgeçmişin “kurum imajına” uymayacağı gerekçesiyle ciddiye alınmaması, resimsiz gönderildiğinde ise benzer bir muameleyle iş görüşmesi aşamasında karşılaşılması söz konusudur.

Bir başka strateji de başörtülü olduğunu açıkça ortaya koymak. Gazetecilik yaparken, çalıştığı gazetenin içine girdiği ekonomik sıkıntı nedeniyle iş aramak zorunda kalan bir gazeteci, ilk işten çıkarılanların başörtülü kadınlar olduğunu belirterek, iş arama sürecini anlatırken bu konuya değiniyor:

Ben birkaç tane röportaj için çıkmıştım ama kültür sanat haberleri içindi. Çalıştığım yerde başörtülü kalmadı. CV’lerimizi birkaç yere gönderdik. Fotoğrafsız gönderdiğimizde başörtülüyüz diye not düşüyorduk. (Rojin, Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Ayrıca aşağıdaki alıntıda ifade edildiği gibi, kamu ya da özel sektör farkı olmaksızın, kadınların hamilelik ve doğumdan kaynaklanabilecek sorumlulukları bir eksiklik olarak düşünülmekte ve işe alınmada bir engel oluşturmakta:

Yani şimdi mühendislik için – ben söyleyebilirim – benim eşim de elektrik mühendisi, yani o sebepten bilirim, hiç bayan eleman tercih etmiyorlar. Yani işte sahaya çıkamaz, haftası olur, suyu olur, hamileliği olur, bebeği olur, aklı hani dağınık olur... (Asiye, Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

5.3. ÜCRET POLİTİKALARINDA BAŞÖRTÜSÜNÜN ETKİSİ

Başörtülü kadınların iş piyasalarında nasıl karşılandığını sorduğumuzda, görüştüğümüz kadınlar ücretlerinin diğer çalışanların –hem erkeklerin, hem de başörtülü olmayan kadınların– ücretinden daha düşük olduğunu anlattılar.

[...] aynen şu şekilde beyefendiler konuştu, dediler ki işte – CV falan, aslında dediler bayanla çalışmak çok büyük risk, işte evleniyor ayrılıyor falan, ama biz sosyal sorumluluk olarak görüyoruz, işte başörtülü bacılarımız falan gibi, ben hani neler yapabileceğimi ne tür katkılarda bulunabileceğimi söyledim, mesela iki yıl önce bundan bin lirayla işe başlamıştım, şimdi bana aynı parayı teklif ettiler. Yani, “ok” denilebilecek, ama düşük ücret. Onlar şu şekilde görüyorlar, siz bize muhtaçsınız, yani kalifiye elemanı istihdam ederken, ucuz iş gücü olarak çok ucuza istihdam ediyorlar. Böylece bir kazanım olacağını düşünüyorlar, çünkü o pozisyonda bir erkek olsa, o parayı – yani ben olsam söylemeye bile utanırdım, öyle bir rakam bile telaffuz edeceklerini sanmıyorum – ve sonrasında da şuna getirdi, biz hani sizin eşinizin geliri ne kadardır bilemiyoruz ama dedi, 500-600’e üniversite mezunu bayanların çok rahat kabul ettiğini, yani o parayla rahat olmamız gerektiğini, çünkü işte daha da düşüğe çalışanların olduğunu anlattı. (Nadide, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Başörtüsünün kamuda yasak olmasının, özel sektör açısından bir anlamda avantaj yarattığı da iddia edilebilir. Başörtülü kadınlar “devlette çalışıyor” olsalar, eşit işe eşit ücrete çok daha yakın olabilecekken, özel sektörde çalışmak durumunda olmak bu kadınları daha düşük ücretleri kabul etmek zorunda bırakabiliyor.

5.4. ÇALIŞIRKEN BAŞÖRTÜSÜNÜN ETKİSİ

5.4.1. HAMİLELİK

Anne olmanın potansiyel bir işten atılma sebebi olduğunun farkında olan kadınlar, bu özel dönemi hassasiyetle idare ediyorlar. Hem başörtülü, hem de kadın olarak iş piyasalarında var olmanın kolay olmadığına bilinciyle, çalıştıkları iş yerlerine hamile olduklarını geç bildirmek gibi stratejilere başvuru yapıyorlar:

Benim işyerim çok erkek egemen bir yer ve ben hamile olduğumu altıncı aya kadar söylemedim. (Firuze, Odak Grup 2, 27 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

İş hayatında zaten işverenlerin ‘lütfuyla’ kabul gören başörtülü kadınlardan, her türlü zor koşulu kabul etmeleri bekleniyor. Kadınların, annelik-ebeveynlik rollerini aile içinde pazarlık edebilecekleri ortamlar ve bunu destekleyecek iş piyasaları olmadığı için, annelik, uğruna büyük fedakârlıklar yapılan, dolayısıyla meslek sahibi ve eğitilmiş bir kadın için büyük değer taşıyan bir rol olmaya devam ediyor:

O zamanlar öğretmenliğin anneliğe çok uygun bir meslek olduğunu keşfetmiştim. Yeni mezunmuş gibi iş aramaya başladım... [bulamadım]. Gıda sektöründe iş görüşmelerine başlamıştım. Tekrar *catering* firmasında işe başladım. Üç yıl kadar orada çalıştım. Anne olup çocuğuma çok zaman ayırdığım ve işe zaman ayırmadığım için işten atıldım. Mesai saatlerinin dışında çalışmak gerektiğin-

den çocukların okuldan alınmaları gerekiyordu. Bir yıl ara verdikten sonra burada başladım. İşverenlerimiz tahammül edebilecek mi bilemiyorum... (Şükran, Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, TESEV, İSTANBUL)

Özel sektörde, özellikle küçük işletmelerde, kadınların biyolojik farklılıklarından kaynaklanan hamilelik ve doğum gibi doğal süreçlerinin, iş piyasalarında yer alma süreçlerinde aleyhlerine kullanıldığı defalarca gündeme geldi. Kadınlar, iş hukukundan kaynaklanan ve kanunlarla korunan haklarından, ancak kamuda çalıştıkları zaman rahatça yararlanabiliyorlar. Kadınların reel piyasada sigortalı olarak çalışma hakkını bile çok kolay elde edemedikleri düşünüldüğünde, onları iş piyasalarından uzak tutan mekanizmalar daha kolay anlaşılabilir. Görüştüğümüz kadınlardan biri bu durumu şöyle anlatıyor:

[...] hani sadece maaş azlığı da söz konusu değil. Bazen senin sigortanı dahi yapmayabiliyorlar, hani, sigortasız çalışabiliyorsun. Bunu dile getiriyorsun. Dile getirdiğin zaman bir sonuç da alamıyorsun, yani biliyorsun, başka iş yok, bırakamazsın. Yani zaten Türkiye’de ekonomik kriz var, insanları işe alım, kadın erkek fark etmiyor, çok iyi bir durumda değil, kadınlar bunda ikinci planda, başörtülüysen bir kısmı seçmek zorundasın, o kısım da seni zaten sömürüyorsa, zaten diyorsun ki, hani bir şeyler yapmak istiyorum ama hani evimde otursam an azından bedenen yorulmam, zihnen yorulmam, otururum evimde diyorsun, ama bunu da içten canı gönülden söyleyemiyorsun, hani bir şeylere dahil olmuş insanların kendilerini bazı nedenlerden dolayı kabuğuna çekmesi hoş bir şey değil. (Duygu, Odak Grup 2, 26 Mart, 2010, ANKARA)

5.4.2. TAKDİR VE YÜKSELTMELERDE BAŞÖRTÜSÜ

Başörtüsü, işverenler tarafından çalışanların takdirinde ve yükseltmelerde de büyük bir engel. Kadınlar, iş hayatında yükselen başörtülü yönetici kadınların çok sık görülmemesini, arkadan gelen başörtülü kadınlar ve hâlihazırda çalışan kadınların iş dünyasında kabul görmesi açısından çok önemli bir eksiklik olduğunu belirttiler.

Bayan olarak illa ki ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyorsunuz. Şimdi personel alıyoruz şirketlere. Geçen sene de Alışveriş Merkezlerine personel alan bir şirkete danışmanlık yapmıştık. Gelen müşteri de kapalı da olsa, B/C sınıfı dediğimiz kitle var ya, oradaki insanlar bile mağazada kapalı birini görmek istemiyorlar. Kapalı dahi olsa görmek istemiyorlar. ... Siz kapalı olduğunuz zaman, eşarbi taktığınız anda 2. değil, 3. sınıf oluyorsunuz. Sanki orada durmamanız gerekiyormuş gibi. Bu sadece açık olanı değil, kapalı olanı da rahatsız ediyor. Sakallı bir amca da kapalı bir bayanın araba kullanmasından rahatsız oluyor. Zaten kapalı birinin üst düzey yönetici olduğunu da hiç duymadım. Var mı, siz biliyor musunuz? Ben hiç duymadım. (İncilay, Odak Grup Kadın Girişimciler, 9 Nisan 2010, MÜSİAD, İSTANBUL)

Başörtülü kadınların görece daha kabul gördüğü Belediyelerde dahi “şeflik” statüsünün başörtülü kadınlara verilmediği de belirtildi:

Belediyenin şirketlerinde mesela, şeflik başörtülü kadınlara verilmiyor. Başörtülü olmayan kadınlar arasında şefler var. (Rojin, Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, MAZLUM-DER, İSTANBUL)

Uzman mesleklerde çalışan başörtülü kadınlardan, iş bulduklarında da “görünmez” olmaları, aktif ve yüksek statülü rolleri istememeleri beklenmektedir. Başörtülü kadınların görünmez olmalarını talep etmenin çeşitli yolları bulunmaktadır. Bu durum başörtüsünün ölçüsü üzerinden yürütülen tartışma ve pazarlık şeklinde de olabilir. Aşağıdaki alıntıda görüldüğü gibi, firma başörtülü kadını işe aldıktan sonra, başörtüsünün boyutunu mesele ederek, kadının istifa etmesinin yolunu açabilir:

Ben Bursa’da bir hastanenin halkla ilişkiler bürosunda çalışmaya başladım. Başta işe aldılar sonra da başörtülü çalıştıramayacaklarını sonra başörtümün şeklini değiştirmemi, daha farklı bağlamamı, onların tabiriyle daha modern bağlamam gerektiğini söylediler. Daha sonra önlük boyunda bir şey giyiyordum onu da istemediler. Biraz daha görünüşe takıldılar. Halkla İlişkiler bölümünde stajyer olarak çalışmaya başladım. Daha sonra çıkarıldım zaten. Daha doğrusu ben çıktım. Onlar beni serbest bırakınca ben de açmadım, çıktım. (Sevda, Odak Grup, 8 Mayıs 2010, Mevlevi Sofrası, KONYA)

Başörtülü olarak çalışma hayatında var olamayacaklarını anlayan bir grup kadın da perukla çalışıp, görünür olmamayı tercih etmek durumunda kalıyor. Peruk meselesindeki en önemli sorun, kadınların kendilerini perukla görmekten rahatsız olmaları, iş ortamı onları kabul etse bile böyle bir görüntüyle kendileri gibi olamamaları, bu nedenle bu şartlardaki işlerde çalışmak istememeleridir. Gazeteci bir görüşmecinin TRT’ye başvurma hevesi de bu şekilde kırılmıştır:

Ben kendi mesleğimi yapayım dedim. Bir arkadaşşıma Ankara’daki TRT’de başörtüsü sorunu var mı diye sordum. O da bana “şu an perukla yapmalısın” dedi. Zaten görünen tarafta olmayacaksın asla ve dışardan haber hazırlayıp gönderebilirsin. (Rojin, Odak Grup 1, 3 Nisan 2010, İSTANBUL)

Başörtüsüyle görünmemek ve görünmezliği kabul etmek, ayrımcılığı kabullenmek anlamına gelmemektedir. Çünkü kadınlar, bu durumun, kendi görünürlüklerinin gayet iyi farkındadırlar.

Aslında belki çalışma açısından çok havlu atıp - kenara çekilme değil ama -birçok olayda, birçok yerde çok daha aktif çalışabileceğimiz halde ne yaptık? Hep kendimizi kenara çekmek zorunda kaldık. Görünmeme olayını yaşamak istedik. Göründüğün zaman tepki görüyorsun. Ne bileyim belki biz de öğretim üyesi olmak isteyebilirdik, akademisyen olmak isteyebilirdik, politikayla uğraşmak isteyebilirdik. (Leyla, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, ANKARA)

Başörtülü kadınların ve işyerlerinin çekinceleri, aslında yukarıda da tartıştığımız gibi, iş hayatında kamu ile özel arasındaki sıkı ilişkiden kaynaklanmaktadır. Ortalıkta fazla dolaşan, görünen bir başörtülü kadın kurumun imajını zedeleyebilmektedir. Başörtülü kadınlar, çalıştıkları kurumun imajını zedelememek için, çalışsalar bile yaptıkları işleri sahiplenebilecekleri şekilde kamuoyu önünde olamadıklarını anlattılar. Örneğin bir televizyon kuruluşuna danışmanlık yapan görüşmeci, bir yuvarlak masa toplantısı organize ettiğini, ama başörtüsü nedeniyle toplantıya katılamadığını anlattı.

Başörtülü olduğunuz için temsiliyet sorunu yaşıyorsunuz. Mesela ben ... TV programının koordinatörlüğünü yapıyorum. Ben dışardan destek veriyorum, ama oraya gidemiyorum ya da ismim yer alamıyor. (Firuze, Odak Grup 1, 27 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

5.5. İŞTEN ÇIKARILIRKEN BAŞÖRTÜSÜ

Özellikle kriz döneminde firmaların küçülmeleri gerektiğinde, işten çıkarmalarda gene başörtülü kadınlar önce geliyor. İşverenler, açıkça “sen kadın olarak zaten aile geçindirmek zorunda değilsin, önce senin işten ayrılman doğal” diyerek, bu süreci dinselliklerine dayanan bir rasyonalite üzerine kurabiliyorlar.

1999’un sonunda yasak (başörtüsü yasağı) başladı. Ben de o dönemde [bir gazetede] çalışmaya başladım... ama onlar da baskıyı hissettiler herhalde ve onlar bir anda erkekleri değil de bayanları işten çıkarttılar. Röportaj yapıyordum. [gazete]’nin görünen bir yüzü olarak değildik. Mali kriz oldu birilerini çıkarmaları gerekiyordu ve o zaman bize “nasıl olsa siz evinizi geçindirmiyorsunuz” diyerek dışarı çıkarttılar.. (Rojin, Odak Grup, 3 Nisan 2010, İSTANBUL)

5.6. DİNDAR -MUHAFAZAKAR İŞ ÇEVRELERİ VE BAŞÖRTÜLÜ KADIN ÇALIŞANLAR

Bu araştırmaya başlarken, dindar ve muhafazakar işverenlerin, işletmelerinde başörtüsü ve başörtülü eleman çalıştırmak konusundaki tavır ve yaklaşımlarına da bakmak istiyorduk. Yukarıda da aktarıldığı gibi büyük kurumsal şirketlerde ve kamu dairelerinde çalışma olanağı bulamayan başörtülü kadınlar, küçük işletmelerde çalışabilmekteydi. Fakat bu çalışma ortamlarında da başörtülü kadınlar daha düşük ücret alıp daha uzun mesai yapmayı, yükselme olanaklarının sınırlı olmasını kabullenmek zorundaydılar. Genelde küçük işletmelerde çalışan başörtülü kadınların işverenleri dindar ve muhafazakar iş insanları oluyordu. Bazı görüşmeciler, dindar ve muhafazakar işverenlerin kendilerini işe alma konusundaki olumlu yaklaşımının dindarlıklarından değil, başka yerde iş bulamayacak insanları düşük ücretle çalıştırma fırsatından faydalanmak istemelerinden kaynaklandığını söyledi. Bu gibi durumlarda, şirketin dindarlığı, yaptığı ayırmacılığı rasyonalize etmenin bir aracı haline gelmekte:

Sen kadınsın otur yerine değil, sen kadınsın, örtülüsün, o yüzden de daha düşük maaşla çalış...

Çalışma alanına gelince işte sen kadınsın şurada çalışabilirsin, burada olabilirsin, hani sadece başörtülülerin yaşadığı bir şey de değil, kadın ikinci sınıftır her zaman için, işte bunların hepsi onlarda da var, ki bizimkine eklenen tarafı bir de başörtülü olman daha büyük dert...

Sen kadınsın otur yerine değil, sen kadınsın, örtülüsün, o yüzden de daha düşük maaşla çalış...

Onlar diyor ki “tamam çalış ama başörtülüsün, başka bir yerde iş zaten bulamayacaksın, o yüzden biz sana bu kadar vereceğiz bu kadarı kabul et öyle çalış”. Ama gerçekten dindarsa zaten şeyi biliyordur, yani hani peygamberimizin –daha işçinin alınının teri kurumadan – açısıyla bakarsa olaya, hani sırf başörtülü olduğu için onun hakkını kesmesi kul hakkına girer... (Sevim, Odak Grup 2, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Görüşmeciler, dindar ve muhafazakar işverenlerin düşük ücreti gerekçelendirmek için kullandıkları bir başka yolun ise kadınların ev geçindirme mecburiyetinde olmadığı ve erkeklerin bu yükümlülüklerinden ötürü daha yüksek ücretler almalarının kaçınılmaz olduğu gibi argümanlar olduğunu anlattılar:

Nadide: ‘Yeşil’ sermayede hem kadın hem de örtülü olduğun için daha az maaş veriyorlar.

Ayşe: Benzer görüşlerdeyse bize karşı pozitif ayrımcılık yapmaları gerektiğini düşündüğümüz oluyor ama gerçekte böyle bir şey olmuyor. Tam tersi oluyor hatta. Bir arkadaş anlatıyor. Biz özelde olmadığımız halde yakınlarımızdan biliyoruz. Hani siz ona muhtaçsınız, ihtiyacınız var yani. Onu o anlamda düşünüp sizinle aynı daldaki bir arkadaşınızın daha kurumsallaşmış bir yerde alacağı parayı bile siz alamıyorsunuz.

Zekiye: ‘Yeşil’ sermaye tersine sizi daha çok istismar ediyor.

Nadide: Özel sektörde de çalıştım ben. İlk girdiğim firmada Malezya’dan bir ekip gelirse ben göz önünde olurdum ama devlet sektöründen gelen olduğunda bana “... Hanım, siz bir süre gözden uzak olun” [deniyordu]. [Patronuma] dedim ki “çok düşük ücret veriyorsunuz”. Asgariden az, düşünün, 800 gibi. Ama dışarıdaki bir mühendis 1,5 alıyor yeni başlasa dahi. “Neden” dedim “bu kadar düşük?” – ki biz o iş yerinde 20 mühendis isek bunun 10’u kapalı mühendislerdi. “Çünkü” dedi “sizin alternatifiniz yok. Ben bu fiyatı vermesem gidip dışarıda daha yüksek bir şey bulamazsınız. Ama bu beylerde öyle değil... Gerçek bu. (Odak Grup, 26 Mart 2010, ANKARA)

Bir başka değişle, yukarıdaki iki örnekte olduğu gibi, dindar-muhafazakar iş çevrelerinde başörtülü kadınların mesleki başarılarına gereken saygı ve değerin veril-

mediği sık sık anlatıldı. Özellikle, dindar ve muhafazakar işverenlerin işletmelerinde çalışmaktan başka çaresi olmayan başörtülü kadınlar, kimi zaman bu tür işletmelerde uğradıkları ayrımcılıkları işverenlerin müşterilerine sundukları “vitrin”e yönelik hesaplarının da doğurduğunu buruk bir biçimde aktardılar.

‘Yeşil’ sermaye aksine işliyor: ‘Bunlar [başörtülü kadınlar] bize muhtaç, en düşük maaşı veririm, benimle çalışır, bir yere de gidemez, eli mahkum.’ O ucuz iş bile perde arkasında bir iş. Yani böyle göze görünür bir yerde değil. Bizim gazetenin sekreteryasında iki başörtülü oturacaksa çok hoşlarına gitmiyor, ‘bir başı örtülü, bir başı açık olsun’ ya da ‘başı açık olsun’ deniyor. Dışarıya doğru bir görüntü şey olsun, vitrin gibi. (Ayşe, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

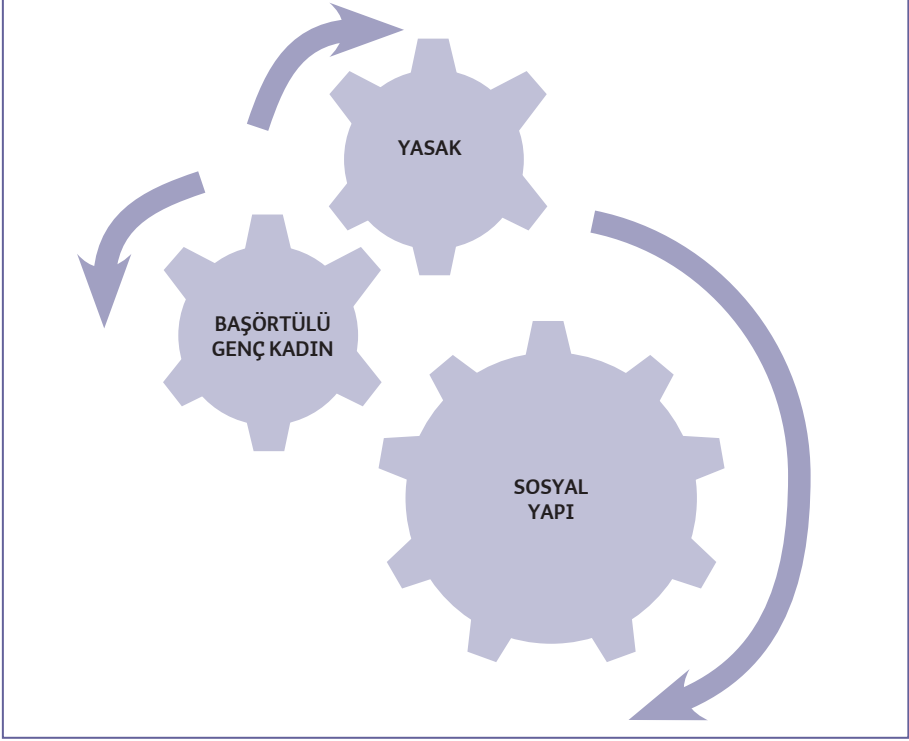
Bu tür ayrımcı uygulamalarına rağmen, daha önce yer verilen bir alıntıda da görüldüğü gibi, dindar- muhafazakar işverenler başörtülü kadın çalıştırmayı “sosyal sorumluluk” olarak da öne sürebiliyorlar.

Başörtüsünün her yerde ve her kesimde sorun olarak algılandığını anlatan bir siyasi parti Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK) üyesi görüşmeci, kamuda ve özelde kendine yer bulamayınca siyasete atılmak zorunda hissettiğini anlatıyor:

Kadınlar açısından bakıldığında ise, kamuda çalışmak başörtüsü yasağı nedeni ile çok zor olduğu için, geriye tek çare olarak özel sektörde çalışmak kalmaktadır. Kamu işleri düzenli iş saatleri, görece düşük ama düzenli ücret ve sigorta iş güvencesi gibi sosyal şartları nedeni ile tercih edilen bir alan olsa dahi, başörtüsü yasağı nedeni ile kamuda çalışmaları neredeyse imkansızdır. Özel sektörde ise ücret ve yükselme üzerinden yaşadıkları ayrımcılıklar kadınları iş piyasalarından uzaklaştırmaktadır.

Bir başka konu da: siz kapıdan içeri girdiğiniz anda zaten 1-0 yenik başlıyorsunuz. Hangi kuruma girerseniz, ister kamu, ister özel, ister yeşil, ister kırmızı... Başörtüsü sorun olarak algılanıyor. Şimdi şöyle, benim gibi düşünen bir erkek girdiği zaman belli olmuyor onun benim gibi düşündüğü. Ama ben girdiğim zaman “ben böyle düşünmüyorum” deme şansınız yok, her yerinizden belli oluyor nasıl düşündüğünüz. Bu havlu atma meselesi, evet, baktım ki ben kamuda hastane odalarında – attılar sonunda – ki en uzun asaletini alamamış stajyer memur olarak girdim sanırım tarihe – ve tabii hemen de pes etmedik. Bir sürü davalar, avukatlar, üst mahkeme – bunlar 2001-2002 – o kadar güzel olmuştu ki. Eğer biraz daha gayret edilseydi, AK Parti hükümeti geliyordu ama ben atıldım sonra geldi hükümet. Hoş, gelince de pek bir şey değişmedi ama bir umut işte... Ondandır bu alan kapandığı zaman siz ne yapıyorsunuz? Özel ders verebiliyorsunuz, STK'lara başvurabiliyorsunuz. Ben siyaseti tercih ettim [...] Yani bir alan buluyorsunuz. (Selma, Odak Grup 1, 26 Mart 2010, MAZLUM-DER, ANKARA)

Şekil 3: Ayrımcılık Mekanizması

Sonuç olarak:

(1) Özel sektördeki işveren, meslek sahibi başörtülü kadın çalıştırmayı bir kısıtlılık olarak algılayabilmektedir. Çünkü profesyonel işlerin yapısı gereği, başörtülü bir kadın, mesleğin yapısından ötürü iletişim kurması gereken bütün kişi, kurum ve kuruluşlarla ilişki kuramayacak, toplantılara katılamayacak, ziyaretlerde bulunamayacaktır. Dolayısıyla, başörtülü kadın çalıştırmak bu iletişim ağları içerisinde kabul görmeyen ve görünmez olması gereken bir kişiye yatırım yapmak çok anlamlı ve rasyonel bir seçim olmayabilir.

(2) Öte yandan, özel sektördeki işveren açısından meslek sahibi başörtülü kadın çalıştırmak önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Böylece eşdeğer bir hizmeti çok daha ucuza satın alma şansına ulaşırken, bu kadınların iş hayatındaki kırılgan konumlarından yararlanarak dayattığı uzun çalışma saatleri ve ertelenen terfilerle daha kârlı bir yatırım yapmış olabilmektedir. Aynı zamanda, başörtülü kadın çalıştırmak kendisine “sosyal sorumluluk” sahibi bir işveren imajı verdiğinden, hem kendi vicdanını rahatlatmasını, hem de kendi çevresine karşı saygınlığını artırmasını sağlayabilmektedir.

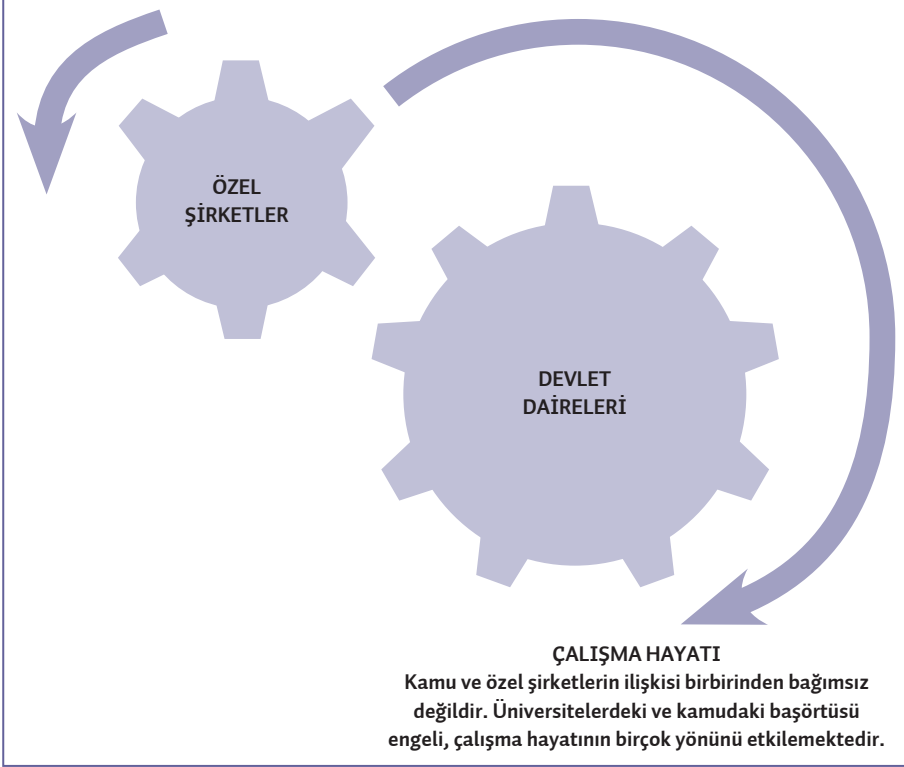
Sonuç Yerine

Her türlü ayrımcılığın engellenebilmesi için, ayrımcılıkların görünür olması gereklidir. Oysa kadınların başörtüsü üzerinden iş dünyasında maruz kaldıkları ayrımcılıklar görünür değildir. Kamuoyunda başörtüsünün üniversitelerde kısıtlandığı ve kamuda çalışmanın yasak olduğu, ancak özel sektörde bir sorun yaşanmadığı kanısı yaygındır. Oysa, bu raporda ortaya konduğu üzere, başörtüsü yasağı, sadece kamu sektöründe değil, özel sektörde de çalışma hayatını kadınların aleyhine etkilemektedir. Kamudaki başörtüsü yasağının özel sektör üzerinde de yayılma etkisi vardır. Dolayısıyla başörtüsü yasağından doğan ayrımcılıklara ilişkin yapılacak her türlü düzenleme, sadece eğitim sektörünü değil, tüm çalışma hayatını da kapsamak durumundadır.

Bu araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak, başörtü yasağının çalışma hayatındaki etkisi farklı açılardan yorumlanabilir: Öncelikle araştırmanın konusu olan meslek sahibi başörtülü kadınlar düzeyinde bakıldığında şu noktalar dikkat çekmektedir:

1. Başörtülü kadınların, kamu sektöründeki iş olanaklarına ulaşmaları kamuda uygulanan başörtüsü yasağı nedeni ile çok zordur. Oysa kamu sektörü özel sektöre kıyasla, düzenli çalışma saatleri ve güvenceli iş olanakları nedeni ile kadınlar açısından daha cazip görülebilmektedir. Kamuya girmekte zorlanan başörtülü kadınlar için özel sektörde çalışmaktan başka bir çıkış görünmemektedir. Özel sektörde çalıştıklarında da, başörtüsü yasağının yayılma etkisi nedeni ile daha düşük statülü ve düşük gelirli pozisyonlarda görev almak durumunda kalabilmekte ve daha zor yükselmektedirler. Ekonomik kriz ve küçülme dönemlerinde ilk işten çıkarılanlar da gene başörtülü kadınlar olabilmektedir.
2. Başörtülü meslek sahibi kadınlar iş hayatına girerken yaşadıkları ayrımcılıklar temel olarak kendi dindarlıklarından ya da ailelerinin engellemelerinden değil, kamu sektöründeki başörtüsü yasağından ve yasağın özel sektöre yayılma etkisinden de kaynaklanabilmektedir.
3. Kadınların iş hayatına katılması konusundaki engeller, onları sadece ev hayatı içinde tanımlayarak eve kapatan ve aile içinde bağımlı konumda tutan geleneksel, ataerkil ve cinsiyete dayalı aile içi iş bölümü zihniyetini de besleyebilmektedir.

Şekil 4: Kamu-özel şirketlerin ilişkisi, başörtüsü yasağının taşıma etkisi

Bu araştırmanın sonuçlarını başörtüsü kadınlar düzeyinde düşündüğümüzde de şu noktalar ortaya çıkmaktadır:

1. Kadınların çok büyük bir kesiminin iş piyasalarında var olmakta zorlanıyor olmaları, onların evde oturmalarını destekleyecek ve yeniden üretecek bir ev kadınlığı ideolojisinin yükselmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu ev kadınlığı ideolojisi yücelten, kadının erkeğe bağımlı olduğu bir değer sisteminin yükselişi sadece dindar ve başörtülü kadınları değil, toplumdaki tüm kadınları etkileyebilecektir.
2. Başörtülü kadınların iş piyasalarından caydırılmaları, başörtülü olmayan kadınların da, kadın olarak iş hayatında yaşadıkları ayrımcılık mücadelesini yürütmede eksik parçalar bırakacaktır. Kadının iş hayatına yönelik mücadelenin bütünlüğü açısından başörtüsü yasağının etkisini büyük resmin içine dâhil etmek zorunludur.

Başörtüsü yasağının etkisinin iş piyasalarında hakkaniyet ve kadının iş yaşamına katılımı açısından yorumlanması da mümkündür:

(1) Başörtüsü yasağı gündemde olduğu sürece, işveren açısından meslek sahibi başörtülü kadın çalıştırmak bir kısıtlılık olarak görülebilir. Profesyonel işlerin yapısı gereği, başörtülü bir kadın, mesleğin yapısından ötürü iletişim kurması gereken diğer kişiler ve kamu ve özel sektördeki kurum ve kuruluşlarla ilişki kuramayacak, toplantılara katılamayacak, sosyalleşemeyecektir. Dolayısıyla, işveren açısından, bu tarz iletişimlerde sorun teşkil edebilecek ve görünmez olması gerekebilecek bir kişiye yatırım yapmak çok anlamlı ve rasyonel bir seçim olmayabilir.

(2) Öte yandan, yine başörtüsü yasağı nedeniyle, işveren açısından meslek sahibi başörtülü kadın çalıştırmak önemli bir fırsat teşkil edebilir. Böylece eşdeğer bir hizmeti çok daha ucuza satın alma şansına ulaşırken, bu kadınların iş hayatındaki kırılgan konumlarından yararlanarak dayattığı uzun çalışma saatleri ve ertelenen terfilerle daha kârlı bir yatırım yaptığını düşünebilmektedir. Öte yandan, diğer durumlarda başörtülü kadın çalıştırmak kendisine “sosyal sorumluluk” sahibi bir işveren imajı verdiğinden, hem kendi vicdanını rahatlatmasını, hem de çevresine karşı saygınlığını artırmasını sağlayabilmektedir.

(3) Eğitimli kadınların işgücü piyasalarına tam katılmadığı bir toplumda, kadın işgücünün yaratıcılığından, üretkenliğinden, çözüm odaklı düşünme sisteminin mahrum kalan şirketlerin ve toplumların kayıpları da iktisatçılar tarafından düşünülmesi gereken önemli bir meseledir.

Kaynakça

- Acar, Feride (1991). "Women in the Ideology of Islamic Revivalism in Turkey: Three Islamic Women's Journals." Richard Tapper (ed.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics, and Literature in a Secular State* içinde, Londra: I. B. Tauris, 280-303.
- Arat, Yeşim (1999). *Political Islam in Turkey and Women's Organizations*. İstanbul: TESEV.
- Arat, Yeşim (2005). *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*. Albany: State University of New York Press.
- Arat, Yeşim (2009) "Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: Implications of a Democratic Paradox", Research Report prepared for Heinrich Boll Stiftung.
- Bartkowski, John P. ve Jen'nan Ghazal Read (2003) "Veiled Submission: Gender, Power, and Identity Among Evangelical and Muslim Women in the United States", *Qualitative Sociology*. Vol 26, No 1, 71-92
- Bayramoğlu, Ali (2006) *Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz*. İstanbul: TESEV.
- Bingöllü (Sayarı), Binnaz (1979). "Türk Kadını ve Din", N. Abadan Unat (ed.) *Türk Toplumunda Kadın*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Browne, Irene and Joya Misra, (2003) "The Intersection of Gender and Race in the Labor Market", *Annual Review of Sociology*, Vol. 29, 487-513.
- Charmaz, Kathy. (2006) *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Londra ve Yeni Delhi: Sage Publications
- Cindoğlu, Dilek ve Aslı Çırakman-Deveci (2009), "Çarşıda Türban: Ataerkil Pazarlıkları Türbanlı Satış Elemanları Üzerinden İncelemek", TÜBİTAK Araştırma Raporu (Proje No: 108K204).
- Cindoğlu, Dilek ve Gizem Zencirci, "Withering the Counter Hegemonic Potential of the Headscarf: Public Sphere, State Sphere and the Headscarf Question in Turkey" *Middle Eastern Studies*, 44 (5), 791-806.
- Cindoğlu, Dilek ve Ayşe Durakbaşı (1996). *İşyerlerinde Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık ve İşverenlerin Kadın Çalışanlara Karşı Tutumu: Büro ve Mağaza Çalışanlarına Derinlemesine Bir Bakış*. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara: Mart 1996.
- Cindoğlu, Dilek ve Gülnur Muradoğlu, (1996) "Muhasebe ve Finans Dalında Bilim Kadınlarının İş ve Aile Rollerine Baş Etme Stratejileri [The Coping Strategies of Women in Academia]" (ed.) Dr. Hasan Coşkun, *Akademik Yaşamda Kadın: Türk ve Alman Üniversitelerinde Kadın Kariyerlerinin Karşılaştırılması*, Türk-Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi No:9, Ankara

Cizre, Ümit ve Menderes Çınar (2003) "Turkey 2002: Kemalism, İslamism and politics in the light of the February 28 Process", *South Atlantic Quarterly*, Vol 102, No. 2-3, 309-332.

Çarkoğlu, Ali. (2009) "Women's Choices of Head Cover in Turkey: An Empirical Assesment", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol 29, No 3, 295-316.

Çarkoğlu, Ali ve Binnaz Toprak. (2006) *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: TESEV.

Davis, K. (2008). "Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful". *Feminist Theory*, Vol. 9, No.1, 67-85.

Durakbaşı, Ayşe ve Dilek Cindoğlu (2002) "Tezgâh Üstü Karşılaşmalar: Toplumsal Cinsiyet ve Alışveriş Deneyimi", Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber (ed.), *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat içinde*. İstanbul: Metis.

Essers, Caroline ve Yvonne Benschop (2009) "Muslim businesswomen doing boundary work: The negotiation of Islam, gender and ethnicity within entrepreneurial contexts", *Human Relations*, Vol. 62, Issue 3, 403-423

Gökarkısel, Banu ve Katharyne Mitchell (2005). "Veiling, Secularism and the Neoliberal Subject: National Narratives and Supranational Desires in Turkey and France", *Global Networks*, Vol 5, No.2,147-165.

Gökarkısel, Banu ve Anna J. Secor (2009). "New Transnational Geographies of Islamism, Capitalism and Subjectivity: The Veiling Fashion Industry in Turkey", *AREA*, Vol. 41, No. 1, 6-18.

Göle, Nilüfer (1991). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis.

---- (1997a). "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter- Elites." *Middle East Journal*. Vol. 51, No. 1, 46-58.

---- (1997b). "The Gendered Nature of the Public Sphere", *Public Culture*, Vol. 10, No.1, 61-81.

Güveli, Ayşe ve İsmail Hakkı Kadı (2007). *Türkiye'de Başörtüsü Yasağının Kadınlar Üzerindeki Sosyal, Ekonomik ve Psikolojik Etkileri*, Hazar Grubu.

Hoşgör, Ayşe Gündüz (2008) "Variation in labor market participation of married women in Turkey" *Women Studies International Forum*, Vol. 31, No. 2, 104-117.

İlyasoğlu, Aynur (1994). *Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri*. İstanbul: Metis.

Kandiyoti, Deniz (1988). "Bargaining with Patriarchy", *Gender & Society*, Vol. 2, No.3, 274-290.

Kandiyoti, Deniz (1991b). "Islam and Patriarchy: A Comparative Perspective" N. Keddie ve B. Baron (der.), *Women in Middle Eastern History içinde*. New Haven ve Londra: Yale University Press.

Marshall, Gül A. (2005). "Ideology, Progress, and Dialogue: A Comparison of Feminist and Islamist Women's Approaches to the Issues of Head Covering and Work in Turkey", *Gender & Society*, Vol. 19, No. 1, 104-120.

Morgan, David ve R. Krueger (1993), "When to Use Focus Groups and Why". D. Morgan (ed.), *Successful Focus Groups: Advancing the State of Art*. Newbury Park, California: SAGE Publications.

Öncü, Ayşe (1979). "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", N. Abadan Unat (ed.) *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Özbudun, E. (2006) "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey", *South European Society and Politics*, Vol.11, No.3–4, 543–57.

Öztimur, Neşe (1999). *Professional Veiled Women: The Everyday Life Strategies of Professional Islamic Women in 1990's Bursa*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences.

Rubin, H., Rubin I.S. (1995), *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

Saktanber, Ayşe ve Gül Çorbacıoğlu (2008). "Veiling and Headscarf Skepticism in Turkey", *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, Vol. 15, No. 4, 514–538.

Secor, Anna J. (2002). "The Veil and Urban Space in Istanbul: Women's Dress, Mobility and Islamic Knowledge", *Gender, Place and Culture*, Vol. 9, No. 1, 5–22.

Strauss, Anselm and Juliet Corbin (1990) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Newbury Park, Londra ve Yeni Delhi: Sage Publications.

Stauss, Anselm (1998) *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, Tousand Oaks, Londra ve Yeni Delhi: Sage Publications.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası (2009) "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi", Rapor No 48508

Toprak, Binnaz. 1994. "Women and Fundamentalism: The Case of Turkey." Valentine Moghadam (der.) *Identity Politics and Women: Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective* içinde, Boulder, CO: Westview, 293–306.

www.ak-der.org, AK-DER Raporu, "İfade Özgürlüğü Bağlamında Kadınların Kıyafet Sorunu",

www.ksgm.gov.tr, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü,KSSGM

www.konda.com, Konda, "Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması, 2007",

www.metropoll.com.tr, Metropoll, "Üniversite Gençliği Araştırması: Başörtüsü Sorunu ve Siyasete Bakış, 2008".

Yazar Hakkında

Dilek Cindoğlu, Columbia Üniversitesinde ziyaretçi öğretim üyesi ve Bilkent Üniversitesi Siyasal Bilimler bölümünde öğretim üyesi. Türkiye’deki çalışma hayatı, sağlık ve gündelik hayat konularını toplumsal cinsiyet eşitsizlik açısından çalışan bir sosyolog. Fulbright Özel Ziyaretçi Programı’ndan Miami Üniversitesi’nde çalışmak üzere (Ocak-Şubat 2006) ‘Müslüman Dünyasına Doğrudan Erişim’ isimli ödül aldı. 2003 yazında New York Üniversitesi’nde Toplumsal Cinsiyet and Cinsellik Çalışmaları Merkezi’nde, ve 2002 yazında Oxford, St. Anthony’s College’da üst düzey ziyaretçi öğretim görevlisi olarak araştırmalarını sürdürdü. 1998-1999 yılları arasında Wisconsin Üniversitesinde Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi’nde Fulbright bursu ile bulundu. Boğaziçi Üniversitesinde lisans ve yüksek lisansını, New York Eyalet Üniversitesinde doktorasını tamamladı. 1996 yılında doçent oldu. Araştırmaları TÜBİTAK, KSGGM, AAK gibi ulusal, ve IDRC , Ford Foundation, Dünya Bankası, ILO-IPEC, EU gibi uluslararası kuruluşlar tarafından finanse edildi. Dünya Sosyoloji Derneğinin (ISA) ve Türkiye Sosyoloji Derneğinin yönetim kurulu üyesidir. *Kadın Çalışmaları Enternasyonal Forumu*, *Avrupa Kadın Çalışmaları* ve *Orta Doğu Çalışmaları* gibi uluslararası dergilerde bir çok makalesi yayınlandı. Bir kızı vardır.

